

**TELEKEÇİLİK İŞİNİ
GURAMAK**

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

GARAŞSYZ, BITARAP TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET S E N A S Y

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň önünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim - janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim - janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

334:378(075.8)

A.N.Öraýewa, G.Ş.Işangulyýewa,
Ş.A.Kerimberdiýewa

Telekeçilik işini guramak

Yokary okuw mekdepleri üçin okuw-amaly gollanma kitaby

Türkmenistanyň Bilim ministrligi

tarapyndan hödürlendi

Aşgabat – 2010

59982
20062

A.N.Öraýewa, G.Ş.Işangulyýewa,
Ş.A.Kerimberdiýewa

Telekeçilik işini guramak

Okuw-amaly gollanma kitaby. Aşgabat – 2010.

Bazar gatnaşyklarynyň yzygider kämilleşýän şertlerinde bazar ykdysadyýetiniň döwlete degişli bolmadyk bölegine uly orun alýandygynyň degişli. Kiçi we orta telekeçiligi ösdürmeklige döwlet tarapyndan berilýän goldaw we ykdysady serişdeleriň netijeli ulanylmagy milli ykdysadyýetiniň bäsdeşlige ukyplylygynyň has-da ýokarlanmagyna mümkinçilik berýär.

Bu gollanma ýokary okuw mekdepleriniň mugallymlary, aspirantlary, talyplary we ykdysady meseleler, şeýle-de bazar ykdysadyýetinde döwlete degişli bolmadyk bölegiň alyp barýan işleri bilen gyzyklanýan taraplar üçin netijeli çeşme bolup biler.

GIRIŞ

Täze Galkynyş we Beýik özgertmeler zamanasynda hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda ykdysadyýetiň dürli pudaklaryny ösdürmek boýunça alyp barýan syýasatynyň bazar özgertmeleri bilen utgaşykly alnyp barylmagy, ykdysadyýetdäki ösüslere düýpli täsirini ýetirýär. Ýurt baştutanymyzyň esasy maksady, Türkmenistany dünýäniň ösen döwletleriniň derejesine çykarmak we öz halkyny mynasyp ýaşayyş şertleri bilen üpjün etmek bolup durýar. Goýlan sepgitlere ýetmek üçin düýpgöter täze usullaryň durmuşa ornaşdyrmagyň möhümdigine, şeýle ösüşi ykdysadyýeti düýpgöter özgertmek ýoly bilen, hem-de ykdysadyýetiň meýilnamalaryna makroykdysady çäreleriň girizilmegini üpjün etmek netijesinde gazanylyp boljakdygyna, kiçi we orta telekeçilige goldaw berilmeklige aýratyn ähmiýet berilýär. Bular barada Türkmenistanyň hormatly Prezidenti G.Berdimuhamedowyň „Türkmenistanyň ykdysady strategiýasy: halka daýanyp we halkyň hatyrasyna“ atly ylmy işinde aýdyň beýan edilýär.

Häzirki döwürde Türkmenistanda umumy bellige alnan kärhanalaryň sanynda ykdysadyýetiň döwlete dahylsyz böleginiň tutýan paýy 76,9% deň bolup, olaryň 63% hususy eýeçilge degişli, 4% garyşyk (daşary

ýurtly taraplar gatnaşmazdan) we 3,5% bilelikdäki we daşary ýurt eýeçiligindäki kärhanalardyr.¹

Ykdysady Galkynyş we özgertmeler boýunça strategiýasynda ykdysadyýetiň döwlete dahylsyz bölegini ol işiň ähli ýaýrawlarynda we çäginde ýurtdaky ykdysady özgertmeleriň hereketlendirijisi hökmünde görýär.

Türkmenistanda telekeçiligi ösdürmekde 2008-nji ýylyň 18-nji martynda Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň hut özüniň telekeçiler bilen duşuşmagy, çykaran kararynyň esasynda telekeçilige giň ýol açyldy. Galkynyş zamanýnda has hem önüm öndürijilere uly goldawlar berilýär, ýagny telekeçilere 10 we 15 ýyllyk 5% bilen ýenillikli karz berilýär. Hormatly Prezidentimiziň her bir çykyşlarynda telekeçiler baradaky edýän aladalaryny we berýän uly goldawlaryny görmek bolýar. Türkmenistan dünýä yüzünde telekeçilik işlerini alyp barmakda iň bir amatly ýurtlaryň biridir. Munuň sebäplerini Türkmenistanyň çig malynyň baýlygy bilen, salgytlaryň iň pes derejededigi we ýangyç energiýasynyň arzandygy bilen düşündirip bolar. Galkynyş eýýamynda daşary ýurtlaryň dünýä derejesindäki iň ýokary hilli enjamlary alynýar, olar gurnalyp işe göýberildi we göýberilýär. Şol çykarylan önümler Türkmenistanyň öz halkyna elýeter bahadan satylýar belli bir bölegi bolsa daşary ýurtlara gyzyt pula satylýar. Şol sanda

¹ Beýik Galkynyşlar zamanasynyň ykdysady özgertmeleri, sah.-143. Aşgabat -

Türkmenistanyň ykdysadyýetiniň ösmegine öz goşandyny goşýar.

Täze Galkynyşlar we özgertmeler zamanasynda Türkmenistanyň hökümeti tarapyndan kiçi we orta telekeçiligi durnukly we ýokary depginler bilen ösdürmeklik üçin amatly şertler döredildi. Bu bolsa öz gezeginde ýurdumyzda ykdysadyýeti ýokary depginler bilen ösdürmekligiň wajyp düzüm bölegi hökmünde, hususy telekeçiligiň ykrar edilmegine getirdi.

BAP I. BEÝIK GALKYNYŞLAR WE ÖZGERTMELER ZAMANASYNDA TELEKEÇILIGIŇ TUTÝAN ORNY.

1.1. Telekeçilik işiniň düýp manysy.

Her bir ösen jemgyýetiň aýrylmaz bölegi telekeçilikdir. Türkmenistanyň Konstitusiasynyň (täze redaksiýa) 10-njy maddasynda bellänip geçilişi ýaly Türkmenistanyň ykdysadyýeti bazar gatnaşyklaryň ýörelgelerine esaslanýar. Döwlet telekeçiligi goldaýar we höweslendirýar, kiçi we orta işewürligiň ösmegine ýardam edýär.

Türkmenistanda garaşsyzlygyň alynmazyndan öňki döwürlerde telekeçilik ösmedikdi. Bu bolsa başga ýurtlaryň tejribesini ulanmaklyga getirýär. Emma, başga ýurtlaryň esasan hem Günbatar Ýewropanyň tejribesi oňyn netijä getirmeyär. Türkmenistanyň özboluşly şertlerini göz önünde tutup, kadaly bazar ykdysadyýetiniň kanunalaýyklaryna olary uýgunlaşdyrmak zerur. Elbetde

telekeçilik etikasy, medeniýeti ulanýan täze türkmen telekeçileriň döwri hem çalt depginler bilen ösýär. Ýöne olaryň kämil görnüşleri entäk has-da kämilleşmeli.

Telekeçilik sözüniň aňrsynda "iş", kärhana, önümleri, hyzmatlary öndürmekligi durýar. Ykdysady ösüşlerde telekeçiligiň tutýan orny örän uludyr. Ol ykdysadyýetiň innowasion düzüminiň aýrylmaz bölegidir. Näçe köp adam özüniň ukybyny we döredijiligini özleşdirip bilse, şonça-da ykdysadyýetiň mümkiünçilikleri bilen, onuň hakyky netijeleri bilen aratapawut kemelýär.

Telekeçilik täze ösen önümçilikleri ulanmaklyga we könelerini aýyrmaklyga ýardam edýär.

Telekeçilik milli ykdysadyýetiň bäsleşiginiň derejesiniň ýokarlanmagyna onuň açyklygyna, kapitalyň getirilip we çykarylmagyna ýardam edýär.

Telekeçilik bütin milli ykdysadyýetiň ösüş strategiýalaryny bazar, bäsleşik arkaly amala aşyrmaklygyna ýol açýar.

Telekeçiligiň aýrylmaz şerti bolsa hususy eýeçilikdir.

Telekeçiligi ösdürmek üçün başga şertler hem zerurdyr :

- döwletiň ykdysady we dumuş syýasatynyň durnuklylygy;

- amatly salgyt şertleri;
- telekeçiligiň goldawynyň ösen infrastrukturasy;
- intellektual eýeçiligi goraýan netijeli ulgam;
- telekeçiligiň daşary bazarlara erkin çykmaklyk mümkinçiligi.

Telekeçiligiň esasy alamatlary hojalyk subýektleriniň özbaşdaklygy we garaşsyzlygydyr. Olaryň hereketiniň düýbünde olaryň içki niýetleri ýatyr. Her bir telekeçi bolan adam öz kärhanasynyň meselelerini

ykdysady peýda we bazar konýunkturasyna esaslanyp özbaşdak çözyär.

Özbaşdaklyk bilen berk arabaglanşykda telekeçiniň şahsy ykdysady gyzyklanmasy we jogapkärçiligi bolmalydyr. Şahsy bähbit telekeçilik işiniň hereketlendiriji güýjidir. Edil şol bir wagtda telekeçi özüniň şahsy bähbidini gowulap jemgyýetçilik zerurlyklaryny kanagatlandyrýar. Mysal üçin, G.Ford awtoulaglaryň önümçiligi bilen hemayatkärlik duýgularyny niýet etmek bilen, özüniň şahsy bähbidini hem göz önüne tutýardy. Ýöne onuň özüniň şahsy gyzyklanmasy uly awtomobil imperiýasynyň döremegine getirdi. Häzirki zaman ykdysadyýetinde telekeçiniň şahsy gyzyklandyrmasy kompaniýanyň we kollektiwiň bähbitleri bilen arabaglanşykda bolup durýar.

Özbaşdak bolup, telekeçi işiň netijesiniň jogapkärçiligini doly özüniň üstüne alyar. Gyzyklandyрма bilen jogapkärçilik telekeçiniň agyr düzgünlerde işlemegine mejbur edýär.

Telekeçilik işini döredejilikli gözlegsiz we täzeçilliksiz (nowatorlyk) göz önüne getirip bolmaýar. Diňe ýokary hili üpjün edýän we önümleri tiz-tizden eleyän telekeçi netijeli işläp bilýär. Nusgawy bolmadyk, özboluşly çözümleri kabul edip bilmeklik ukyby, emele gelen hadysalara döredijilikli baha berip bilmeklik işewür dünýäsinde ileri tutulýan häsiýetleriň biri bolup durýar. Müşderileri, pul, maddy serişdeleri, jaý, şertnamalary, gerek adamlary, resminamalary gözlemek – bular telekeçiniň kysmatydyr. Şonuň üçin telekeçi elmydama ýetişiksiz gündedir we köplenç iş gün bilen dynç alyş günlerini hiç tapawutlandyрмаýar. Ol ir turup, giç ýatýar, we bir wagtyň özünde bir näçe işleri ýerine ýetirjek bolýar.

Ykdysady telekeçilik aragatnaşyklarynyň häsiýetli alamatlarynyň biri hem hojalyk töwekgelçiligidir. Töwekgelçilik telekeçiligiň ýoldaşydyr. Töwekgelçilik telekeçiniň özboluşly hereketini we aňyny emele getirýär. Durmuş telekeçiden ýokary işewürligi, bäsleşiklik gaýratlylygyny talap edýär. Telekeçiniň durmuşynda ýokary galmaklyk bilen bilelikde pese düşmeklik hem hökmany şekilde bolýarmalydyr. Hünärmenleriň bahalaryna görä 100 sany täze ideýalardan diňe 2-si durmuşa ukyplydyr. Telekeçi elmydama şowsuzlyga taýýar bolmalydyr.

Telekeçilik işi - bu islegi kanagatlandyrmak we peýdany almak üçin harytlaryň we önümleriň önümçiligini guramaklyk amallarydyr.

Telekeçilik düşüňjesiniň kesgitlemesini bermäge ilkinji bolup Adam Smit çemeleşdi. Ol bazardaky isleg bilen teklibiň arasyndaky emele gelyän aratapawudy, ýagny bazara gatnaşyjylaryň aýratyn subýektlerine harytlary arzan alyp, gymmat bahadan satylmagyna mümkinçilik döredýär we şol subýektleri bolsa telekeçiler diýip atlandyryýar.

Şu wagt köplenç telekeçilik düşüňjäniň manysy telekeçilik maksady bilen çalşylyar.

Elbetde telekeçiligi dürli taraplaryndan kesgitlep bolýar, mysal üçin:

- bu peýdany artdyrmaklyga gönükdirilen hereket;
- bu peýdany almaklyga gönükdirilen, raýatlaryň öz islegi boýunça amala aşyrylan hereketi;
- bu kapitaly artdyrmaklyga, önümçiligi ösdürmeklige we peýdany almaklyga gönükdirilen hereket.

Bu we beýleki kesgitlemeler telekeçiligi bir taraplaýyn häsiýetlendirýärler. Olaryň hemmesi

telekeçiligiň esasy maksady hökmünde peýdany artdyrmaklygy göz önüne tutýarlar.

Emma telekeçiligiň esasy maksady diňe peýdany almak däl-de, eýsem sarp edijileriň üýtgäp durýan isleglerini kanagatlandyrmak bilen bagly bolan önümçiligiň üznüksizligini üpjün etmektir.

Türkmenistanyň telekeçilik hakyndaky kanunynyň 1-nji maddasyna laýyklykda: «Telekeçilik munuň özi raýatlaryň peýda ýa-da girdeji almaga gönükdirilen, öz adyndan hem-de töwekgelçilik edip we emläk jogapkärçiligini onuň öz üstüne alyp ýa-da ýuridiki tarapyň-kärhananyň adyndan hem-de emläk jogapkärçiligini onuň öz üstüne alyp amala aşyran inisiatiwaly, özbaşdak işidir, hususy kärhanaçylyk işidir»². Şol kanunyň esasynda telekeçi Türkmenistanyň kanuny tarapyndan gadagan edilmedik işlerini alyp baryp bilýär. Telekeçiniň ykdysady hereketiniň görnüşleri salgyt we statistiki edaralarynda hasaba alynýar we Ykdysady işleriň Döwlet klassifikatory arkaly kesgitlenilýär.

Türkmenistanyň çäklerinde telekeçiligiň subýektleri Türkmenistanyň, daşary ýurt we raýatlylygy bolmadyk ýuridiki we fiziki şahsyýetleri bolup bilýärler.

Bu babatda telekeçiligiň esasy maksady ahyrky sarp edijileriň zerurlyklaryndaky üýtgeşmeleri ýüze çykaryp, şol islegleri önümçiligi, satuwçylygy, marketingi, logistikany, menejmenti guramaklyk arkaly doly kanagatlandyrmakdyr. Bu kesgitlemede esasy üns peýdany almaklyga däl-de, eýsem sarp edijileriň zerurlyklaryna berilen. Sebäbi, diňe şol islegler guramaçylykly kanagatlandyrylanda, peýdany artdyrmak mümkin bolup durýar.

² Türkmenistanyň mejlisiniň maglumatlary. 1993-nji ýyl N 9-10.sah. 46

Her bir işewürlik telekeçilik däldir. Telekeçilige nowatorlyk, önümçilige, marketinge, harytlaryň we hyzmatlaryň paýlanylyşyna we sarp edilişine elmydama täzelikler ulanylmaklyk mahsusdyr. İşewürlik bolsa öwrenişilen, önümi öndürmeklikde, satuwçylykda ýyl-ýyldan üýtgemeyän täzeçillikler ulanylmaýan hereketdir. Bu öwrenişilen tehnologiýalaryň, islegiň, kadalaryň we düzgünleriň çäklerinde ýyl ýyldan şol bir işi amala aşyrmakdyr.

Telekeçilik işi – bu şahsyýetiň özboluşly ukyplarynyň ulanmaklygy arkaly, önümçilik serişdeleriniň töwekgelçilikli, innowasion çemeleşmesi arkaly amatly birikmesine ýardam edýän hereketdir.

Telekeçi öümçilikde in täze tehnikany ulanýar, zahmeti täzeçe gurnaýar, täzeçe dolandyryýar. Bu bolsa, öz ýerinde şahsy çykdajylarynyň we nyrlaryň kemelmegine getirýär.

Telekeçi marketing işini hem netijeli alyp baryýar. Ol önümçilik serişdelerini satyn almagyň amatly ýerlerini bilýär we bazaryň haýsy böleginde tölege ukyply islegiň möçberiniň artjakdygyny gowy duýýar. Netijede, onuň peýdasy hem beýlekileriňkiden has-da artýar. Emma telekeçi elmydama töwekgellik edýär. Hakyky telekeçi töwekgelçilikden gaça durmaýar, oňa oýlanşykly garaýar. Sebäbi, şonuň ýaly töwekgelçiligiň netijesinde ol özüniň girdejisiniň beýleki telekeçileriňkiden artygyrak alynmagyna garaşýar. Bu bolsa şol töwekgelçiligiň özboluşly kompensasiýasy bolup durýar.

Telekeçilik girdejisi - bu ilkinji nobatda goşmaça girdejidir. Telekeçiniň özüniň şahsy ukybynyň kömegi bilen alynýan girdejidir.

Telekeçilik işi belli bir wezipeleri yerine ýetirmeklik bilen bagly bolanlygy sebäpli, bu hereketi jemgyýetiň islegini kanagatlandyrmak we peýdany

görmek maksatly meýilleşdirmeklik, gurnamaklyk hem-de harytlary we hyzmatlary üznüksiz önümçiligini amala aşyrmaklyk hereketi hökmünde häsiýetlendirip bolyär.

1.2. Telekeçilik işiniň görnüşleri.

Beýik Galkynyşlar we özgertmeler zamanasynda telekeçiligi ösdürmekligiň kanun-guramaçylyk binýady döredildi. Türkmenistanyň telekeçilik işi hakyndaky kanunynyň 3-nji maddasyna laýyklykda telekeçiligiň subýektleri hökmünde:

Türkmenistanyň we beýleki ýurtlaryň fiziki we ýuridiki taraplary we Türkmenistanyň raýaty bolmadyklar bolup biler.

Telekeçilik ýagdaýyna Türkmenistanyň kanunlarynda bellenilen tertipde döwlet belligine alynmagy esasynda eýe bolunýar. Bellige alynmadyk telekeçilik işi bilen meşgullanmak gadagandyr.

Kanunyň 4-nji maddasyna laýyklykda telekeçilik işi aşakdaky görnüşlerde amala aşyrylyp biliner:

- hakyna tutma zähmeti ulanmazdan we ýuridiki tarapy döretmezden;

- hakyna tutma zähmeti ulanmak we ýuridiki tarapy döretmek arkaly³.

„Türkmenistanyň kärhanalar hakyndaky“ kanunyna laýyklykda telekeçilik işiň hukuk-guramaçylyk görnüşleri:

- hususy kärhana;
- paydarlar kärhanasy;
- hojalyk jemgyýeti;
- paydarlar jemgyýeti bolup bilýär.

«Kiçi we orta telekeçiligi döwlet tarapyndan goldamak hakyndaky» Kanunyň 5-nji maddasynda laýyklykda kärhanalaryň toparlanmasy aşakdaky alamatlar boýunça amala aşyrylýar:

Tablisa 1

Telekeçilik kärhanalaryň görnüşleri

Kärhananyň görnüşleri	Kärhanalaryň degişli pudagy	
	senagat, elektrik energetikasy, gurluşyk, gaz we suw üpjünçilik kärhanalary	beýleki pudaklardaky kärhanalar
mikrokärhanalar	15 adama çenli	10 adama çenli
kiçi kärhanalar	50 adama çenli	25 adama çenli
orta kärhanalar	200 adama çenli	100 adama çenli
hususy telekeçiler	5 adama çenli	

Telekeçilik işi 2 esasy görnüşde amala aşyrylyp bilinýär:

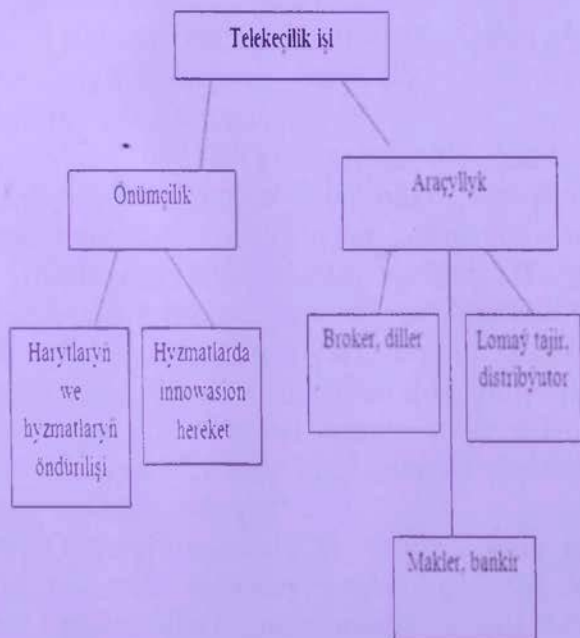
³ Türkmenistanyň mejlisiniň maglumatlary. 1993-nji ýyl N 9-10. sah. 46-47.

- belli bir harydy ýa-da hyzmaty öndürmek arkaly;

- şol harytlary ýa-da hyzmatlary önüm öndürijiden sarp edijä çenli araçyllyk hyzmatlaryny amala aşyrmak arkaly.

Şekil 1.

Telekeçilik işiniň tipologiyasy

Bularyň hemmesiniň özbaşdak bolýanlygyna garamazdan, olaryň hemmesi biri-biriniň içinden geçip, biri - biriniň üstüni doldurýarlar. Olaryň in wajyplarynyň biri önümçilik, soňra satyş bilen baglanyşykly, ondan soň bolsa maliýe telekeçiligi bolup durýar.

1.3. Önümçilik telekeçiligi.

Önümçilik işinde telekeçi gönüden - göni sarp edijilere niýetlenilen harytlary, hyzmatlary, maglumatlary, ruhy baýlyklary öndürýär. Telekeçi üçin önümçilik işi esasy iş bolup durýar, galan işler bolsa ýagny öndürilen harytlary (hyzmatlary) ýerlemek, maliýe we beýlekiler ikinji orunda durýar we esasy işiň goşmaçasy bolup durýandyr.

Önümçilik telekeçiliginiň yzygiderliligi aşakdakylardan ybarat :

1. Telekeçi başda önümçilik işiniň görnüşini saýlaýar, ýagny haýsy harytlary we hyzmatlary öndürjekdigini kesgitleýär.

2. Soňra ol islegi öwrenmeklik üçin mümkin bolan sarp edijiler bilen, alyjylar bilen, söwda edaralary bilen aragatnaşygy ýola goýýar. Başgaça aýdylanda telekeçi marketing işini amala aşyrýar. Bu tapgyryň ýuridiki görnüşü telekeçi bilen mümkin boljak alyjynyň arasynda ylalaşyk baglaşylyar, emma munuň ýaly ylalaşygy baglanyşmak elmydama duş gelip durmaýar. Köplenç ýagdaýda telekeçi özüniň işine dil ylalaşygy esasynda başlaýar. Elbetde bu ýagdaýda töwekgelçiligiň derejesi ep-esli ýokarlanýar.

3. Önümçiligi amala aşyrmaklyk üçin telekeçide önümçilik faktorlary bolmaly, ýagny işçi güýji, önümçilik fondlary, materiallar, maglumatlar. Şol önümçilik faktorlary bölekleyin görnüşde telekeçiniň özüniňki bolmagy hem mümkin. Ýetmeýän faktorlary bolsa, telekeçilik işiniň başynda ýa-da dowamynda satyn almaly bolýar. Kadaly ýagdaýlarda telekeçi zerur bolan faktorlary satyn alýar. Kämahal gerek bolan serişdelerini natural çalyşma arkaly eýeleýär. Ondan başga-da telekeçä öz güýji bilen ýerine ýetirip bilmeýän hyzmatlar zerur

bolmagy mümkün. Elbetde şol hyzmatlar hem tolegli bolup durýar.

Şeýlelikde telekeçilik işi pul çykdaýylary bilen bagly bolup durýar (\ddot{A}_ϵ). Olary aşakdaky görnüşde kesgitleýip bolýar :

$$\ddot{A}_\epsilon = \ddot{A}_i + \ddot{A}_m + \ddot{A}_{es\ ser} + \ddot{A}_m + \ddot{A}_{hyz}$$

Bu ýerde,

\ddot{A}_i - işçileriň zähmet haky çykdaýylary;

\ddot{A}_m - materiallary, çig mallary, elektrik energiýasyny satyn almak bilen bagly çykdaýylar;

\ddot{A}_c - esasy serişdelerini, emläkleri ulanmak bilen bagly çykdaýylar;

\ddot{A}_n - maglumatlary satyn almak bilen bagly çykdaýylar;

\ddot{A}_y - beýleki edaralaryň, şahsyýetleriň hyzmatlarynyň tölegi bilen bagly çykdaýylar.

Önümçilik-telekeçilik işine gytaklaýyn gatnaşyjylary bolup döwlet, ýerli maliýe edaralary, salgyt gulluklary çykyş edýär.

Önümçilik-telekeçilik işiniň netijesi satyn alyjylara, sarp edijilere önümleri satyp, pul gerdejisini almakdan ybarat.

Harytlary pula çalyşmaklyk — bu täjirçilik, satuwçylyk işi bolup durýar. Bu özbaşdak satuwçylyk operasiýasy önümçilik telekeçiliginiň ýanynda bolýar (kämahal telekeçiniň özüniň şol önümi sarp edýän mahalyndan başga ýagdaýda).

Önümçilik telekeçiliginiň maliýe netijesi ilkinji nobatda alynan peýda bilen häsiýetlendirilýär.

Satuwçylyk telekeçiliginde pul-haryt, harytlary çalyşma operasiýalary esasy orun tutýarlar. Bu telekeçiligiň düýp mazmuny bolup durýar, ýagny harytlaryň we hyzmatlaryň alyş-çalyş operasiýalary.

Sowda telekeçiliginiň yzygiderliligi ýokardaky önümçilik telekeçiliginiň şekiline meňzeşdir. Emma sowda

telekeçiliginde önümçilik serişdelerini satyn almak zerurlygy ýokdur. Onuň satyn alýan önümleri taýýar haryt görnüşinde satyn alynýar we soňra bolsa täzeden satylýar. Şol sebäpden, ýokardaky şekilden önümçilik tapgyry aýrylýar we onuň deregine harytlary almak tapgyry emele gelyär. Önümçilik bilen meşgullanýan telekeçiniň hem, satuwçylygy amala aşyryan telekeçiniň hem maksady önümi, harydy ýerlemekdir.

BAP II. TELEKEÇİLİK ÇÖZGÜTLERİNİ KABUL ETMEĞİN MAZMUNY WE TAPGYRLARY.

2.1. Telekeçilik çözgüdini kabul etmegiň mazmuny we tapgyrlary .

Çözgütleri kabul etmeklik – bu telekeçilik kärhanasynyň gelejekki garaşylýan ýagdaýy bilen şu wagtky ýagdaýynyň arasyndaky uzaklygyň kemelýän belli bir alternatiwalaryň içinden oňlanşykly saýlawy amala aşyrmakdyr. Şeýlelikde, bu proses öz içine köp elementleri alýar, ýagny - maksat, alternatiwa, çözgüt, mesele.

Çözgütleri kabul etmegiň esasy alamatlary:

- adamyň oňlanşykly we maksada gönükdirilen hereketidir;
- faktlara we belli bir gymmatlyklara esaslanmak;
- kärhananyň adamlarynyň arasyndaky arabaglanyşyk prosesi;
- dolandyрма prosesiniň bir bölegi;
- telekeçiniň gündeki işiniň aýrylmaz bölegi.

Çözgütleri kabul etmekligiň tapgyrlaryny kesgitlemeklik boýunça dürli çemeleşmeler ulanylýar. Olaryň köpüsi şol tapgyrlarda çözgütleri yerine ýetirmeklik boýunça tapgyra goşulmagy bilen baglydyr.

Eger-de çözgüt ýüze çykan meselä guramaçylyk reaksiýasy bolsa, onda ýagdaýy öwrenmeklik tapgyry şol meseläniň kärhanada barlygyny boýnuňa almak ýa-da almazlyk bolup durýar.

Çözgüdi kabul etmek prosesiniň tapgyrlarynyň bir mysalyny getireli:

1-nji tapgyr – Meseläni anyklamak.

- meseläni duýmak we boýnuňa almak;

➤ meselaniň kesgitlemesini etmek we oňa düşünmek;

➤ şowly çözgüdiň alamatlaryny kesgitlemek.

2-nji tapgyr – Çözgüdi işläp taýýarlamak.

➤ alternatiwalary işläp taýýarlamak;

➤ alternatiwalary bahalandyrmak;

➤ alternatiwalary saýlamak .

3-nji tapgyr - Çözgüdi ýerine ýetirmek .

➤ çözgüdi ýerine ýetirmekligi gurnamak;

➤ çözgüdi ýerine ýetirmekligiň seljermesini we gözegçiligini amala aşyrmak;

➤ yzyna gaýdýan arabaglanyşygy we düzedişleri girizmek.

Seredilýän prosesin 1-nji tapgyry çözgüdi kabul etmekligi, boýun almaklygy aňladýar. Meseläni boýun almak ýa-da almazlyk her adamyň şol meseläni duýanlyk derejesine bagly bolup durýar.

Meseläni boýun almaklyk ony çözmekligiň esasy şerti bolup durýar. Sebäbi şol çözgüdi kabul edýän üçin mesele yok bolsa, onda meseläniň çözgüdi hem bolmaýar.

Eger-de meselä akyl ýetirlen bolsa, onda oňa kesgitleme berip düşünmeklik zerurdyr. Meseläni kesgitlemek – bu kärhanada hakykatdan hem näme bolup geçýär? Onuň sebäpleri nämelerden ybarat? Onuň arkasynda nämeler durýar? Meseläniň kesgittenilmesi onuň başga meseleleriň arasynda wajpylylygy boýunça orun bermeklige ýardam edýär.

Şowly çözgüdiň alamatlaryny kesgitlemek tapgyry alternatiwalary saýlamak tapgyrynyň önünden amala aşyrylýar. Bu bolsa gelejekde ýüze çykyp biljek ýalňyşlyklaryň önüni alýar. Bu tapgyr kärhananyň maksady bilen çözgütleri işläp taýýarlamaklygyň usullary bilen çözgütleri kabul etmegiň ilkinji tapgyrlarynda

emosional dartgynlyklary kemeltmek bilen bagly bolup durýar.

Çözüdi işläp taýýarlamak tapgyry alternatiwalary işläp taýýarlamakdan, bahalandyrmakdan, we saýlamakdan ybaratdyr. Çözüdi çäklendirýän sebäpler ýüze çykarlandan soňra, alternatiwalary tapmaklyk ýa-da meseläni çözmeklik üçin ugurlar kesgitlenilýär.

Alternatiwalary taýýarlamaklyk tapgyrynda aşakdaky ädimler amala aşyrylýar:

1. Gözlegi höweslendirmek. Bu ýerde aşakdaky formula ýerine ýetirilse, onda tapgyryň şowlulygynyň alamatydyr. Formula: netije – bu ukyplylygyň motiwasiýa köpeldilmegidir.
2. Meseläni has çuňňur öwrenmek üçin köp sanly maglumatlary ulanmalydyr.
3. Erkin maslahat edip, meseläni çözmeklikde her hili ideýalary diňlemelidir.
4. Täze ideýalaryň «bişmegine» ýol bermeli. Tazeligiň emele gelmegi – bu erkin wagtyň we goýberilen önüň funksiyasy bolup durýar.
5. Arkaýynlaşma şert döretmeli. Bu meseleden bir azyrak ünsüni sowma arkaly gazanylýar.
6. Ideýanyň ýokardaky kesgitlenilen alamatlara gabat gelyänligini seljermek.

Indiki tapgyrda hemme tekliپ edilen alternatiwalar döredijilikli özara deňeşdirilip bahalandyrylmalydyr. Bahalandyрма alternatiwanyň önüň we ýaramaz taraplaryny ýüze çykarylmagyny göz önüne tutýar. Edil şol bir wagtda san we hil görkezijiler ulanylýar.

3-nji tapgyr – çözüdi ýerine ýetirmeklik. Ol çözüdi ýerine ýetirmekden gurnamakdan, seljermenden, gözegçilikden we yzyna gaýdýan aragatnaşykdan ybaratdyr.

Çözgüdiň ýerine ýetirilmegini gurnamaklyk – bu tapgyrda telekeçi gapma-garşylyklardan gaça bolmaly, adamlary höweslendirmek üçin şert döretmeli we çözgütleriň netijeli ýerine ýetirilmegi üçin adamlary olaryň ukybyna görä ulanmaly.

Ahyrky tapgyr – bu çözgütleriň ýerine ýetirilişi barada maglumatlary almakdyr. Bu mehanizmiň duýp-şuňazmuny çözgüdiň ýerine ýetirilmeginde ýalňyşlyklary ýüze çykarmakdan ybaratdyr. Başgaça aýdylanda – gözegçilik funksionasiýasy amala aşyrylmaly, ýagny netijeler belli bir gäsagitlenilen nusgawy görkezijiler bilen deňeşdirilmeli.

Bu maglumatlar amala aşyrylýan herekete degişli esliüzedişleri girizmeklik üçün gerekdir. Göz gezdirmek we yzyna baryýdýan aragatnaşyk telekeçiniň hereketinde uly orun eýeleýär. Astorakeriň pikirine görä yzyna gaýdýan aragatnaşygyň in amatly görnüşü ol hem «gidip görmeklikdir». Ilkinji çeşmeden alynan maglumat hasabatdan ýa-da ikinji elden alynan maglumatdan esas amatlydyr.

2.2. Strategiki çözgütleri kabul etmek .

Umumy strategiýa kärhananyň ösüşini maksada laýyk işlerejä ýetirmek üçin, strategiýanyň indiki tapgyrlaryny işläp ýözüüýär. Alternatiw wariantlaryň bahalandyrmasyň we barmatmelişiniň amala aşyrylmagyna seredip geçmek gerek. Baha bermeginiň esasy meselesi kärhananyň geljekde işiniň in ýokary netijeliligini üpjün edip biljek strategiýanyň saýlanylmagyndadyr. Strategiki saýlaw kärhananyň ösüşiniň ýokary konsepsiýasyna esaslanan bolmaly, uzak möhlete saýlanan strategiýa kärhanada kabul edilyän çözgütleriň erkinligini gözden aýdylýar.

Dürli strategiki alternatiwalaryň deňeşdirilmesi üçin has köp önkeý we önäýly instrumenti bolup Bostonyň konsultatiw kompaniýa tarapyndan işlenilen ýöriteleşdirilen matrisa bolup

durýar (şekil 3.2.). Onda kärhananyň ösüşiniň perspektiwasynda anyklamak üçin diklik boýunça matrisanyň ölçegini berýän islegiň göwrüminiň ösüşini ulanmak hödürlenýär. Keseliň boýunça ölçeg alyp baryjy bäsdeşine degişli bolan bazaryň paýyna degişlilikde berilýär. Bu gatnaşyklar kärhananyň gelejekde deňşdiriliş bäsdeşlik pozisiýasyny anyklamalydyr.

		Bazarda otnositel paý	
Islegiň göwrümini ň ösüş depkini	Ýokary	Ýokary “ÝYLDYZLAR”	Pes “YABANY PIŞIKLER”
	Pes	“SAGYLYAN SYGYRLAR”	“ITLER”

Şekil 3.2. Bostonyň maslahatçylyk toparynyň (BMT) matrisasy.

“Ýyldyzlar” meýdany – bu çalt ösýän pudaklardaky kärhananyň liderlik ýagdaýy. Ol dowam edýän ösüşe meýilleşdirmek üçin we ýolbaşçylyk tarapyndan bu resurslary güýçli gözegçilik edilmegi üçin resurslaryň uly göwrümini talas edýär. Berlen strategiýa ösýän bäsdeşligiň şertlerinde saýlan önümiň aglabasynyň goldaw bermeginiň hasabyna, bazaryň nyrhynyň ýokarlanmagyna we saklanmagyna ugrukdyrylandy.

egger pudagyň ösüş derejesi haýallasa, onda “Ýyldyzlar”, “Sagylýan sygyrlara” öwrülýärler.

“Sagylýan sygyrlar” meýdany – bu otnositel durnukly ýa-da gysgalýan pudakda kärhananyň liderlik edýän ýagdaýydyr. Önümi satmagyň durnuklylygyna baglylykda, bazaradaky paýy saklamak üçin kärhananyň alyan peýdasyndan az hasas az serişdeler talap edilýär. Kärhanaň önümine oňnyň berilýän müşderileriň söwda etmegine höwes döretmek maksady bilen, harytlaryň täze görnüşlerini hödürleýär, kärhananyň arzanladylyşynyň täze ulgamyny we “ýatda galyjy” mahabatly ulanýar.

“Yabany pişikler” meýdany – bu ösýän pudakda kärhananyň bazara gowşak täsiri. Kärhananyň bäsdeşlik hyzmatyrmakçylyklary häzirlilikçe belli däl.

Berlen strategiýanyň iki alternatiwasy bar, ýa bazardan çekilýän ýa-da bazarda tagallalary intensivleşdirmäge.

“Itler” meýdany – bu satuwyň çäkli görümi bolan kärhanalardyr, olar gysgalýan pudaklarda, mysal üçin, haçanda kärhana işiň dowamly döwründe bäsdeşlerden bazarda önümiň çykyşy etnemasynyň ýa galmagynyň netijesinde, özläriniň önümününiň sarp edijileriň giň aýlawyny eýelemedik ýagdaýynda çykyşy çykýar. Berlen strategiýanyň mazmuny bazarda tagallalaryň gowşadylmagynda ýa-da bes edilmekde jemlenýär, bu bir wagtda ýöriteleşdirilen bazarlaryň içine girmäge hyzmat etmäge we üpjün edýän hyzmat etmekligi gysgaltmaga hyzmat etmäge bolýar.

2.2. şekilde punktir çyzyk “yabany pişikleriň” kesgitli şertde bolup bilýändigini görkezýär, “ýyldyzlar” bolsa tutuşlygysy ýetişenligiň gelmegi bilen ilki “sagylýan sygyrlar” formasy kabul edýärler, soňra bolsa “itleriň” formasy kabul edýärler. Tutuşlaýyn çyzyk “sagylýan sygyrlardan” çykyşy çyzykleriň gaytadan paýlanylmagyny görkezýär. Şeýlelikde, bazarlaryň konsultatiw toparynyň (BKT) matrisasyna laýyklykda

kärhananyň ýagdaýyna her bir meýdan boýunça baha berilýär we alternatiw strategiýalaryň arasynda in gowusyny saýlaýarlar.

Işewürlik - bu çak edilýän howp. Ilki bu howply işe baş gsd goşmazdan önürti telekeçilik barada, daş - töweregimizi gurşap qsa alýan zatlar barada düşüňämiz bolmaly. Bu ugurda mümkin nüz boljak ýeňillikleri, artykmaçlyklary öwrenmeli. Mysal üçin: niç salgydyň pes görnüşini tölemek, ýeňillikli şertlerde karz pul luq almak (pes göterim ýa-da uzak möhletleýin), ulanylýan jaýyň nüz töleg pulyny azaltmak, ýa-da ýere, elektrik energiýasyna sny tölenilýän tölegi peseltmek. Ýöne üstünize abanyan howpyyq bilmezlige salmaly däl, ýagny çig malyň ýoklugy ýa-da sb-ýetmezçiligi, harydy yerleşdirmäge ygtybarsyzlyk, yerleriň nüz durmuş hem-de ykdysady taýdan durnuksyzlygy. Başgaça sşs aýdylanda, maliýe serişdelerini önümçilige sındirmegin umumy ým şertleri barada düşüňje bolmalydyr, ýagny haýsy wagtda we w niredede telekeçilik işine goýberilýän maliýe serişdeleri itel bilmelidir, nähili ýagdaýlarda we şertlerde maliýeleşdirmegi iğs bilmelidir.

BAP III. TELEKEÇİLİK ÇÖZGÜTLERİNİ KABUL ETMEĞİN YKDYSADY-MATEMATIKI USULLARY.

1.3.1. Harytlaryň bahalarynyň emele gelişi. Dürli bäsdeşlik şertidäki bazarlarynda bahalaryň emele gelişi.

Telekeçilik çözümlerini kabul etmekligiň ykdysady usulynyň esasy bolup, baha, önümçilik harytlary, maliýe ýaly çözümleriň ykdysady kategoriýalaryň seljermesi we olary tejribede çözümlenmek ukyby çykyş edýär. Harytlaryň bahalarynyň emele gelişi. Mysal üçin harytlaryň bazar bahasy göz önünde tutulýar. Bu bahanyň in pes (minimal) derejesi aşakdaky formulada baglansyk (formula) boýunça kesgitlenilip bilner.

$$BH = HÖH - PMM$$

Bu ýerde:

BH – harajatlaryň bahasy;

HÖH – hakyky önümçilik harytlary;

PMM – peýdanyň in pes ýa-da minimal möçberi.

Käwagt ýokardaky formula arkaly kesgitlenilýän baha bolmamaý baha hökmünde çykyş edýär. Bu baha bazaryň in pes ýaramaz ýagdaýy üçin hasaplanýanlygy sebäpli, ol söwda yzasyry bolup durýar. Telekeçiligiň bazarda hereket etmeginiň maksadalaýyklygy (maksady) bazar bahasyndan mümkin bolan pes derejede bahany emele getirip bilýänligi bilen kesgitlenilýär.

Bazar bahasy bu harydyň satyn alynýan hakyky bahasydyr. Bazar bahasy bilen mümkin bolan in pes bahanyň arasyndaky tapawut goşmaça peýdany emele getirýär.

$$GP = BB - BIP$$

GP → goşmaça peýda;

BB → bazar bahasy;

BIP → mümkin bolan in pes baha.

Telekeçi bahany emele getirmek prosesini (ýagdaýynyň dolandyryp bilýär, eger-de gürrüň bahanyň in pes möçbesed bolan ýagdaýynda. Bu ýagdaýda bahanyň emele gelşiniň dolandyrmak önümçilik harajatlaryny peseltmek ýollary bilen bagly bolup durýar. Bahany emele getirmegiň ikinji usuly bazar bahasyny öwrenmek (seljermek, analiz etmek) bilen baglydyr. Bu ýagdaýda telekeçi bahany emele getirýän ýagdaýlary we ýagdaýlaryň üýtgemegi bilen bahalaryň üýtgemegini ýüze çykaryp bilýär. Netijede harydyň bazar bahasyny ulaldy (ösdürip), harytlara peseldýän häsiýetleri berilýär.

Dürli bäsdeşlik bazarlarynda bahalaryň emele gelşi.

Harytlar we hyzmatlar bazary – munuň özi ykdysadyýetden erkin satyjylar bilen alyjylaryň arasynda satyn alyş-satýş gatnaşyklarynyň ulgamydyr. Bazarda oňa göni we gytaklaýyç täsir edýän köp sanly içerki we daşarky güýçler özara hereketlenýärler. Şunda bazar prosesleriniň obýektiv häsiýetiniň garamazdan diňe olary hemmetaraplaýyn öwrenmegiň w/barlag geçirmegiň esasynda olara uýgunlaşmagy mümkindigini belläp geçmek gerek. Diňe çuň ylmy w/operatiw barlagyň ähli mümkinçiliklerine eýe bolan statistiki bazar ösüşiniň kanunalaýyklygyny görkezip we ýüze çykaryp bilýär. Bu manyda bazaryň statistik barlagy marketimi barlaglary bilen örän ýakyn baglanyşyklydyr.

Satyn alyjylaryň sanyna, olaryň amallarynyň uddu agramyna baglylykda bazarlar monopollaşmak alamaty w/harytlar bilen dolulyk derejesi boýunça tapawutlanýarlar:

- erkin bäsdeşlikli bazar,
- monopoliýalaryň bäsdeşligi ,
- oligopolistik bäsdeşlik,
- arassa monopoliýa.

Biri - birine meňzeş haýsydyr bir harydy, mysal üçin kanselýariýa esbaplaryny ýa-da durmuş himiýasy önümleriniň

syýasatýanlaryň we satyn alýanlaryň köp bolmagy *erkin bäsdeşligiň* aýratynlygy bolup durýar. Olaryň her birine bazardan ujypsyzja ýasoaý ýetýär, şonuň üçin hem aýratyn bir satyn alyjynyň ýa-da satyjynyň şol wagtky bahalarynyň derejesine uly bir täsir etmäge ýagdaýy bolmaýar. Satyjylaryň emele gelen bahadan ýokary bahany aýdaslary gelip durmaýar, çünki satyn alyjylar alşözlerine gerek bolan harydy başga ýerden arkaýyn satyp alyp bilýörlär. Has pes baha goýmagyň hem manysy ýok, sebäbi satysyň gelyän zadýň ählisini hereket edýän bazar bahasyndan satyp bolýar.

Erkin bäsdeşlikler bazarynda satyjylar reklama, marketing strategiýasyny işläp taýýarlamak we ş.m. üçin köp çykykdajy etmese-de bolýar, çünki ol uly bir netije bermeyär.

Monopoliýa bäsdeşligi bazary ýeke-täk bazar bahasy ýoýunça däl-de, bahalaryň giň diapozonynda geleşikleri amala aşyryan köp sanly satyn alyjylardan we satyjylardan ybaratdyr. Bu diapozon harytlaryň hil, häsiýet, daşky bezeg, şeýle hem hyzmatlar (eltip bermek, kepillendirmek, servis hyzmaty we ş.m.) babatynda biri-birinden güýçli tapawutlanýandygy bilen şertlendirilendir.

Satyn alyjylaryň bu tapawudy görýändikleri we dürli bahalary tölemäge taýýardygy sebäpli, satyjylar reklama işleri üçin köp tagalla edýärler, harytlara marka atlaryny berýärler, aýratyn çemeleşme çärelerini ulanýarlar. Adaty bir mysal - şol bir wagtyň özünde ýokary (köplenç ýagdaýda görnetin beridýylan) bahadan hiç bir başga ýerde düş gelmeýän (ekzklýuziw) mebeli we ortaça satyn alyjy üçin elýeterli bahadan standart mebelleri hödürleýän mebel salonlary.

Oligopolistik bazar üçin biri-biriniň syýasatynyň igräşigine örän duýgur satyjylaryň köp bolmadyk sany häsiýetlidir. Olaryň hödürleýän harytlary biri-birine meňzeş

bolup hem (polat, alýuminiý), düýpli tapawutlanyp hem bilermeli (awtomobiller, mobil telefonlar, "ýokary tehnologiýanyň" önümleri).

Täze gelyän dalaşgärlere bu bazara girmek orän kyndyr. Ol ýerde her bir satyjy bäsdeşiniň strategiýasyny we hereketlerini üns berip yzarlaýar. Kimdir biri harydynyň bahasyny peseldäýse, beýlekiler şeýle etmäge mejbur bolýarlarmy (özi hem edil şol derejede), şeýle etmeseler satyn alyjy bahasyny arzanladan satyjyny orän çalt tapýar. Şol bir wagtyň özünde bahalar ýokarlananda bäsdeşleriň bu göreldeleýermejegine ynam yok – şeýle ýagdaýlarda hereketleri utgaşdyrylyp bilner (ýönekeý dilde aýdanynda öndürijileriň dildüwşigi ýüze çykyp biler).

Arassa monopoliýa bazary – bu satyjy üçin in gowuz bazardyr, çünki onuň bir özi haryt satýar we islendik şertleri (ýa-da islendik şertleri diyen ýaly) belläp bilýär. Arassa monopoliýa esasan, döwlet guramalaryna häsiýetlidir, elbetde, düýbünden täze, oňa meňzeş önüm yok bolan ýagdaýda täjirçilik firmasy hem özüni görkezip biler. Döwlet monopoliýasy ýagdaýynda bahalar dürli maksatlar göz önünde tutulyp bellenip bilýär, meselem, satyn alyjylar üçin harydyň uly ähmiýeti bolup, olaryň harydyň doly bahasyny töläp bilmedik ýagdaýynda önümiň özüne düşýän gymmatyndan pes ýa-da sarp edilişi ähli taraplaýyn azaltmak maksady bilen, orän yokary derejede bellenilip bilner.

Harytlar we hyzmatlar bazary harytlar bilen dolulyk derejesi boýunça *satyjylar we satyn alyjylar* bazaryna bölünýär. *Satyjylar* bazarynda islegiň möçberi teklipten ep-esli yokary bolýar, ol hem öz gezeginde öndürijiniň diyenini etdirmegini şertlendirýär. *Satyn alyjynyň* bazarynda teklibiniň möçberini islegiň möçberinden ep-esli artyk gelyär, şonuň netijesinde satyn alyjy öz şertlerini belläp biler.

Bazaryň aktiwlik derejesi bazaryň *konyunkturasyny* wöwrenmek ýoly bilen kesgitlenýär. Bazar konýunkturasynyň bazarda islegiň we teklibiň möçberleriniň gatnaşygyny, bahalaryň we bäsdeşligiň derejelerini kesgitleýän faktorlaryň (şertleriň) ulgamynyň ýüze çykma formasyny özünde jemleýär.

Bazar konýunkturasynyň esasy görkezijileri:

- bazaryň gerimi (haryt dolanyşygy, bazarda işleýän dürli görnüşli söwdagärleriň sany);
- bazaryň deňeçerlik derejesi (islegiň we teklibiň gatnaşygy);
- bazaryň görnüşleri (bäsdeşlikli, monopoliýa bazary);
- bazaryň hereketi (bazaryň esasy parametrleriniň üýtgemegi, çaltlyk, esasy meýiller);
- işewürlük işjeňliginiň derejesi;
- bäsdeşlikli göreşiň güýji we gerimi.

Konýunktura öwrenilende birnäçe matematiki-statistiki usullary ulanylýar, olaryň kömegi bilen bazaryň potensialyny, göwrümini, deňeçerligini kesgitläp bolýar.

Bazaryň potensialy haryt teklibiniň we tölege ukyply islegiň mümkinçiligini görkezýär we önümçilik potensialyna sarp ediş potensialyna bölünýär. Önümçilik potensialy haryt teklibiniň aňryçäk mümkinçiligini görkezýär. Sarp ediş potensialy teklipe edilen haryda aňrybaş islegi kesgitleýär.

Bazaryň göwrümi – bu bazaryň sygdyryp biljek harytlarynyň mukdarydyr (belli bir döwür aralygynda). Islegiň we teklibiň deňeçerligi – tölege ukyply islegiň haryt teklibine laýyk gelmegidir. Onuň indikatorlarynyň biri hem haryt ätiýaçlyklary bolup durýar.

3.2 Önümçilik harajatlaryny dolandyrmak.

Ilkinji nobatda ykdysady we buhgalter harytlaryny tapawutlandyrmak zerur. Telekeçi esasan ykdysady harytlar bilen iş salyşýar, olar haýsy-da bir taslamany amala aşyrmak bilen baglydyr. Buhgalter harytlary diýlip, firmanyň (kärhananyň) hakyky harytlaryna aýdylýar. Harytlary meýilnamalaşdyrmagyň (planlaşdyrmagyň) we ýerine ýetirmeginiň arasynda wagt boşlugy bardyr. Şonuň üçin telekeçi harytlary meýilnamalaşdyranda „harydyň in uly möçberi“ ýörelgesini peýdalanýar (ýa-da harytlaryň in uly möçberini göz önünde tutýar). Bu ýörelge bahalaryň mümkin bolan in pes derejesi ýörelgesine garşylykly (ters) diýip atlandyrylýar. Ykdysady harytlara garalanda (harytlar seljerilende) adaty „jemi harytlar“ düşünjäni peýdalanýarlar. Jemi harajatlar üýtgemeyän we üýtgeýän (hemişelik we hemişelik däl) harajatlaryň jemi bilen kesgitlenilýär.

$$H_j = H_h + H_{\bar{u}}$$

H_j - jemi harajatlar ;

H_h - hemişelik (üýtgemeyän) harajatlar;

$H_{\bar{u}}$ - üýtgeýän (hemişelik däl) harajatlar .

Hemişelik harajatlar - bu önümçiligiň möçberine bagly bolmadyk harajatlardyr. Bulara amortizasiýa geçirimleri, kärende tölegi, karzlara tölegler, dolandyryjy işgärleriň (personalynyň) zähmet haklary we ş. m. degişlidir.

Üýtgeýän harajatlar – bu önümçiligiň möçberine gös – göni bagly harajatlardyr. Bulara çig mala, materiallara, ätiýaçlyk saýlaryna, harydy öndürmäge gönümel gatnaşýan işgärleriň zähmet haklaryna, elektrik energiýasyna bolan çykdajylar degişlidir.

Berlen kesgitlemelerden wajyp netije gelip çykýar:

Önümçiligiň möçberiniň köpelmegi (ulalmagy) bilen haryt birligine bolan jemi harajatlar peselýär, we

tersine. Şeýlelikde (netijede) – önümçiligiň möçberiniň köpelmegi, onuň peýdasynyň beýgelmegine getirýär (galan ýagdaýlar üýtgedilmedik şertinde). Bu täsir (effekt) peýdany artdyrmagyň serişdesi ýa-da goşmaça harytlaryň bahasyny peseltmegiň ätiýaçlygy (rezerwi, gory) hökmünde ulanylyp bilner. Harydyň bazara çykarylyşynyň töwekgelçilikli ýagdaýynda (mysal üçin: möwsümleýin haryt), telekeçi hakyky önümçilik möçberiniň 75%-ni hasap möçberi hökmünde kabul edýär. Galan 25%-ni goşmaça öndüriljek haryt hökmünde göz önünde tutýar. Olaryň wagtynda (möwsümde) ýerlenilen ýagdaýynda, bu harytlar möwsümleýin arzanladyş döwründe has pes bahadan, käte üýtgeýän harajatlaryň derejesinde satylyp biliner. Harytlaryň bahasy bilen onuň harajatlarynyň möçberiniň arasyndaky tapawuda – harydyň ödeýiş ululygy diýilýär. Onuň bir bölegi hemişelik harytlaryň ýapýar, ikinji bölegi bolsa – peýda bolan pul serişdeleriniň jemini emele getirýär.

Önümçiligiň möçberiniň çäklerini kesgitlemek.

Önümçiligiň mümkin bolan iň pes möçberi – önümçiligiň ýitgisiz möçberidir. Bu girdejileriň çykdaýlaryň üstüni ýapýan ýagdaýyndaky önümçilik maksatnamasydyr. Telekeçi üçin önümçiligiň çäklerini, ýagny iň pes we iň uly möçberini kesgitlemek zerurdyr. Bu bazar islegi (hyrydarlygy) bilen bagly bolup durýar.

Önümçiligiň iň uly möçberi önümçilik funksiýasy arkaly kesgitlenilýär:

$$\bar{O}m \leftrightarrow f(R, K)$$

$\bar{O}m$ – önümçiligiň mümkin bolan iň uly möçberi ;

R - önümçilikde ulanylyan resurslar ;

K - önümçilikde ulanylyan kapital.

Bu funksiýa belli bir tehnologiýa gönükdirilendir.

Bu tehnologiýa üýtgeşse, funksiýa hem üýtgeýändir.

Emma telekeçilik önümçiliginiň diňe mümkin bolan
çäklerini däl-de, eýsem onuň iň amatly möçberini
kesgitlemek zerurdyr.

Çykdaýylaryň jemlenmeginiň we alynýan girdejiniň
aratapawudy iň pes bolan (minimal) ýagdaýyna
önümçiligiň iň amatly möçberi diýlip düşünilýär.

Iň amatly möçberiniň agtarlyşy iki görnüşde amala
aşyrylýar:

- kapitalň berilen möçberinde;
- çäklenmedik kapital.

Birinji ýagdaýda esasy kapital hökmünde
önümçilik prosesiniň adaty ýerine ýetirilmegi üçin gerek
bolan enjamlar göz önünde tutulsa, onda önümçiligiň iň
amatly möçberi onuň kuwwaty bilen baglydyr. Şeýlelikde,
önümçiligiň hemişelik harajatlarynyň peselmeginden ugur
alynsa, önümçiligiň iň amatly möçberi önümçilik
kuwwatyna deňdir.

Bu işe täze başlaýan telekeçi üçin mahsusdyr.
Önümçiligiň iň ýokary netijeliligi, onuň möçberiniň we
harajatlarynyň özara sazlaşygy esasynda gazanylýar. Eger-
de ýönekeýleşdirmek üçin önümçiligiň iki faktoryny,
ýagny kapital bilen zähmeti ayrmakda garasak, onda her
faktoryň paýyna beýleki faktorlaryň kesgitli bölegi düşýär.

Mysal üçin 5 sany stanokda işlemek üçin 10 sany
işçi gerek, 10 sany stanoga 20 işçigerek bolýar. Muny
grafiki baglanyşyk görnüşinde görkezip bolar. Ondan hem
daşary bu baglanyşygy gymmat görnüşinde görkezmek
maksadalaýyk bolar.

Eger satyn alynýan enjamyň iki görnüşi, ýagny
gymmat öndürijilikli we arzan öndürijilikli enjamlaryň
bardygyny nazara alsak, onda olar zähmet harajatlaryň
tapawutlylygyna getirer.

Birnäçe görnüşleriň (wariantlaryň) arasynda iň
gowysy saýlanylýar.

Önümçiligiñ möçberiniñ kapitalyñ çäklendirilmedik mukdarynda kesgitlenilişi yokardaky ýalydyr. Emma iki däl-de, eýsem üç faktory göz önünde tutlalydyr:

1. Önümçiligiñ mümkin bolan möçberi ;
2. Kapitally talap edýän möçberi ;
3. Zähmet harajatlaryny talap edýän möçberi .

Geçirilen hasaplar tablisa jemlenýär we wariantlaryñ arasynda iň pes harajatlarysy saýlanylýar.

Ykdysady nukdaý nazardan seredilende, önümçigiñ iň amatly möçberi ahyrky harajatlar bilen kesgitlenilýär. Önümçiligiñ möçberiniñ ulalmagy, harajatlaryñ hem artmagyna getirer. Bu artyş önümçiligiñ möçberine hemişe proporsional däl. Bu ýagdaýda aşakdaky düzgünler ulanylýar :

1. haryt birligine jemi ortaça harajatlar hasaplanylýar .

2. Eger goşmaça öndürilýän önümleriñ predel harajatlary jemi ortaça harajatlardan kiçi ýa-da deň bolan ýagdaýynda, önümçigiñ möçberini artdyrmak çözgüdine gelnip biliner.

3. Eger-de tersine bolsa, onda önümçiligi giňeltmekden ýüz öwürmeli.

4. Täze önümçiligiñ möçberiniñ jemi ortaça harajatlary hasaplanylýar.

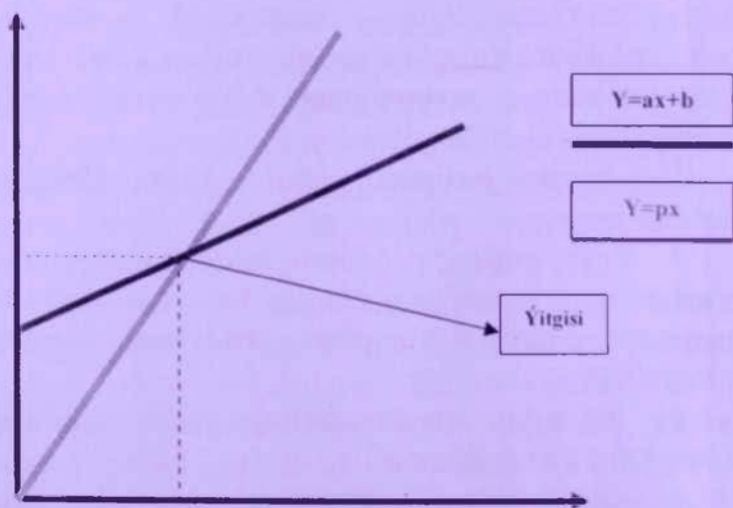
3.3. CVP seljermäniñ ýitgisizlik nokady.

Her bir firma önümçiligi giňeltmek baradaky çözgüdi kabul edende, hökmany şekilda çykdaýjylaryñ özünü ödejekdigini we peýda getirjekdigini göz önüne getirmelidir. Peýdany almak üçin bolsa, satuwçylykdan alynýan girdeýji çykdaýjylardan artykmaç bolmalydyr. Kärhananyñ umumy çykdaýjylary önümçiligiñ haýsy möçberinde ödeljekdigini , ýagny ýitgisiz nokady

hasaplamak zerurdyr.

Firmanyň hemişelik we üýtgeýän harajatlaryny ödeýän (öwezini dolýan) girdejisini hasaplamak üçin, ödeýiş jemi öwezi atly termini peýdalanmak maksadalaýyk bolýar.

Ödeýiş jeminiň hasaplanylmagy, firmanyň öz hemişelik harajatlaryny ödemek we peýda almak maksady bilen, öz önümini öndürmekden we ýerlemekden pul serişdeleriniň hasabyny kesgitlemäge mümkinçilik berýär.

Şekil 2. Ýitgisizlik nokadyň shemasy

Ýitgisizlik nokadyny tapmaklyk möhüm tejribe ähmiýetine eýedir. Önümçilige başlanylanda, sarp edilen serişdeleri ödemek üçin, satuwyň nähili möçberine ýetmelidirini anyklamak zerurdyr.

Satuwyň möçberi we harydyň bahasy esasan bazaryň göwrümüne, sarp edijileriň satyn alyjylyk ukybyna, islegiň (hyrydarlygyň) çeyeligine baglydygy

sebäpli, öndürijiniň öz çykdajylarynyň öwezi dolunjakdygyna we peýda aljakdygyna ynamy bolamlydyr. Tablisa 3.

**Ýitgisizlik nokadyny hasaplamak usuly
(Şertli mysalynda)**

Hemişelik çykdajylaryň maddalary	Gymmaty, müň.manat
Zahmet haky çykdajylary	597 808
Durmuş atiýaçlandyрма çykdajylary	119 208
Elektrik energiýasy	9 713
Gaz	16 777
Gaýry çykdajylar	113 027
Oba hojalyk	26 492
JEMI	883 025

Hemişelik çykdajylaryň häsiýeti birnäçe ýylyň dowamynda, olaryň önümiň möçberi bilen arabaglanşygyny ölçelermekligiň netijesinde kesgitlenildi.

Tablisa 4.

**Ýitgisizlik nokadyny kesgitlemegiň usuly ,
üýtgeýän çykdajylaryň möçberi
(Şertli mysalynda)**

Üýtgeýän çykdajylaryň maddalary	Gymmaty, müň.manat
Suw	500
Çalgy ýaglary	5 000
Ulag çykdajylary	36 000
JEMI	41 500

Ýitgisizlik nokady girdejilerin çykdaýylaryň üstüni dolduryp biljek möçberini görkezýär we aşakdaky formula arkaly hasaplanylýar :

$$\begin{aligned}Y &= px - \text{girdeji.} \\Y &= ax + b - \text{cykdaýy.} \\Px &= ax + b. \\Px - ax &= b \\X(p - a) &= b\end{aligned}$$

$$\mathbf{X = b / p - a}$$

bu ýerde , X – ýitgisiz önümiň mukdary,

b – hemişelik çykdaýylar ;

p – önümiň bahasy ;

a – önümiň bir birligine düşýän üýtgeýäýiş çykdaýylaryň möçberi.

$$X = 883\,025 / 200 - 41,5$$

$$X = 883\,025 / 158.5$$

$$X = 5\,571 \text{ (müň san)}$$

Geçirilen hasaplamalaryň görkeziji ýaly kärhananyň ýitgisiz nokady 5 571 000 sany önüme deňdir, bu bolsa önümçilik kuwwatlyklar doly derejede ulanylan ýagdaýynda ýarym ýylyň dowamynda kärhana özüniň eden çykdaýylarynyň öwezini dolýandygyny görkezýär.

Eger çykdaýylaryň öwezini dolmak üçin gerek bolan hyrydarlygyň möçberi ýetilmese, mysal üçin suw bazaryň kiçiligi sebäpli , bu barada önümçiligi başlamazdan we maýa goýum goýmazdan ön bilinmeli.

Eger-de kärhananyň girdejisi ýitgisizlik nokadyndan uly bolsa, onda kärhana peýdaly (girdejili) işleýär.

Hakyky girdeji bilen ýitgisizlik nokadyna laýyk gelyän girdejiniň arasyndaky tapawut uly boldugyça, peýda hem uly bolýar.

Girdejiniň şu iki görnüşini deňeşdirip, firma ýitgili bolmazdan, nä derejede öz girdejisini peseldip bilýändigine baha berip bolýar.

Önümçilik ryçagy firmanyň girdejisiniň üýtgemeginiň, onuň peýdasynyň üýtgemegine edýän täsirini görkezýär.

Önümçilik ryçagynyň täsiri näçe uly boldugyça, peýdanyň durnuksyzlygy nukdaý nazardan firmanyň hem töwekgelçiligi ýokary (howply) bolýar.

Önümleriň görnüşlerini (assortimentini) saýlamazdan öň, olaryň her biriniň özüniň ödeýiş gymmatyny hasaplamak (kalkulyasiýa etmek) usulyny peýdalanmak ýerlik bolýar.

Önümçiligiň özüne düşýän doly gymmatynyň hasaplanylşy (kalkulyasiýasy) çözgüdi kabul etmek üçin esas bolup bilmez, sebäbi aýry-aýry harytlar arasynda hemişelik harajatlaryň paýlanylşyny talap edýär, onuň netijeleri bolsa, esasan saýlanan ýörelgä baglydyr.

Eger-de firmanyň önümçilik kuwwatlylygy çäkli bolsa we önümleriň görnüşlerini täzelemek üçin öň bar bolanlardan ýüz öwürmeli bolsa, onda ilkinji nobatda önümçilikden ortaça ödeýiş ululygy iň pes bolan harydy aýyrmalydyr.

Telekeçilik çözgütlerini kabul etmegiň matematiki usullary (mini-max usuly) .

Telekeçilik çözgüdini kabul etmegiň esasy maksatlarynyň biri ol hem bar bolan wariantlardan iň amatly, ýagny, iň netijeli warianty saýlamaklykdyr. Bu meseläni çözmeklikde ykdysady-matematiki modelleriň ulanylmagy, aýratyn hem mini-max usuly ulanmaklygy maksadalaýyk bolup durýar.

Bu gural – (ykdyşady matematiki model we usul YMMU) dolandyrys meselesini çözmegiň ulgamlayyn

logiki çemeleşmesidir. Shema görnüşinde ony aşakdaky ýaly görkezip bolar:

Şekil 3 Çözüdi kabul etmek üçin YMM ulanylyşy.

Mysal üçin kärhana öndüren önümini 20 manatdan satýar, iş ýüzünde önüň öz özüne düşýän gymmaty bolsa 5 manada deň. Öndürme işiň umumy peýda

$$z = 20x - 5x, (1)$$

bu ýerde x – satylan önümiň sany, x we z – ütgýänler, edil şol ýerde bir wagyt x - garaşly bolmadyk, z - garaşly ütgeme, 20 we 5 sanlar – parametrler.

(1)-njy formuladaky gatnaşyk – bu kärhananyň peýdasynyň kesgitlemegiň modelidir. Aýdaly, önüm demirden öndürilýär, iş ýüzünde kärhanada 100 kg demir bar. Önümiň bir birligine 4 kg demir gerek. Degişlilikde , $4x = 100$ кг. Indi model şeýle görnüşde beýan edilyär:

$$z = 20x - 5x. \quad (1)$$

$$4x = 100. \quad (2)$$

Bu ýerde (1) deňlemesi – maksatlaýyk funksiýasy, (2) – şertli dolandyryş çözügi aşakdaky görnüşde şekillendirilýär :

$$\max z = 20x - 5x, \text{ haçanda } 4x = 100.$$

Şeýleleked haçanda menejer 25 sany önüm ýerleşdirjek bolarsa ($x = 25$), kärhana 375 manat peýda goryar $z = 375$ manat. Albetde bu ululyk hakyky çözügi däl-de, eýsem menejeriň çözügi kabul etmekligi üçin maglumatdyr.

Käbir modeller çözülyän mesele boýunça jogaby we maslahatlary beremeyärler. Emma olar beýan ediji netijeler bilen üpjün edýärler : şol netijeler ulgamyň ütgеiş häsiýetini görkezýär (mysal üçün önümiň satuwynyň aýma-aý çygiderliligi) .

Mini- max usulynyň düýp manysy işjeňligiň iň ýokary we iň pes derejelerini saýlamak bilen, olary şol döwürlere degişli bolan çykdaýjylar bilen deňeşdirmeklikdedir. Bu usulyň esasy maksady önümiň mukdarynyň ýitmegi bilen umumy çykdaýjylaryň möçberini çaklamakdyr, ýagny (1) funksiýany tapmaklykdyr.

$$y = ax + b \quad (1)$$

Bu ýerde,

y - umumy çykdaýjylar ;

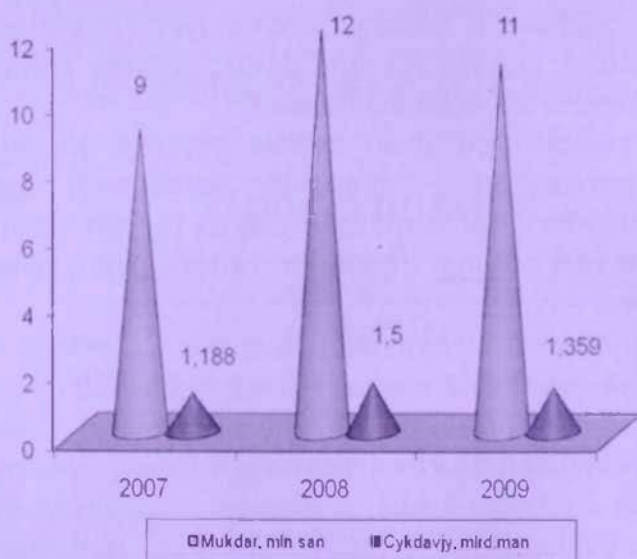
x - önümiň mukdary (göwrümi) ;

a – üýtgeýän çykdaýjylar (önümiň bir birligine);

b - hemişelik çykdaýjylary.

Şekil 4.

**Hususy kärhananyň 2 ýylyň dowamynda
öndüren önüminiň mukdary we umumy
çykdaýjylaryň möçberi, (şertli mysal)**

x – öndürilen önümiň mukdary ;

y - umumy çykdaýjylar bolsun

Tablisa 5

**Hususy kärhananyň mysalynda mini-max
usulyň ulanylyşy, şertli mysal .**

	2007 ý.	2008 ý.	2009 ý.
Öndürilen önümiň mukdary, mln. san – X	9	12	11
Umumy çykdaýjylar, mld. man - Y	1188	1500	1360

1) Ilkinji tapgyrda öndürilen önümiň mukdary, ýagny x arasynda iň pes we iň ýokary möçberleri anyklamaly. Bu ýerde, iň pes (mini) derejesi 2007-njy ýylda düş gelyär we 9 mln sany kerpije deň we iň ýokary möçberi bolsa 2008-njy ýyla degişli we 12 mln sany kerpije deň:

Min (x) – 9 mln sany

Max (x) – 12 mln sany

Başgaça aýdylanda indiki hasaplamlarda 2009-njy ýylyň görkezijileri ulanmaýar.

Iň pes we iň ýokary önümiň mukdaryna degişli çykdaýjalaryň möçberini deňeşdirip (a) ütgemesini hasaplamaly, ýagny önümiň bir sanyna düşýän üýtgeýän çykdaýjalaryň möçberi

$$a = \frac{\text{çykdaýjalaryň tapawudy}}{\text{göwrümiň tapawudy}} = \frac{\Delta y}{\Delta x}$$

manat/bir birlige – üýtgeýän çykdaýjalar.

2) Indi bolsa (1) funksiýa degişli üýtgemeleri goýulýar we hemişelik çykdaýjalary tapylýar:

$$y = ax + b \quad (1)$$

$$1188 = 104 \cdot 9 + b$$

$$1188 = 936 + b$$

$$b = 252$$

10) Onda ahyrky model

$$y = 104 \cdot x + 252 \quad (2)$$

2-nji deňleme – bu geçen tejribä esaslanylan umumy çykdaýylaryň deňlemesi bolup durýar.

4) Indi 2-nji fuksiýa arkaly dürli çaklamalar amala aşyryp bolýar:

Mysal üçin egerde önümiň mukdary 13 mln sany kerpige deň bolsa onda olara 1604 mln.man. çykdaýylar etmeli bolýar, sebäbi :

$$y = 104 \cdot x + 252$$

$$y = 104 \cdot 13 + 252 = 1604$$

Elbetde mini-max usulynyň amatly tarapy, onuň ýönekeyiligi we belli derejede ygtybarlygy bilen düşündirilýär. Ony telekeçiler görkezilen algoritm arkaly hasaplap bilerler. Bu usuly durnukly işleýän önümiň we çykdaýylaryň mukdary uly gyşarmalara sezewar bolmadyk ýagdaýlarynda ulanmaklyk maslahat berilýär. Emme edil şol bir wagtyda bu usul diňe çäkli, ýagny iň pes we iň ýokary derjedäki maglumatlary göz önüne tutýar, şol sebäpden hem ortaça ýagdaýlary doly derejede häsiýetlendirip bilmeyär. Bu babatda uzak möhletleýin çaklamalar üçin we uly möçberli gyşarmalar duş gelyän ýagdaýlarynda, bu usuly ulanmaklyk maslahat berilmeyär.

BAP IV. İŞEWÜRLİK MEYILNAMANYŇ İŞLAP TAÝÝRLANYLŞY

4.1. İşewürlik meýilnamanyň ähmiýeti we zerurlygy

Haýsy bir işiň başy tutulanda ilki bilen onuň strategiýasy işbarada oýlanmaly, öz isleglerini özüňde bar bolan serişdeleri bilip bilip we daşgy howplylyklary bilen deňeşdirilmeli, bu bolsa işegelejekdäki ýalňyşlyklarydan gorar. Bu meseläni çözmekligine işewürliks (işewürlik) meýilnamasy örän uly ýardam edýär. Emma diňe haçanda işewürliks meýilnama telekeçiň özüniň taýýrylmasyz bölegi bolanda, we örän jogapkärli ýerine ýetirilende diňe şonda meýilnamanyň eýesine peýdaly bolup bilip biler. Diňe şonda zerur bolan maýadarlary özüňe we zerur işmaliýe serişdelerini özüňe çekip bolýar.

Başda işewürliks meýilnama öz içki zerurlyklary kanagatlandyrmaklygyna gönükdirilmeli. Bu tapgyrda onuň işdaşy ulanyjylar üçin taýrlanylýan işewürliks meýilnamada işdeýan edilmejek soraglar hem seredilmegi mümkin. Emma mümkin boljak maýadamlar şol soraglary bermegi mümkin we işewürliks meýilnamanyň gowy derejede ýerine ýetirenligini göz ýetirer. Kim şol soraglary taýýar bolmadyk bolsa kyn ýagdaýa düşmegi mümkin. Şol ilkinji tapgyrda işewürliks meýilnamany deslapky işlenende telekeçi goşmaça maýdamlaryň zerurlygy ýoklygyna hem düşünmegi mümkin.

Taslamanyň ileri tutulýan ugry we ösüşüň hemme variantlary şol ilkinji tapgyrda işlenen bolmaly. Haçanda işmaliýe serişdeleri çözmekligiň subutlandyrmasy anyk we takyk bolmaly bolsa onda maýadar we firma bileleşip işlemekligine beriş şaslary bolýar. Şeýlelekedide, işewürliks meýilnamanyň içki zerurlyklara taýarlamagy iki taraplaryň bähbidine gawat gelýär.

Işewürliks meýilnamadaky bagyşlanmaz ýalňyşlyk – ol heňd telekeçiň öz özüni aldamaklyk. Diňe daşyndaky ulanyjylaryň gönüldirilen işewürliks meýilnama hakykady bir näsň owadanlaşdyrýar. Şeýlelikde işewürliks meýilnama aşakdakylar meseleri çözmekligine ýardam edýär:

1. Kärhana üçin işewürliks meýilnama edil gurluşykja üçüň çyzgylar ýalydyr. Ol haýsy usullar, serişdeler arkasla maksatlara ýetip boljak ýollaryny görkezýär. Ol täň işi gurnamaklygynyň ädimleýin gündeligi bolup durýar.
2. Işewürliks meýilnama telekeçiniň belli işjeňligiň barlygyny we şol taslamany durmuşa geçirmekligini ukybyň barlygyny görkezýär.
3. Öz işgärleriňe işewürliks meýilnamanyň käbi bolümleri bilen tanyşdyryp bolar. Netijede işgärliň kärhanyň ýolbaşçysynda öz kärkeşi ýaly garar.
4. Işewürliks meýilnama arkaly mümkin boljan maýadarlardan zerur bolan maýalary alyn bolar. Sebäbi edil şol meýilnamanyň esasynda ollo maliýeleşdirmekligi barada çözümleri kabul edýärler.
5. Bazaryň satuwçylyk möçberini we geleçegini öwrenip bolýar.
6. Bazara zerur bolan önümiň öndürmekligine zerur bolan çykdaýjylaryny we bazarda satyp boljak bahalar bilid deňeşdirmeli, hem-de deslapky peýdalylygyny kesgitlemeli bolýar.
7. Işiň gözegçiligini amala aşyrmaklyk üçin degişli görkezijilerini kesgitlemeklik

Işewürliks meýilnama köplenç gelejege ýazylyar, bolmanda 3 ýyllyk. 1-njy ýylyň görkezijilerini aýma-aýma boýunça berilýär, 2-njy ýylyň çäryekleýin, 3-nji ýylyň görkezijilerini ýyllyk döwri boýunça.

4.2. İşewürlik meýilnamanyň düzümi.

Halk pähimine görä daşy boýunça garşyлаýarlar, ýoklyky boýunça ugradýarlar diýilýär. Şonuň üçin hem ýamaýadarlaryň ünsini çekmek üçin, işewürlik meýilnamasyny daş ýüzünden başlamaly. İşewürlik meýilnamasynyň daş ýüzi firmanyň emblemaly we logo ilqipli firma kagyzynda ýerine ýetirilse gowy bolardy. Bu bolmorsa meýilnama kesgitli bir saldamlylyk berýär (däbräýlylyk). Şol bir wagtyň özünde onuň daşyny boldygyça önümekeý etmelidir. Öz adyňyzy ýagny siziň kärhananyzy, şüduramaňyzy ýa-da kime tekliр edilyän bolsa şonuň adyny, meýilnamanyň hödürlenýän senesini görkezmelidir.

1. Kärhana barada maglumat:

- kärhananyň ady;
- kärhananyň ýuridki salgysy;
- telefonlaryň we telefakslaryň belgileri (eger bar bolmorsa);
- e-mail;
- berlen sorag boýunça habarlaşyp bolýan tarapyň

A.A.Aa.

2. İşjeňlik bölegi maksatlaryň bolup biljek mümkinçilikleri, gelejegi (perspektiwany beýan etmek gerek bolan maýa goýumyň möçberi-akymlaýyn we garaşylyan tärurlyk).

3. Eger mümkin bolsa güwä geçirijiňizi görkezmeli.

Bezegi.

İşewürlik meýilnamasy bezelen wagtynda sahypany uly öwrümlü teksler, tablisalar, grafіkler bilen doldurylmaly däldir, sebäbi bu okujyny daşlaşdyrýar (mysal üçin bolup biljek maýadary). Şonuň üçin işewürlik meýilnamany sahypanyň diңe bir tarapynda 1,5 aralyk bilen ýa-da uly bolmadyk abzaslar bilen 1 aralykda, olaryň arasynda 1.5-2 aralyk goýberip çykarmaly.

Esasy teksti 12-14 ölçegli Times New Roman ýa-da-sv Arial şriftde ýerine ýetirmek amatlydyr. Atlary aýratyýst bellemeli we aşagyny çyzmaly.

Işewürlik-meýilnamany akymly ýa-da lazer çap edijide çap etmelidir (matrisaly çap edijiler birnäçe ýyldan bäri meşhurda dälendir) - bu meýilnama has abraýly we salykatly görnümde (syopat) berýär.

Işewürlik meýilnamany gaty jiltleme, ýa-da aňyrsatý görnüp duran daşly we pružinaly ýörüte papkaň içindbermeklik gowy bolardy. Işewürlik meýilnamany düzüminde işewürlik meýilnamaňyzyň hemme punklarynyň tekst boýunça sahypalaryny görkezmek bilen sanap geçme gerek.

Işewürlik-meýilnamanyň düzümi (gurluşy).

Işewürlik-meýilnamanyň düzümine nämeleri girizilýär bolýar . Işewürlik-meýilnamanyň takyk reglamenteleşme formasy we gurluşy ýokdur. Adatça onuň içinde esasy ideýa we işewürligiň maksady açyp görkezilýän bölümler göz önünde tutulýar. Olarda kärhananyň önüminiň aýratynlygy häsiýetlendirilýär, bazara baha berilýär we kesgitli bazar segmentlerinde hereketiň strategiýasy guramaçylyk we önümçilik düzümi kesgitlenilýär, maýus goýumlar boýunça maliýe strategiýalary we teklipleri hasab almak bilen işiň maliýe jähti emele gelýär, kärhananyň geljekde ösüşi şekillandirilýär.

Işewürlik-meýilnamanyň esasy punklarynyň gysgaça sanap we açyp göreli.

1.1. İş jemlemesi.

Titul sahypasynda we işewürlik meýilnamany düzüminden soň gysgaça jemleme gelýär. Ol ýazylanda önü ulý üns bermelidir. Bu bölüm işewürlik-meýilnamany üstündäki iş doly gutarylandan soň ýazylyp hem biliniý ýöne şol bir wagtda ol işewürlik-meýilnamanyň başynda ýagny ikinji - başinji sahypalaryň arasynda ýerleşdirilýär.

Jemleme - işiň wizit kartoçkasyny kesgitli manyda söz önüne getirmek bilen onuň bilen ilkinji nobatda yanyşýarlar.

İşewürlik-meýilnamanyň ýeke-täk şu bölümini maýadarlar uly üns bilen okaýarlar. Sonuň üçin hem bellemäni birnäçe minudyň dowamynda okap biloljakdygyna güwä geçmelidir. Jemlemede birnäçe punktlar arkaly işewürlik - meýilnamanyň gysylan görnüşinde açyp görkezmeli we hökmany şekilda bellemekdaky zatlary bellemelidir:

- işewürlik - meýilnamanyň esasy meselelerini ;
- işewürligiň özüne çekijiligini;
- bolup biljek peýdarlar we satuwyň göwrümi barada geljekki bahalandyrmalar ;
- maýadarlara karzlary we zaýomlary gaýdyp bermek düzgünleri (teklipleri);
- talap edilyän kapitalyň möçberi .

Maýadarlaryň ýaly jemleme işewürlik-meýilnama çalt okalyan görnüşde syn salmaga kesgitli mümkinçilik berýär. Şu mümkinçilik hiç wagt biperwaý garamaly däldir - sebäbi diňe şu mümkinçilik maksatlara ünsüňizi berip bilýändigiziň hakda, bellemeginizi, näme isleýändigiziňizi we nirä hyzmatlyandygynyzy geljekde bolup biljek maýadarlaryňyza görkezýär.

2. Bazaryň derňewi.

Berlen bölüm birinji bilen okyjylary (maýadary) belleme hödürleýändigiziň barada gowy düşüňje bermäge hyzmat edýär. Ýagny umumy şekila kärhananyň gelişi, siziň işewürligiňiziň deňişli bolan pudagynda bolup biljek bellemekdäki aýan bolýar. Bölüm öz içine indiki punktly hyzmatlyandygynyň şekilda almalydy:

- işewürligiň ösüşiniň mümkinçilikleri ;
- önümiň, hyzmatyň, işlemeleriniň täze atlary ;
- pudakda ykdysady tendensiýalar (meýiller) ;

- iş sferasyndaky perspektiwalar we tendensiýalar;
Ikinjiden, aşakdakylary şekillandyrma zerurdyr :

- önümiň esasy sarp edijilerini;
- satuwyň esasy bazarlaryny (şol sanda bazar segmentleri, olaryň göwrümini we ýerleşýän ýerlerde geljekde perspektiwalary);
- işe täsir edýän faktorlar (mysal üçin: möwsümleýin üýtgeşmeler, ilatynyň ýaşayyş derejesi we ş.m)
- esasy satuw bazarlarynda esasy tendensiýalar we tussaklanylyan üýtgeşmeler;
- bazaryň derňewiniň netijeleri;
- kärhananyň ösüşiniň bazar strategiýalary;

3. Kärhananyň önüminiň we hyzmatlaryň beýan edilmegi.

Şu bölümde aşakdakylar jikme-jik, beýan edilmelidir :

- önümler ýa-da hyzmatlar toplumy;
- bazar isleglerini kanagatlandyrmak ukyplary;
- önümiň (hyzmatyň) artykmaçlyklary we yetmezçilikleri ;
- bäsdeşleriň önümleri ýa-da hyzmatlary bilen deňeşdirilen önümler seýrek artykmaçlyklar;
- önümiň (hyzmatyň) ýaşayyş sikli ;
- söwda syrlyry, patentleri, awtorçylyk hukuklary;
- gözleg we konstruktorlyk işleri (olar alnyp barylýan bolşynda ýa-da geljek-de meýilleşdirilýän bolsa);
- kärhananyň guramaçylyk-hukuk görnüşi;
- kärhananyň esasy we dolanşyk serişdeleri;
- kapitalla umumy zerurlyk.

4. Harydyň bazara çykarylyşy (marketing), şol sanda bazar

- harydyň bazara öňe sürülişiniň strategiýasy (marketing strategiýasy);

ö - önümiň öndürilişiniň we üpjün edilişiniň şertlerini ýüze
çykarmak;

ö - önümiň satuw kanallary;

ö - önümiň satuwynyň guralyşy;

ö - önümiň ýa-da hyzmatyň mahabat syýasaty;

ö - önümlere (hyzmatlara) bahalaryň emele gelişi.

5.Önümçilik meýilnamasy

Berlen bölümde işewürligiň indiki esasy pursatlaryna
deňeşkillandyrma berilýär:

1. Resurslara bolan zerurlyk kesgitlenilýär, şol sanda:

ö - önümçilik ýa-da söwda jaýy (göwrümi we ýerleşýän ýeri);

ö - önümçilik kuwwaty;

ö - enjamlar we abzallaşdyrma;

ö - personal;

ö - kapital.

2. Dolanşyk serişdelerine bolan zerurlygy
güçlendirmeýilleşdirmek.

ö - çig mal we maddy resurslar;

ö - ýangyç we energiýa;

ö - instrumentler.

3. Beýan etme:

ö - tehnologiýalar;

ö - tehnologiiki prosesiniň manysy (işewürlük- meýilnama goşmaça
dokümentinde çykaryp bolýar);

ö - önümçilik akymalarynyň shemalary (çig malyň hemme
görnüşlerine, toplaýjy önümleriň kärhana nireden we nähili
ýagdaý-da işlenilip önüme öwürüljekdigi, kärhanadan
öndürilen önüm nähili we nirä iberiljekdigi beýan edilýär).

4. Kalendar meýilnamasy (hemme zerur işleri, ýerine
ýetirijileri we ýerine ýetirmeli möhletlerini baglaşdyrýarlar).

6.Kärhananyň düzümi. Dolandyrylyşy. Personal.

1. Kärhananyň düzümi:

ö - guramaçylyk-hukuk görnüşü;

- guramaçylyk gurluşy (kim we näme bilen meşgullanýan boljakdygy, gulluklaryň biri-biri bilen arabaglanşygy, olaryň işiniň koordinasiýasy we barlagy şöhlelendirilýär).

2. Dolandyryş:

- dolandyryş topary (olaryň bilimi, iş staży, terjimehallary, iş funksiýalary, hukuklary we borçlary, kârhada peýdalylygy we zerurlygy);
- maslahatçylar (bar bolsa);
- dolandyryş usullary.

3. Personal :

- personalyň ştat sany we düzümi;
- işgärleriň hukuklary, borçlary we esasy funksiýalary;
- ortaça zähmet haky;
- işgärlere işe kabul edilende talaplar;
- durmuş kepillendirmeleri, ýeňillikler.

7. Töwekgelçilige baha bermek we ätiýaçlandyryş. Berlen bölüm düzgün boýunça iki bölege bölünýär.

1. Kärhananyň iş prosesinde dörap biljilid töwekgelçilikleriň hemme görnüşlerini kesgitlemek (ýangynlar, ýer titremeler, iş taşlaýyşlar, syýasýet durnuksyzlyklar, inflyasiýa, salgyt kanunçylygynyň üýtgeşmeler, walýuta kurslarynyň üýtgäp durmagy), şeýle-de olaryň çeşmelerini we pursatyny kesgitlemek.

2. Ýitgileri we töwekgelçilikleri peseltmek boýunça meseleleriň çözülmegi (töwekgelçilikleriň önini almak boýunça guramaçylyk çäreleri görkezilýär, döriob töwekgelçilikleri ätiýaçlandyrmak boýunça çäreler işlenilýän töwekgelçilikleri ätiýaçlandyrmak boýunça meýilnamalar getirilýär)

Işewürlik meýilnamalarda täjirçilik ätiýaçlandyrmalary hâzirkî zaman ulgamlary döredilen ýagdaýyň ätiýaçlandyryş polisleriň görnüşleri görkezilýär, şeýle-de olary satyn almagyň bahalary meýilleşdirilýär (kärhananyň önümçilik we söwda işinde şowsuzlygyň her ädimi)

ýsialary satyn almakdan başlap, pes hilli signallaryň
töwetylmegine ýa-da enjamlaryň durmagyna çenli,
jütiýaçlandyrmaga mümkinçilik bardyr).

8. Geljekki hereketleriň maliýe çaklamasy.

Berlen bölüm öň edilen işleriň netijesinde alnan netijäni
soaha görnüşinde toplanan materiallary umumylaşdyrmaga
ýiniýetlenilýär. Bu ýagdaýda aşakdakylary düzmek gerek:
uq - puluň harçlanmagynyň we gelmeginiň balansy;
eq - peýdalar we zyýanlar barada hasabaty;
iv - ýitgisizligi gazanmagyň şekili;
zi - işewürligiň özüni ödeýiş möhletini hasaplamaly;
gg - gerek bolan kapitalyň möçberini kesgitlemeli;
no - önümçilikden peýdany we düşewüntliligi hasaplamaly.

9. Goşundylar.

Işewürlik-meýilnamanyň netijesi hökmünde gerek
sloolan goşmaçalary girizmelidir. Goşmaçalaryň möçberi
wşşewürlik-meýilnamanyň esasy böleginiň sahypa sanyndan
qöxöp bolmaly däldir. Ol şeýle bolan ýagdaýynda geljekki
ýarmayadarlarda ýaramaz duýgulary galdyryp bilýändir.

Berlen bölüm indiki resminamalary özünde jemläp
ýllroilýär:

fid - bibliografiýa;

tek - tekst boýunça bellikler;

am - makalalar, maglumatlar çeşmelerinden bölekler, tematiki
ssnasabatlar;

oid - biografiýalar;

kek - şekiller;

svq - çyzgylar;

tes - şertnamalaryň we ylalaşyklaryň nusgalary;

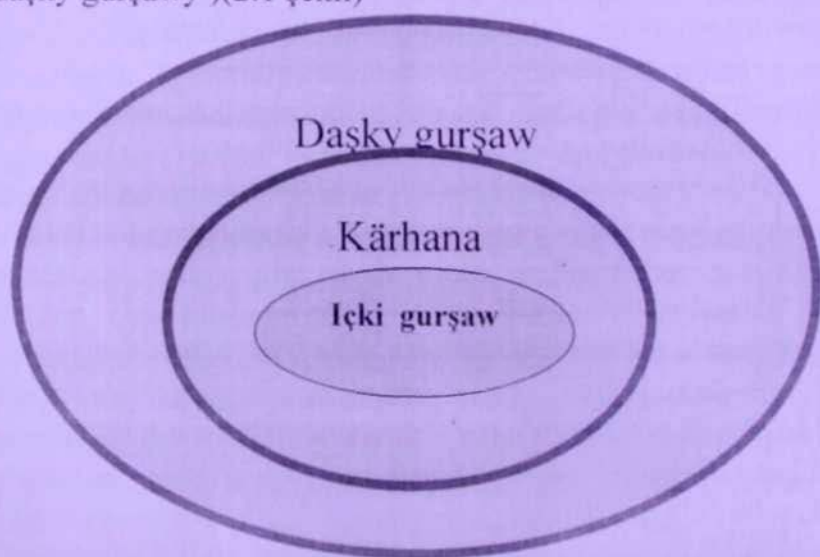
ter - terminleriň sözlügi;

am - maslahatlar.

BAP V. IŞEWÜRLİĞİN İÇKİ WE DAŞKY GURŞAWY.

5.1. İşewürligiň içki we daşky gurşawy barabarlaşdyrýan düşünje.

Her bir kärhana işewürligiň gurşawy diýip atlandyrylýan gurşawda ýerleşýär we hereket edýär. Kärhananyň gurşawy ýurtda daş töweregi - munuň özi kärhananyň işine täsir edýän faktorlaryň köplügidir. Degişlilikde kärhananyň içki gurşawy we daşky gurşawyny tapawutlandyryrlar. (işewürligiň içki we daşky gurşawy) (2.1 şekil)

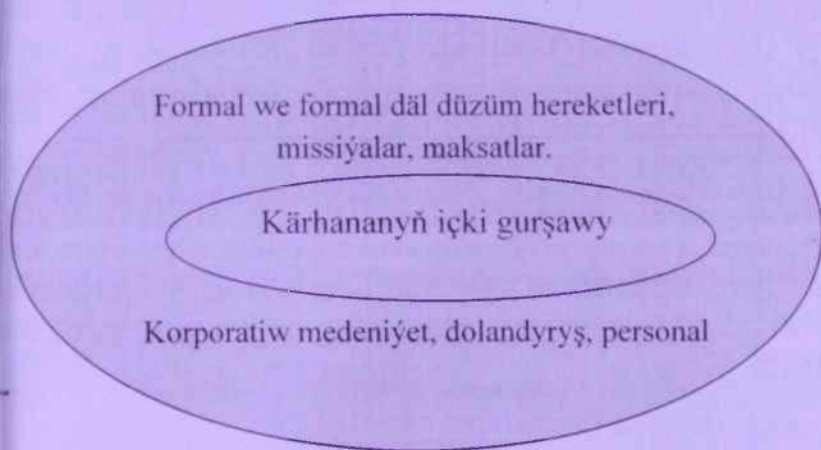

Şekil 5.1. Kärhananyň içki we daşky gurşawlarynyň arabağlanyşygy.

Kärhananyň içki gurşawy öz içinde kärhananyň bolmagynyň, ösmeginiň we kesgitli wagt aralygynyň dowamynyň ýaşamagynyň potensialyny jemleýär.

İçki gurşawa:

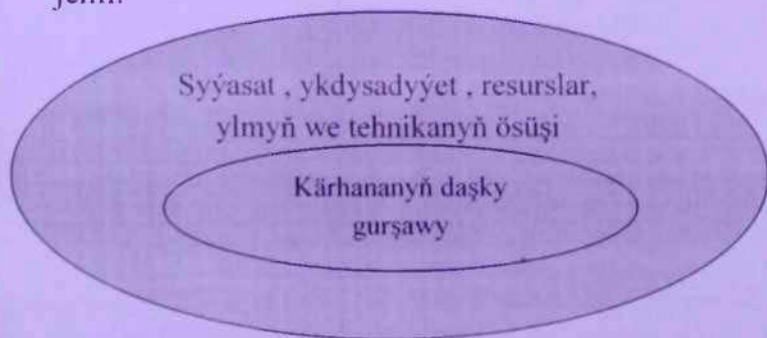
- kärhananyň çäginde ýerleşýän umumy gurşawyň bölegi
- gönüden-göni kärhananyň göz astynda bolan kärhananyň içindeki "täsir ediş faktorlaryny" jemi degişlidir.

Şekil 5.2 . İçki gurşawyň düzüjileriniň mysaly.

Daşky gurşaw kärhananyň içki potensiýalyny degerli çärelerde saklamaga kömek edýär. Ýaşamagy we soňky ösüşiň mümkinçiliklerini üpjün etmek bilen kärhana hemişe daşky gurşaw bilen özara hereketde (özara baglansykda) bolýar. Şeýwürligiň daşky gurşawyna aşakdakylar degişli edilyär:

- Kärhananyň öz işini amala aşyryan sferasy;
- Kärhana degişli bolmadyk we onuň gönüden - göni täsir edip bilmejek, kärhanadan daşary täsir edýän faktorlaryň jemi.

Şekil 5.3. Kärhananyň daşky gurşawyny düzüjileriniň mysaly.

Her bir kärhanada içki we daşky gurşawyn derňewi hemişe we dürli görnüşde geçirilýär. Ol kärhananyň işi baradaky çözümleri kabul etmek üçin esas bolup durýar.

5.2. Işewürliginiň (kärhananyň) daşky gurşawynyň derňewi daşky gurşawynyň faktorlarynyň we subýektleriniň ýagdaýyna we ösüş perspektiwalaryna, pudaga, bazarlara, harsd , getirijilere, kärhananyň täsir edip bilmeyän daşky gurşawynyň global faktorlarynyň jemine baha berilmegini göz önünde getirýär.

Tablisa 5.1.

Işewürliginiň daşky gurşawynyň faktorlary.

№	Daşky gurşawynyň faktorlary	Düzüji elementleri:
1	2	3
1.	Ykdysady	• infilyasiýanyň(deflyasiýanyň) depginleri; • salgyt stawkasy; • halkara töleg balansy; • ilatynyň iş bilen meşgullyk derejesi, (pudakda); • kärhanalaryň tölege ukyplylygy ; • ilatynyň ýaşayyş derejesi ; • haryt getirijiler ; • sarp edijiler; • konýuktura; • bahalar.
2.	Syýasy	• Ýurtlaryň arasynda tarifler we söwda boýunça ylalaşyklar ; • Gümrük syýasaty; • Antimonopol kanun çykaryjylyk we döwletiniň häkimýet organlarynyň oňa garaýyşy (baglanysyk) ; • Ýerli häkimýetiniň karz syýasaty ; • Syýasy durnuklylyk ; • Kanun çykaryjylyk ; • Eýeçiligiň görnüşleri ;Ssudalary almaga we işçi güýjüni satyn almaga çäklendirmeler
3.	Bazar	• Demografiki şertleriň üýtgemegi; • Ilatynyň girdeýjisi we olaryň peýdalanylyşy ; • Dürli görnüşdäki harytlaryň we hyzmatlaryň ýaşayyş siklleri ; • Pudakda bäsdeşliginiň derejesi ; • Kärhananyň bazarda eýeleýän

		paýy ; • Bazaryň sygymlylygy ýa-da döwlet tarapyndan goragy.
4.	Tehnologiki	• Önümçiligiň tehnologiýasynda üýtgeşmeler ; • Konstruksiýa we materialarynda; • Täze harytlary we hyzmatlary taslamakda we dolandyryşda hasaplaýyş tehnikasynyň ulanylmagy. • Maglymatlary ýygnamagyň, işlemegiň we geçirmegiň tehnologiýasynda üýtgeşmeler; • Aragatnaşyk serişdelerine üýtgeşmeler we beýlekiler.
5.	Bäsdeşlikli	• Basdeşleriň geljekki maksatlarynyň derňewi ; • Olaryň akymlaýyn strategiýalaryna baha bermek; • Bäsdeşlere degişlilikde we pudagyň ösüşiniň perspektiwalaryna baha bermek; • Bäsdeşleriň güýçli we gowşak taraplaryny öwrenmek.
6.	Durmuşy	• Jemgiýetçilik gymmatlyklary, ýörelgeler, döp-dessurlar ; • Özüni alyp barylýan kadalary; • Bilim derejesi.
7.	Halkara	• Tutuş milli bazary we onuň aýratyn pudaklaryny giňeltmek we goramaga gönükdirilen beýleki döwletleriň hökümetleriniň syýasaty.
8.	Hukuk	• Ýerli häkimýet organlarynyň we merkezi hökümetiň normatiw aktlary

Ýokarda getirilen faktorlaryň esasynda geçirilen işewürligiň daşky gurşawynyň derňewi gyzyklanma bildirilýän soraglar jogap tapmagy ýenilleşdiýär. Mysal üçin, kärhananyň hyzmatyň barmy strategiasyna daşky gurşawyň haýsy faktorlarynyň täsir edýär?

Kärhananyň maksatlaryna ýetmek üçin işewürligiň daşky gurşawynyň haýsy faktorlary uly mümkinçilikleri göz önünde tutýar diýen sorag ýüze çykýar.

Daşky gurşawyň derňewi şu gurşawda kärhananyň hyzmatynda durup biljek daşky faktorlaryň we mümkinçilikleriniň hyzmatyny düzmek bilen tamamlanýar. Adatça şular ýaly faktorlary, iki sütüneden ybarat bolan, ýüze çykarlan faktorlary, kärhana ähmiýetlilik boýunça pese düşmek tertibinde ýerleşdirilen tablisa görnüşinde ýerine ýetirilýär. (tablisa 2.2)

Kärhananyň howplarynyň we mümkinçilikleriň sanawynyň

№	Daşky howplar	Ähmiýetlilik rangy	№	Daşky mümkinçilikler	Ähmiýetlilik rangy
1.	Täze bäsdeşleriň döremegi	9	1.	Täze bazara çykmak	10
2	Täze has döwrebap önümiň ýüze çykmagy	7	2.	Sarp edijileriň haýyşy boýunça assortamentiň giňel dilmegi	5
3	Tehniki bazanyň könelmegi	4	3.	Salgyt kanunçylygynyň üýtgemegi, kiçi telekeçiligiň goralmagy.	1

5.2. İşewürligiň içki gurşawynyň derňewi.

Daşky gurşawyň derňewi netijesinde kärhananyň howpluklaryny we täze mümkinçilikleri göz önünde getirýän faktorlar hakynda berlenleri alyp, kärhananyň içki gurşawynyň baha bermeli bolýar, ýagny ýüze çykan mümkinçilikler ulanmak üçin, daşky gurşawyň hakyky howpluklarynyň goraňmak üçin kärhananyň içki potensialynyň barlygyny anyklamaly.

Mundan başgada içki gurşawyň derňewi kärhananyň ýagdaýyny ýakyndaky bäsdeşleriň ýagdaýy bilen deňeşdirmen üçin geçirilip hem biliner.

İşewürligiň daşky gurşawynyň içki gurşawa öz talaplaryna bardyr. Ýagny kärhananyň daşky gurşawynyň faktorlary bilen özara täsirine azda-kände wajyp rol oýnaýan kärhananyň häsiýetnamasynyň sanawydyr.

Dernew üçin içki gurşawyn faktorlaryny indiki görnüşde görkezme bolar (tab.5.3 serediň)

Tablisa 5.3.

Içki gurşawyn faktorlary

№	Içki gurşawyn faktorlary	Düzüji elementleri
1	Guramaçylyk	• guramanyň içindäki kommunikasiya prosesleri ; • guramaçylyk gurluşlar ; • kadalar, düzgünler, proseduralar ; • hukuklaryň, borçlaryň we jogäpkärçilikleriň paýlanylmagy ; • tabynlyk iýerarhiýasy (başgançagy) we ş.m
2	Kadrlaýyn	• menejerler bilen işgärleriň arabaglanyşygy ; • kadrlaryň alynmagy, okadylmagy we ösdürilmegi ; • işiň netijesine baha bermek we höweslendirmek ; • korporatiw medenýet ; işgärleriň arasynda aragatnaşygy döretmek we goldamak we ş.m.
3	Marketing	• bazarda paýy we bäsdeşlige ukyplylygy ; • öndürijilikli strategiýa, bahany emele getirmek strategiýasy ; • önümi bazarda ýerlemegiň strategiýasy ; • müşderilere satuwdan soňra hyzmat etmek ; • satuw bazarlaryny saýlamak we paýlamagyň ulgamy we ş.m.
4	Maliýe	• likwidliligiň degerli derejesini saklamak we peýdalylygy üpjün etmek ; • maya goýum mümkinçilikleriň döredilmegi ;
5	Strategiki	• tygşylylyk ; • bäsdeşlige ukyplylyk ; • täzeçilligi ornaşdyrmak.
6	Önümçilik	• önümi öndürmek ; • ambar hojalygyny alyp barmak we üpjün etmek ; • tehnologiki parkyna hyzmat etmek ; • ylmy gözleg işini alyp barmak we ş.m

Kärhananyň güýçli we gowşak taraplaryny ýüze çykarýan (içki gurşawyň faktorlaryna degişlilikde) “inçe ýerleşme” kesgitläp bilmeli, ýagny işewürligiň problemalaryny kesgitläp birinji bilen nämä üns nermelidigini çözüp bilmeli.

5.3. SWOT - derňewiniň usuly.

Işewürligiň içki we daşky gurşawlary derňelenden soňra alnan netijeleri deňeşdirip bir topara getirmeli.

Munuň üçin hakyky umumy SWOT - derňewiniň usuly ulanmak bolar.

SWOT - abbreviaturasy :

S – strengths - güýçli taraplar ;

W – weaknesses - gowşak taraplar ;

O – opportunitites - mümkinçilikler;

T – threats - howplar.

Şeýlelik bilen SWOT- derňewiniň usuly potentsialyň aşakdakylary ýüze çykaryar:

- kärhananyň güýçlerini (s) (mysal üçin kärhananyň gazanýan üstünlikleri) ;

- kärhananyň gowşak taraplaryny (w) (mysal üçin kärhananyň başa barmayan işleri);

- mümkinçilikler (o) daşky gurşaw tarapyndan hödürlenýän mümkinçilikler (mysal üçin kärhana täze zady ýerine ýetirmäge mümkinçilik berýän haýsam bolsa bir zat);

- daşky gurşaw tarapyndan kärhana abanyan howp (t) (mysal üçin kärhana zyýan getirip biljek haýsam bolsa bir zat).

Güýç endiklerde, ähmiýetli tejribede, gymmatly guramaçylyk resurslarynda ýa-da bazarda firma artykmaçlyk berýän bäsdeşlik mümkinçiliklerinde we ýetilen sepgitleriň jemlenip bilýär (mysal üçin, hili has ýokary bolan haryt, önümler, baryjy tehnologiýa, haryt markasynyň meşhurlygy). Mümkinçilikler meselem bäsdeşleriň bazardan gitmegiň täze sarp edijileriň köp sanynyň döremeginde, kärhananyň ýanynda täze şosseniň gurluşygynda emele gelip bilýär we ş.

1) Gowşaklyklar işgärleriň pes hünär derejesinde, patentiniň netmezçiliginde, pes tehnologiýa derejede, peýdasyz geografiki elterleşişde we ş.m. jemlenip biliner.

2) Gowşak taraplar bäsdeşlik göreşinde, onuň wajyplygyna laýaglylykda, kärhanany gowşadyp bilýärler.

3) Gowşaklyklar kärhananyň unikal (ýeke-täk) işläp taýýarlamalarynyň funksionirlenmedik ýagdaýda göçürmekde, täze bäsdeşleriň önüme çykmagynda we harydy – çalşyjylaryň emele gelmeginde bolup bilýär.

4) Gowşaklyklar biljek ýagdaýlaryň derňewi SWOT- derňewiň matrisasy ulanylyşynda amla aşyrylýar (tablisa 2.4).

SWOT - derňewiň matrisasy iki wektoryň derejesine bölünýär: gowşaklyk gursawyň ýagdaýyndan gelip çykýan mümkinçilikler we howplar; kärhananyň potensialy we güýçleri we howplar; kärhananyň potensialynyň güýçleri we gowşaklyklary. 2x2 matrisasynda dört sany meýdan emele gelýär:

1) **SO** - dan soň – “güýç – mümkinçilikler” - emele gelen mümkinçilikleri ulanmaga üpjün edýän, kärhananyň potensialynyň güýçli taraplaryny belleýärler.

2) **ST** - dan soň – “güýç - howp” - emele gelen mümkinçilikleri ulanmaga mümkinçilik bermeyän, kärhananyň potensialynyň gowşak tarapyny deňişli edýärler.

3) **WT** - dan soň – “gowşaklyk - howp” – kärhana üçin in netijesizdir. Howplary peseltmek mümkinçiligi diňe kärhananyň öz potensialyny ösdürmeginiň strategiýasyny işläp çykarmakdan ybaratdyr.

4) **WO** - dan soň “gowşaklyk - mümkinçilikleri” - kärhananyň işläp strategiýasynyň gözleginiň maksadalaýyklygyny ýa-da kärhananyň bellenen gowşak taraplarynyň bar bolan ýagdaýynda mümkinçilikleri ulanmak maksadalaýyklygyny işläp çykarmak zerurdyr.

SWOT- derňewiniň matrisasy.

		Kärhananyň daşky gurşawy	
		Mümkinçilikler (O)	Howplar (T)
Kärhananyň içki gurşawy	Güýç (S)	SO - dan soň	ST - den soň
	Gowşaklyk (W)	WO - dan soň	WT - dan soň

Strategiýa saýlap almakda mümkinçilikler we howpawetlikleriniň özläriniň garşylyk görnüşlerine öwrülip bilýändigini ýatda saklamak gerekdir. Ulanylmadyk mümkinçilik, has-da howpawetlik has-deş ulansa, kärhana üçin howpa öwrülip bilýär.

BAP 6. BAZARYŇ DERŇEWI. KÄRHANANYŇ BOLUP BILJEK BAZAR STRATEGIÝALARY.

6.1. Bazaryň derňewi.

Bazaryň derňewi işewürlik meýilnamanyň indiuidual taýýratynlygy bolup durýar. Şonuň üçin bazary öwrenmek bilen bazar barada maglumaty taýýarlamalydyr. Mysal üçin bu önümiňizi ýa-da müşderleriňize ýerine yetirjek hyzmatlaryňyzy satjak (ýerlejek) bolýan welaýatyň, şäheriň ýa-da etrabyň bazary bolup biler.

Berlen ýagdaýda, eger işewürlik-meýilnamanyň käbir bölümleriniň maglumatlary beýleki telekeçileriň işewürlik-meýilnamalarynda gaýtalansada (meselem, çörek önümleriniň satuwynyň düşewüňtliliginiň hasaplanylyşy ýa-da kebşirleýji enjandaryň özüni ödeýiş möhleti). Bazar barada maglumatlar menem wagt boýunça, hem ýeri boýunça harydy we hyzmaty boýunça üýtgeşik (unikal) bolup biler. Şonuň bilen birlikde öz bazaryňyzy takyk bellemek gerek we onuň hemme elementlerini: bazarda göz önünde tutulýan paý we hemme bäsdeşlerden başlap, bar bolan beýleki bazarlarda önümiňiziň ýa-da hyzmatyňyzyň bolup biljek şowsuzlygyny biljekillandirmaly bolýar. Bazary öwrenmek prosesinde uly ýygymlylygyna artykmaç baha berilende birnäçe täjirçilik maslahatlar şowsuzluga sezewar boldylar. Şonuň üçin işewürlik-meýilnamanyň şu bölümüne serişdeleri, güýji we wagtly gaýgymaly däl.

Bazary öwrenmegiň adaty prosesi dört tapgyrdan ybaratdyr :

1. Önümiň üpjün edijilik, önümçilik, satuw şertlerini ýüze çykarmak üçin, bolup biljek bäsdeşleriň potensialygy kesgitlemek üçin zerur bolan berlenleri kesgitlemek;

2. Bu berlenleriň gözlegi;

3. Indiki soraglara jogaplary göz önünde tutýan alnans berlenleriň derňewi:

- ýakyn we uzak möhletli geljekde harydy (hyzmaty) kimde näme üçin, näçe möçberde we haçan satyn almaga taýyn bolarsa?
- bäsdeşleriň emele gelen şertlerinde önümiň (hyzmatyň) satyş bahasy nähili bolar?

4. Kärhana üçin bu berlenleri peýdaly ulanmaga mümkinçiligi berjek çäreleriň durmuşa geçirmegi.

Ilki bilen bazaryň potensial sygymlylygyna baha bermekde başlamak zerur we aşakdakylary öwrenmek gerek:

- bazaryň ösüşiniň taryhy;
- bazar ösüşiniň haýsy tapgyrynda ýerleşýär : ösüşdemi ýa-da pesleşmedemi?
- kesgili wagt aralygyndaky sarp edijiler harydyň haývynd möçberini we jemi näçe baha satyn alyp bilýärler.

Şondan soňra kärhana üçin bazaryň segmentlerini kesgitlemek zerurdyr, ýagny harydyň sarp edijiler köplüginde kesgitlemeli we şol segmentiň içindäki müşderileriň düzümini häsiýetlendirmeli. Mysal üçin sarp edijiler – munuň özi döwürler ýa-da fiziki tarap ýa-da ýuridiki taraplar (sarp edijileriň her bir topary boýunça olaryň esasy häsiýetnamalaryny kesgitleýärler - ýaşy, jynsy, sosial deňşiligi, iş sferasy, girdibi derejesi, maliýe durnuklylygy we ş.m.). Her bir topar üçin önümini almaga näme höweslendirme bolup biljekdigini kesgitleýärler - baha, hil, hyzmat ediş, eltmegiň wagty, assortiment, kärhananyň abraýy we ş.m.

Sarp edijileriň mysaly möçberi kesgittenilenden soňra satuwuň göwrümini meýilleşdirmäge borçly bolýarlar, ýaggy kärhananyň şu wagtky iş şertlerinde önümiň haýsy möçberde satyp bolar? Şu berlenleriň hemişe üýtgap durýanlygyny hasas almalydır (mysal üçin, ýylda bir gezek).

Indiki soraglar harydyň (hyzmatlar toplumynyň) bazar segmentini kesgitlemäge kömek berýär :

K. Kärhana haýsy bazarda hereket eder?

B. Bazaryň umumy sygymlylygy nähili?

H. Harydyň (hyzmatyň) her bir görnüşi boýunça bu bazaryň esasy segmentleri nähili?

S. Segmentler boýunça bazaryň sygymlylygynyň ösüş meýili nähili?

H. Haryda (hyzmata) bolan islegi we bazaryň zerurlylygyny ibädip öwrenmeli?

T. Täze harytlara (hyzmatlara) bazaryň täsiri nähili?

B. Bazarda hödürlenilýän harytlara (hyzmatlara) bolan gellege näme täsir edýär?

I. Bazaryň her bir segmentinde satyn alyjylaryň zerurlyklarynyň üýtgemesiniň perspektiwalary nähili?

Ş. Şu üýtgeşmelere nähili jogap berip bolýar?

2.0. Sarp edijiler bolup kimler çykyş edýärler?

2.1. Sarp edijileriň esasy häsiýetnamalary nähili (ýaşy, ortaça maddam başyna düşýän girdeýjisi, maşgala ýagdaýy, jynsy, bilimi, g.ii, gyzyklanmasy, köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň ýetirýän görnüşleri we ş.m.)?

2.2. Köne sarp edijileri ýitirmän, täze sarp edijileri nädip özüňize çekip bilmeli?

2.3. Şu soraglaryň hemmesine jogap bereniňizden soňra, esasy bäsdeşleriňizi kesgitlemek we derňäp görmek galýar.

Şonuň üçin esasy borçlar :

göz önünde tutýan we ýakynnda ýerleşýän bazarlarda esasy bäsdeşleri ýüze çykarmaly;

olaryň artykmaçlyklyklaryna we ýetmezçiliklerine baha bermeli, güýçli we gowşak taraplaryny ýüze çykarmaly, kärhananyň önünde olaryň üýtgeşik artykmaçlyklarynyň we olaryň önünde siziň üýtgeşik artykmaçlyklaryňyzy bellemeli ;

hemme bar bolan häsiýetnamalar boýunça bäsleşýän harytlaryň we hyzmatlary deňeşdirmeli ;

kärhananyň we bäsdeşleriň bäsdeşlik pozisiýasynyň üýtgeşmeleriniň ýetirilenmesini geçirmeli (adatça baş ýa-da 10 ballyk şkala

boýunça) we şunuň esasynda kärhananyň ýagdaýynyň anyklamaly we geljekki gowulanmalar üçin mümkinçilikleriň ýüze çykarmaly.

Has aýdyň we gowy görüner ýaly ýokarda getirilýän maglumatlary indiki tablisa geçirmek maslahat berilýär (tablisa 3.1. seret)

Tablisa 3.1.1.1

Bäsdeşleriň derňewi

Bäsdeşleriň deňeşdirme								
Deňeşdirme çägi Hil	Siz	A Bazary			Siz	B Bazary		
		Bäsdeşler				Bäsdeşler		
		1	2	3		1	2	3
Sany								
unikallygy								
Bahalar								
Assortiment								
Serwis								
Ygtybarlylygy								
Mahabat								
Imiji								

Işewürlik meýilnamada bäsdeşlige ukyplylygy üpjünçilik etmegiň haýsy strategiýasyny saýlanylyandygyny görkezmek gerekdir. Eger bäsdeşlere obýektiw baha berlen bolsa, olaryň ýetmezçilikleri we artykmaçlyklary ýüze çykarylan bolsa, olar bilen göreş alyp barmagyň usullary hem şoňa görä saýlanylyp alynýar. Olaryň içinde has ýaýran görnüşlerine baha bäsdeşligini, hil bäsdeşligi, hyzmat etmek, çaltlygy, uly we kiçik partiýalarda eltmegi degişli edip bolýar.

Şeýlelik bilen, işewürlik-meýilnamanyň berlen bölümindäki bazaryň sygymlylygy we segmentleri, harydyň (hyzmatlaryň toplumynyň) esasy sarp edijileri, esasy bäsdeşler, bäsdeşligiň ukyplylygy üpjün etmegiň strategiýalary we bäsdeşlik göreş usullary ýaly soraglaryň söhlelendirmeli bolýar.

2.2. Kärhänänyň ösüşiniň esasy strategiýalary

Tablisa 6.1.

Kärhänänyň ösüşiniň esasy strategiýalary.

1 2 Binýady strategiýa	Binýady strategiýa- laryň mazmuny	Binýady strategiýanyň görnüşleri	Strategiýanyň görnüşleriniň mazmuny
XII. Konsentrirle nsmen ösüşin strategiýasy	Önümi (ön öndürilýän önümiň gowulandyrmaga synanyşmak ýa-da pudagy çalyşmaz-dan täze önümçilige girişmek) we bazary (hereket edýän bazarda) öz ornuňy gowulan-dyrmagyň müm-kirçiliklerini gözläp tapmak, ýa-da täze bazara geçmek, bazary çalyşmak bilen bagly.	1.1 Bazardaky ornuňy berkit- megiň strategi- ýasy	Kärhana berlen bazarda berlen haryt arkaly oňat ýerleri eýelemek üçin ähli çäreleri geçirýär. Strategiýanyň bu görnüşini marke- tingiň güýçli alnyp barylma-gyny talap edýär.
		1.2. Bazary ösdürme-giň strategiýasy	Eýýäm taryhy önümleri üçin täze bazarlaryň gözlenilip tapylmagy.

		1.3.Önümi ösdürme-giň strategi-ýasy.	Firmanyň eýýam özleşdiren bazarynda täze önümiň önümünä çilige girizil-megem- we möç-beed-ç baradaky meseläniň çözgüdini amala aşyrylmagy.
2.Integrirlene n ösüşin strategi-ýasy	Kärhananyň giňeldilmegi bilen bagly täze düzümleriň goşulmagyny esasan güýçli işewürlik alyp baryan kärhanalar ulanyýarlar, şol bir wagtda kärhanada integrirlenen ösüş onuň uzak möhletli maksadyna garşy çykyş etmeýänligi sebäpli, konsentratly ösüş strategi-ýasyny amala aşyryp bilmeyär.	2.1.Dikligi-ne yzyna gaýdýan integrasi-ýanyň strategi-ýasy	Kärhananyň ösüşö täze amallaryň ýa-da da getirijileriniň üstünden barlagy güýçlendirmeginiň hasabyna amala aşyrylýar. Meselem, (üpjünçü- ediji kärhana-lar- satyn almak ýa-da- üpjünçilik boýunça golçur düzümleriniň döredilmemligi) Netijede çir- mal getirijileriniň sargytla-ryna komplektleşsine bagly bolup üýtgeýän bahalar garaşlylygy peselýär.

		2.2 Dikligine öne gidyän integrasiýanyň strategiýasy	Edara bilen sarp edijilerin arasynda durýan düzümlerin üstünden gözegçiligin güýçlendirilmegi ýa-da täze alynmalaryň hasabyna kärhananyň ösüşi häsiýetlendirilýär. Meselem, satuwyň we paylamagyň ulgamlary. Adatça kärhanalarda esasanam hem ýokary hili işi alyp baryan dellalçylaryň tapylmasynyň kynýagdaýynda ýa-da araçyllyk hyzmatlarynyň has giňelen ýagdaýynda ulanylýar.
Diwersifikasiýa önümleriniň ösüşiň strategiýasy	Täze gurşawlara önümçilik işleriniň ýaýradylmagy.	3.1. Merkezleşdirilen diwersifikasiýanyň strategiýasy	Bar bolan işewürliginiň çäklerinde täze önümleri öndürmekliginiň gşmaça mümkinçilikleriniň gözlegi we ulanylmagy
		3.2. Keseleýin diwersifikasiýanyň strategiýasy	Hereket edýän bazarlarda ulanylyan tehnologiýa-

			lardan tapawdylykda tehnologiýalary talap edýän önümleriň ösmegini hasaba almagy mümkinliklerini gözlegi, ýagny tehnologiýa bagly bolmadyk önümleriň önümçiligi.
		3.3 Konglomeratiw diwersifikasiýanyň strategiýasy	Täze bazarlar satylyan, tehnologiýa bagly bolmadyk eýýam öndürilýän täze önümler önümçiliginiň hasabyna girmekdir.
4.Kemeltmegiň strategiýasy	Uzak wagtyň ösüşden soňra ýa-da pes düşmeler we koordinat üýtgeşmeler,önümçiligiň pes düşmegi, degişli-kde peýdanyň peselmegi netijesinde güýçleri tazededen toparlamakda kärhananyň zerurlygy ýüze çykanda amala aşyrylýar.	4.1. Işi bes etmegiň strategiýasy	Eger kärhanada işewürlik asbarmagy oňotmasa, onda proýekt kemeltme strategiýasyny işläp önüne getirýär işçi amala aşyrylar.
		4.2 “Hasyl” ygnamagyň strategiýasy	Gysga möhlet döwürler dowamynda maksimal girdegi almaklygyň peýdasyna işewür bolan möhletleýin garaýyşdan hoş geçirmagy önüne getirýär işçi perspektiwasy bolmadyk işewür dähyllykda ulanylýar.

Hakyky önümçilikde kärhana şol bir wagtda birnäçe strategiýalary iş ýüzüne geçirip bilyär. Esasan hem bu giňelme qööp pudakly kompaniýalarda bolýar.

Kärhananyň strategiýasy saýlanylanda kärhananyň durkuny häsiýetlendirýän, amala aşyrylýan strategiýanyň häsiýeti we mazmuny, hasaba alnan faktorlaryň çüşmeleriniň täsirnewi esasynda amala aşyrylmaly. Pudagyň we pozisiýanyň döwrebap kärhanada strategiýany saýlamakda köplenç möhüm rol oýnaýar. Alop baryjy, kärhana özlerniň bazaraky döwrebaplygyny berkitmäge we özlerniň mümkinçiliklerini maksimal ulanmaklyga çemeleşmeli. Gowşak kärhanalar özlerniň güýçlerini ýokarlandyryp biljek strategiýany saýlap bermelidir. Eger şeýle strategiýa ýok bolsa berilen pudagyň berkararlamaly bolýar.

Meselem, Tompson we Strikland, bazaryň ösüşine döwrebaplykda firmanyň bäsdeşli pozisiýasyna we önümüne döwrebap strategiýany saýlamagyň indiki matrisasyny hödürlediler.

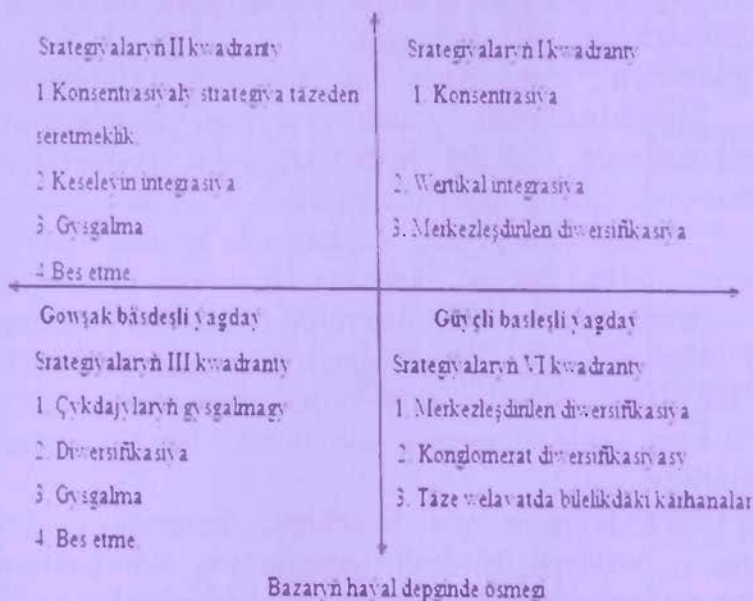
			lardan tapawutlylykda tehnologiýalary talap edýän önümleri öndürmegiň hasabyna ösüş mümkinçilikleriniň gözlegi, ýagny tehnologiýa taýdarmagy bagly bolmadyk önümleriň önümçiligi.
		3.3 Konglomeratiw diwersifikasiýanyň strategiýasy	Täze bazarlary satylyan, tehnologiýa taýdarmagy bagly bolmadyk barmagy öndürilýän täze önümleriň önümçiliginiň hasabyna gineş mekdir.
4. Kemeltmegiň strategiýasy strategiýasy	Uzak wagtly ösüşden soňra ýa-da pese düşmeler we koordinatly üýtgeşmeler, önümçiligiň pese düşmegi, deňişlilikde peýdanyň peselmegi netijesinde güýçleri täzeden toparlamakda kärhananyň zerurlygy ýüze çykanda amala aşyrylýar.	4.1. Işi bes etmegiň strategiýasy	Eger kärhanada işewürligi alyp barmagy ondan masa, onda peýdany kemeltme strategiýasyny gög önüne getirýär amala aşyrylar.
		4.2 "Hasyl" ýygnamagyň strategiýasy	Gysga möhletli döwürde dowamynda maksimal girdeji almaklygyň peýdasyna işewürligi bolan möhletleýin garaýyşdan gaçyrmagy önüne getirýär perspektiwasy bolmadyk işewürligi dahyllylykda ulanylyar.

Hakyky önümçilikde kärhana şol bir wagtda birnäçe strategiýalary iş yüzüne geçirip bilyär. Esasan hem bu giňelme görüp pudakly kompaniýalarda bolýar.

Kärhananyň strategiýasy saýlanylanda kärhananyň hulurkuny häsiýetlendirýän, amala aşyrylýan strategiýanyň täsbiäsiýeti we mazmuny, hasaba alnan faktorlaryň çüşmeleriniň tizelrñewi esasynda amala aşyrylmaly. Pudagyň we pozisiýanyň gusagdaýy kärhanada strategiýany saýlamakda köplenç möhüm rol oýnayar. Aлып baryjy, kärhana özleriniň bazardaky gusagdaýyny berkitmäge we özleriniň mümkinçiliklerini maksimal ulanmaklyga çemeleşmeli. Gowşak kärhanalar skizleriniň güýçlerini ýokarlandyryp biljek strategiýany saýlap bililmalydyr. Eger şeýle strategiýa ýok bolsa berilen pudagy slaşlamaly bolýar.

Meselem, Tompson we Strikland, bazaryň ösüşine gusaglylykda firmanyň bäsdeşli pozisiýasyna we önümine strategiýany saýlamagyň indiki matrisasyny hödürlediler.

Bazaryň çalt depginde ösmegi

Şekil 6.2. Tompsonyň we Striklandyň matrisasy.

Saýlanylan strategiýa baha bermek esasan her bir strategiýany amala aşyrmak mümkinçiligini kesgitleýän esasy faktorlaryň strategiýasy saýlanylanda, dogrulylyk we kanagatlylyk derňewi görnüşinde amala aşyrylýar. Saýlanylan strategiýasyna baha bermek prosedurasý ýeketäk bir zadabasygny saýlanylan strategiýa firmany öz maksatlaryna ýetirip bilmeçligine garaşly bolup durýar.

BAP VII. KÄRHANANYŇ, ÖNÜMİŇ WE HYZMATYŇ BEÝAN EDILIŞI

Ö I ÖNÜMİŇ WE HYZMATYŇ BEÝAN EDILIŞI.

Berlen bölüm önümi taslaýan we hyzmatlary hödürleýän kärhanalaryň beýan edilişiniň düzgünlerine bagyşlanýar. Ony tassyklamak prosesinde aşakdakylary bilmek bolar :

1. Öňümliň ýa-da hödürlenýän hyzmatlar toplumynyň beýan edilişini dogry düzmekligi ;

2. Bäsdeşleriň hödürleýän önümleri bilen deňeşdirilende kärhananyň önümleriniň unikallygyny anyk ýüze çykarmaklygy

3. Önümiň ýa-da hyzmatyň yetmezçiligini we artykmaçlyklaryny bellemegi we olary aradan aýyrmagyň usullaryny görkezmegi ;

4. Awtorçylyk we patent hukuklaryndan baş çykarmagy ;

5. Kärhana degişli bolan doly we anyk maglumatlary hödürlemegi we ş.m.

6. Taze maýa goýumyň täze çeşmesini özüňize çekmek isleseňiz, önümiň eden işiňizi ýa-da hyzmatyňyz barada maglumat uly mana eýe bolýar.

7. Berlen bölümde işewürlik-meýilnama hökmäny şekerde hödürlenjek önümiň şol görnüşiniň ýa-da hyzmatyň beýan edilişini we anyk ýerleşişini bermelidir. Bu ýerde hyzmatyň ýa-da önümiň öndürilmegi üçin möhüm bolan tehnologiýasynyň birnäçe jähtini görkezmek gerek bolýar. Şeýnärmen däller üçin şu bölümüň düşnüksiz we ýönekeý dilde ýazylmagy hökmanydyr. Şonuň üçin mümkin boldugyça terminleri has seýrek ulanmaga çalyşmaly.

Önümiň häsiýetnamasynyň esasyny ýazmaly bu aksenti önümiň satyn alyjylara berýän artykmaçlyklarynda bellemeli. Önümiň örän seýrekligini bellemeklik möhümdir. Bu dürli belnemada aýan edilen bolup biler: täze tehnologiýa, harydyň hili önüme düşýän gymmatyň pesligi ýa-da haýsydyr bir aýratyn

artykmaçlyly (gymmaty) satyn alyjylaryň talabynyňda kanagatlandyryar. Şeýle-de geljekde berlen önümmüň mümkinçiliklerini bellemeginiz möhümdir.

Önümi işleýşini we hyzmatyň ulanylyşyny hökmany şekildik görkezmeli. Haryt sarp edijileriň nâmesini tygşytlayarlar iş wagtyňyzy ýa-da pulunyzy? Eger hawa bolsa -nähdän ýagdaýda? Muny nâdip anyk tassyklap bilmeli? Önümmüň nähilidir bir synagy geçirildimi? İşewürlük - meýilnamada maglumatlary hökman bellemelidir.

Şeýle-de indiki soraglara jogap bermeli:

1. Kärhana haýsy harytlary (hyzmatlary) hödürleýär? Olasla düşünikli we gysga ýazmalydyr.

2. Harydyň seredilýän görnüşi (şekily).

3. Harydyň ady.

4. Hödürlenýän harytlar ýa-da hyzmatlar haýsy zerurlyklary kanagatlandyrmak üçin niýetlenilýär? (geljekki ýa-da wagtky)

5. Bu harytlar (hyzmatlar) gymmatmy?

6. Ähli işleýänler üçin nähili derejede elýeterli?

7. Harytlaryň (hyzmatlaryň) esasy tehniki - ykdysady görkezijileri nähili?

8. Berlen harytlar kanunalaýyklyk talabyna nähili derejede laýyk gelýärler?

9. Haýsy bazarlarda we nähili ýagdaýda olar satylýar?

10. Kärhananyň berlen harydyna (hyzmatyna) sarp edijileri nâme üçin höweslendirme bildirýärler? Olaryň esasy artykmaçlyklaryny nâmeler düzyär? Olaryň yetmezçilikleri nâmeden ybarat?

Soňky soraga jogap edip her haryda ýa-da hyzmata indiki tablisany düzmeklik maksadalaýykdyr (tablisa 7.1)

Tablisa 7.1

**Bäsdeşleriňki bilen deňeşdirilende harydyňyzyň
ýetmezçilikleri we artykmaçlyklary.**

Bäsdeşleriň harytlary bilen deňeşdirilende artykmaçlyklar	Ýetmezçilikler	Ýetmezçiligi aýyrmak boýunça çäreler
Owadan gaplama. Arzanladyşygyň maýyşgak ulgamy	Ýokary nyrh. Kärhananyň diňe firma dükanlarynda harydyň satuwy	Harajatlary peseltmek . Söwda toruny giňeltmek

Maýadarlaryň garaýşy boýunça kärhana goşmaça hyzmatlylygy nämeler berip biler diýen soraga jogap bermek hörmöhümdir. Maýadalar önümiň bir görnüşini öndürýän kärhanalar bilen, ylaýta-da ony kämilleşdirmek mümkinçiligini edip bilmeseler hyzmatdaşlyk alyp barmayarlar. Şonuň üçin bar bolan patentleriň ýa-da oýlap tapmalara awtorlyk hukukugyny ýa-da bolmasa bazara girip biljek bäsdeşlere böwet uluolup biljek sebäpleri aýdyň beýan etmek gerek. Şeýle sebäpler uluolup, harytlary ýaýratmagyň eksklýuziw hukuklary ýa-da söwda markalary çykyş edip bilerler.

Eger-de täze kärhana hökmünde ýa-da eýýäm hereket edýän, öňe täze önümi öndürýän ýa-da täze tehnologiýalary ulanýan kärhanany göz önüne getirýän bolsaňyz we öndürilýän önümleri bazarda ýerleşdirmäge synanyşýan bolsaňyz, onda senzirleme mehanizmini , söwda belligini patentlemegi we toragy ulanmak zerurdyr. Hat görnüşindäki resminamalar awtorçylyk hukugy bilen goralmalydyr.

Aşakdakylary ýatda saklamak zerurdyr:

- awtorçylyk oýlap tapmalaryň şahadatnamasy oýlap tapmalarsa gazanan awtorçylyk tarapyň hödürlenýän oýlap tapmalarsa hasaba alynmasyny ynandyrýar.

- patent - bu awtorçylygy ynandyrýan we onuň oýlap tapyşynyň doly hukugyny şekillandyrýan resminamadyr - hiç bir adamsy awtoryň razyçylygy bolmadyk ýagdaýynda oýlap tapmalarsa ulanyp bilmeýär.

- lisenziýa - bu aýratyn şahslara patent bilen goraglanan oýlap tapmalaryny, patent bilen goralýan, tehniki bilimiň önümçilikde tehnologiýa-da konstruktorçylyk serişdelerini we ş.m ulanmaga berilýän rugsatdyr.

- sertifikat - önümiň, hyzmatyň we beýleki iş obýektleriniň laýyklygyny tassyklaýan resminamadyr.

Berlen kanunçykaryjy sferany doly we ünsli öwrenmekleriň maslahat berilýär ýa-da patent hukugy, awtorçylyk hukugy, goramak, söwda bellikleri, sertifikatlar we lisenziýalaşdyrmak boýunça ýöriteleşen ýuristiň maslahatyndan peýdalanmaga maslahat berilýär.

Harytlaryň ýa-da hyzmatlaryň goşmaça gymmatlyk beryşde aýratynlyklaryny sanap geçmek we düşündirmek zerurdur. Näme üçin edil şu aýratynlyklaryň önümi sarp edijiler üçin şeýle möhümdigini subut etmäge çalyşmaly. Bu ýagdaýda indiki soraglara jogaplar kömek edýär :

1. Hödürlenýän harytlaryň (hyzmatlaryň) aýratynlyklary ýa-da olary öndürmegiň we görkezmegiň tehnologiýasy haýsy patentler ýa-da awtorçylyk hukuklary tarapyndan goralan?

2. Berlen pursatda haryt firmalaryň markasyna eýemi?

3. Eger-de bu tehniki önüm bolsa berlen harydyň satuw-durmuşsoňky hyzmatlar nähili gyrnalyar ?

Haryda ýa-da hyzmat bahany kesgitlemek baradaky sorasagysgaça degip geçmek gerek. Bahany emele getirmegiň esasy prinsipleri aşakdakylardan ybaratdyr:

- harydyň bahasy önümiň özüne düşýän gymmatyndan ýokary bolmalydyr ;

...baha bazar mümkinçiliklerine görä kesgitlenilýändir;
...baha önümiň birliginiň hasabyna däl-de, eýsem belli bir
...esgesitli wagt aralygynda hasabuna maksimal derejedäki
...eýdany üpjün etmelidir.

...Bahany emele getirmek, soňra peýdany goşmak üçin önümiň
...özüne düşýän gymmaty barada soragyň, ýönekeý
...esgitlenilmegine getirilmeyändir. Önümçilik harajatlarynyň
...alkulyasyýasy ýönekeý hasaplamalary göz önüne getirýän
...olsa, bahany emele getirmeklik – munuň özi syýasy soragdyr.

Sarp edijileri özüne çekmek üçin harytlary we
...yzmatlary arzan bahadan goýmak düýbünden hökmany
...där. Kähalatlarda bu tersine, potensial müşderileri gorkuzyp
...em bilýändir. Eger haryt arzan bolsa, bu iş ýüzünde satuwyň
...öwürümine ýaramaz täsir edip hem bilýär. Bahany aňsatlyk
...ilen peseldip bolýar, ýöne soňra olary yokary galdyrmak
...rörän kyn bolýar. Şeýlelikde, indiki soraglara jogaplary
...esgitmek zerurdyr:

M... Meňzeş harytlar (hyzmatlar) haýsy bahalardan satylýar?

Ö 2. Önüme siziň bahaňyz nähili?

Ö 3. Önümçilige çykdajylar nähili?

... Her bir harydynyň birliginiň satuwy kärhana nähili
...birdeýji getirýär?

Ö Önümiňiziň gutarnykly beýan edilmesinde önümiň,
...yzmatyň berlen möhletini we her bir haryt we hyzmat üçin
...epillikleriniň ylalaşykly we başga görnüşlerini görkezmegi
...atdan çykarmaly dälär. Harydyň durmuş siklini ýazmaly we
...ny maýadara düşündirmeli. Hatda harydyň durmuş sikliniň
...ylşyrymly bolmadyk grafigini işläp bilersiňiz we ony
...ewürlik meýilnamaňyza goşup bilersiňiz. Bu siziň
...kirlenişiňize şekilendirme berer. (şekil 4.1)

...iziň peýda almak mümkinçilikleriňize täsir edýän wagt
...faktorlaryny we grafikde şekilendirilen ykdysady siklleri hem
...meýilnamaňyza goşup bilersiňiz.

7.2. Kärhananyň işiniň beýan edilişi .

Berlen bölümi kärhananyň hereket edip biljek çäkdysadyýet pudagynyň häzirki ýagdaýynyň derňewinden başlamaklyk maksada laýyk bolýar.

Pudagyň ösüş tendensiýasyny görkezmeli; kärhanasindakda nähili orny eýeläp biler. Şeýle gysgaça girişden soňra kärhananyň şekillandarmasyna (beýan edilişine) gönüden-gönüniň çäginde girmeli bolýar. Eger kärhana eýýäm işleýän bolsa we siz täze işe başlama esasynda işewürlik meýilnama düzen bolsaňyz, onda kärhananyň beýan edilişini hökmany onuň döredilmeginiň dowamlylygynyň hyndan başlamak gerek. Şonuň esasynda kärhananyň döredilmeginiň ýylaryň içinde ösüşlerini we ýetilen netijeleriň görkezmek gerek, ony bäsdeşleriň arasyndan saýlap , deňleşdirmek gerek.

Täze döredilen kärhana üçin düzülen işewürlik meýilnamada ilki başda kärhananyň adyna degerli derejede işe başlamak gerek. Bu onuň üçin in bir durmuşy gerekli çäreleriň biridir. “Gämini nähili atlandyrsaňyz şonuň ýaly adyňyz ýüzüş bolar” ahyryn.

Mümkinçiliklere görä ýönekeý we şekillendiriji häsiýete eýe bolan at saýlap almaly. Kärhananyň işini şöhlendireýän ýa-da bolmasa oňa kybapdaş, gelşikli ady saýlamaga çalyşmaly. Bolmasa siziň müşderileriňiz näme bilen işleşýänligiňizi bilmezler. İşewürligiň şu çäginde işiňiziň bilen birlikde bäsdeşleriňiz eýýäm kärhanasyna has gowy bilmeýänligiňizi bilmezler. Kärhana hakyndaky gysgaça maglumatlara aşakdakylary degişli edip bolýar:

Umumy maglumatlar :

- Kärhananyň ýuridiki salgysy ;
- Hakyky salgysy (eger ol ýuridiki bilen gabat gelmeýän bolsa);
- Tutýan meýdany ;

➤ Kärhananyň ýerleşişiniň amatlylygy ;

➤ Işgärleriň sany;

2. Kärhananyň esasy we dolanşyk fondlary :

➤ jaýlaryň , desgalaryň, sehleriň, gatlaryň sany;

➤ jaýyň gurluşynyň görnüşi;

➤ ýer uçastogynyň meýdany (bar bolan ýagdaýynda) ;

➤ jaýyň we ýere bolan kärende töleginiň möçberi ;

➤ kärendäniň bes edilmeginiň şerti ;

➤ kärendäniň möhleti ;

➤ enjamlar;

➤ enjamlaryň könelmegi;

➤ enjamlaryň gymmatyna baha bermek;

➤ kärendesine alnan enjamlaryň gymmaty (bar bolansoň ýagdaýynda);

➤ ornaşdyrylmadyk enjamlaryň gymmaty ;

➤ daşky getirilmeler ;

➤ maýa goýumlaryň bahasy.

Berlen bölüm geljekgi maýadarlara, işewürligiň işleýji wotkuna näme üçin diňe siziň işewürligiňizi saýlap almalydygy baradaky maglumat bermeli.

Kärhananyň şekillandirylyşynyň indiki mysalynaňyzlarynyň siredeliň.

Gurnamaçylyk- hukuk görnüşi - ýuridiki tarapy emele getirmezden telekeçi .

Yuridiki salgysy : Aşgabat ş.,Oguz han köç. 53 jaýy .

Dükan 50 m² ölçegli jaýy kärendesine alýar.

1m² kärendesiniň bahasy aýda 250 müň manat.

“Çynar” Aşgabat şäheriniň merkezinde uly ýolagçy akymynyň merkeziniň merkezi bolan trolleýbus - awtobus duralgasynyň ýanynda ýerleşýär.

Dükanda 2 bölüm bar: çakyр- arak we gastranombölümleri ;

Personallarda zerurlyk :

- direktor 1 adam ;

teatryjy 6 adam ;
logoragçy 2 adam ;
müsürüji 2 adam ;
marnaryt getiriji - 1 adam ;
qüsüpüriji 1 adam.

BAP VIII. ÖNÜMI BAZARA ÇYKARMAKLYGY

8.1. Önümi bazara çykarmaklygy beýan etmekligiň zerurlygy we ähmiýeti.

Bu bap bazarda harydyň öňe sürülmegi bilen baglylyk meselelere seredýär (bazary öwrenmek ýa-da kärhananyň bazary öwrenmeginiň meýilnamasy). Öwrenilmeginiň dowamynda indikileri bilmek bolýar :

- bazaryň ýagdaýynda bolup biljek üýtgeşmeleri önünden görmekligi ;
- üýtgeýän bazaryň konýukturasyna laýyk önümini ýerleşdirilişini we önümçiligini öz wagtynda uýgunlaşdyrmagy.

Indiki mesele wajyplyk derejesi boýunça jikme-jikçe öwrenilmegi we derňewi talap edýär. Harytlaryň bazarda işlenip taýýarlanylmagy we öňe sürülmegi (başgaça, bazary öwrenmek) - bu önüm ýerleşdirilende ýa-da hyzmat hödürlenende töwekgelçiligiň peselmegine ýardam berýän önüm örän çylşyrymly we köp zähmeti talap edýän işdir.

Onuň esasy meselesi bolup bazaryň ýagdaýynda bolup biljek üýtgeşmelerini önünden bilmek we bazaryň konýukturasyna laýyk önümiň ýerleşdirilişini we önümçiligini öz wagtynda uýgunlaşdyrmak bolup durýar.

Muňa baglylykda harydyň ähli ýaşly tapgyrynda hasd wajyp marketing (bazary öwrenmek) çözümleriniň esaslandyryma we saýlaw usullary aýratyn ähmiýete eýedir. Täze ideýalaryň ýüze çykarylmagyna ýardam berýän marketing meýilnamasyny düzmelidir. Ol kärhananyň onuň önümi ýa-da hyzmaty hakda diňe gürrüň bermän, şeýle hem işewürliki maýa goýumlar üçin amatly mümkinçilikler hökmünde “satmaga” mümkinçilik döretmeli. Marketing kärhananyň üstünlige ýetmek üçin wajyp şertleriň birini hasaplanylýar. Köp kärhanalar sarp edijilere hakykatdan

islohan harytlar bilen ,diňe marketing meýilnamalaryň ýalňyş
üzülmegi ýa-da onuň ýok bolmagy sebäpli şowsuzlyga
etradylar. Şonuň üçin marketing meýilnamasy dogry
üzülmelidir, şonda üstünligiň 50% üpjün edilen diýseň
islohan....

eger-de haryda ýa-da hyzmata hakyky isleg kesgitlenilmese,
ebada hiç hili iş gatnaşyklary we pul serişdeleri kärhana
ermemek edip bilmeýär. Ilkinji nobatda işewürligiň özüne
çekijiligiň kärhananyň hususy konsepsiýs üçin nähili
eterejede wajypdygyny aňsyrmany başarmalydyr.

işewürligiň özüne çekijiligi –bu ýeke-täk, örän seýrek
mümçilik, üstünlük,, utuş, siziň ähli önüm ýa-da hyzmat
ulplumyna perspektiwany üpjün edýän wada.Esasan, ol siziň
başdeşlerimiz sarp edililere teklip edip bilmejik zady
dygyllykda olar önünde siziň üstünligiňiz.

Şeýle hem işewürligiň özüne çekijiligini esasy bir ýa-da iki
dygyllyk düzülen sözlemlerde beýan edilmelidir.

İşewürligiň özüne çekijiligi – bu başgalara degişli bolmadyk
lib e diňe siziň işewürligiňize mahsus bolan ýeke täk häsiýetdir.

Tutus kärhananyň satuwy özüne çekijiligine baglylykda
etilmelidir. Şonda öz maksadyňyza basym ýetip bolýar.

İşewürligiň özüne çekijiligi bolmasa marketing
etategiýasyny düzmegiň geregi ýokdur. Şonda-da ol netijesiz
etelilar.

İşewürligiň özüne çekijiliginiň in esasy bir elementini
etgäsgitlemeli we şonuň esasynda marketing kompaniýsyny
etermelidir.

Şeýlelikde işewürligiň özüne çekijiligi hökmünde
etermeler çykyş edip biler. Olar mysal üçin indikilerden ybarat
etullup biler: beýleki başdeşlerden tapawutlylykda kepilligiň
eteläşleti iki esse uly; mugt owadan gap; önümde diňe natural
etabaddalaryň bolmagy; öýe çenli mugt äkidilmegi; in gowy
etelähabat we ş.m.

Eger-de şu zatlar düşnükli bolsa , onda işewürliginiň özüňiň öz-özünden çykijiligini üpjün edýän elementleriniň gözlegiň galyňlaşmagynda ynamlygözlegine çykmaly: şonda adamlarda siziň önümiňiň bolmasa bir günem ýaşap bilmezler diýen pikir kemala geler . . .

Şeýlelik bilen bir näçe sahypada esaslaryaşakdasbız görnüşde beýan etmelidir :

- Bazarda öz harydyňyzy nähili satmaly (kärhananyň marketing strategiýasy);
- Harytlara ýa-da hyzmatlara nyrhy nähili kesgitlemeli ;
- Haýsy mahabat syýasatyny saýlap almaly we oňa göreň nähili hereket etmeli;
- Harçlanan resurslaryň haýsy peýdalylyk derejesine eýe bolmaly özüňiz üçin üpjün edip bilýäňiz ;
- Kärhananyň mahabat syýasatyna näçe pul möçberinde harç edip bolýar ;
- Harydyň satuw göwrüminiň üznüksiz ösüşini nähili gazanmaly ;
- Harydyň we kärhananyň jemgyýetiň önünde howpsuzlyk abraýynyň nädip gazanmaly.

Ilki bilen kemçiliksiz marketing meýilnamany işläp taýýarlamalydyr we şonda siziň girdeýiňiz ýokary derejeye çykarýar. Marketing meýilnamasy – bu täjirçä hökmünde özüňiň amatly tarapdan görkezmeginiň mümkinçiligidir. Indiki ideýalasyňy we strategiýalary jikme-jik seredip geçmek gerek we olaryň birini marketing meýilnasynda görkezmelidir:

1. Marketing strategiýasy. Laýyk gelyän bazary we onyň mümkinçiliklerini kesgitlep, meýilleşdirilýän işewürliginiň mümkinçiliklerden ulanyp başlan wagtyna seredip geçmäge zerur. Marketing strategiýasy işewürliginiň garaşylýan satuş göwrümine ýetmek üçin meýilnamalaryň durmuşa geçirilişiniň nädip gurnalýandygyny düşündirmeli: sonuň üçin kärhananyň bar bolan marketingiň her bir wajyp guralyna üns bermek zerurdyr.

2. Marketing strategiýany saýlamagyň sebäpleri
birnäçeliklerden ybarat bolup biler, mysal üçin maglumat ,
bäsdeşleriň işlerine üns bermeklik, ähli işiň netijeliliginiň we
ýetirijilerine ýetirilşiniň barlagy we ş.m.

3. Ýerlemegiň we paýlamagyň strategiýasy. Harytlaryň
we hyzmatlaryň sarp edijä çenli nädip ýetirmelidigini
kesgitlemek zerurdyr: hususy ýerlemek gullugyna ýüzlenmek
ýa-da dillerleriň, distribýutorlaryň, araçylaryň hyzmatyny
ululanmaktan ybarat.

4. Nyrhyň emele gelmeginiň strategiýasy. Ol marketing
ýerleşýän ýeriniň wajyp pursatlarynyň biridir. Nyrh harydyň we
hyzmatlaryň görnüşini, häsiýeti we beýleki marketingiň
faktorlaryna baglydyr. Harydyň nyrhy onuň hiline gös-göni
bagly bolmalydyr.

Nyrhlar firmanyň öz önümi üçin döredýän imijini we hil
kateresini anyk görkezmelidir. Bazar üçin elýeterli nyrhlary
kesgitlemeli we şonda siz ýitgilere sezewar bolmarsyňyz.

1. Mahabat, jemgyýet bilen aragatnaşyk, harydy öňe sürmek.

2. Kärhananyň iş tertibi .

3. Kepilliklere gatnaşygynda syýasat.

4. Satuwy höweslendirmek üçin köpçülikleýin habar beriş
çäreleri ulanmak we olar bilen bagly çykdajylar.

5. Prezentiýa.

6. Gap.

7. Marketing býujeti.

8.2. Bazarda marketing strategiýanyň görnüşleri we kärhananyň nyrh syýasaty.

Bazarda kesgitli ýagdaýa baglylykda marketing
strategiýanyň birnäçe görnüşlerini belleýäler:

1. Konwersion (ýaramaz) isleg bilen baglydyr, ýagny köp sarp
dijiler belli harydy ýa-da hyzmaty kabul etmedik ýagdaýy

bilen baglydyr. Siziň meseläňiz – laýyk gelyän harytlaryň (hyzmata) islegiň emele gelmegini üpjün edýän marketingiň meýilnamasyny işläp taýýarlamak.

- Höweslendirýän marketing, alyjylaryň doly perwaýsyzlygyna ýa-da höwessizligi sebäpli, isleg bolmadyk harytlaryň barlygyna bilen baglydyr.

Marketing meýilnamada perwaýsyzlygyň sebäplerine kesgitlemeli we ony ýeňip geçmek üçin çäreleri işläp düzmeli.

- Ösýän marketing, täze harytlara emele gelyän isleg bilid baglydyr. Marketingiň bu görnüşi potensial isleg bolmadyk ýagdaýynda ulanylýar. Marketingiň esasy meselesi-potensial islegi hakyky islege öwürmektir.

- Saklanylýan marketing - islegiň derejesi teklibiň derejesine laýyk gelyän wagtynda ulanylýandyr. Nyrhlaryň oýlanşyklaryny syýasatyny geçirmek zerurdyr, maksadalaýyk mahabat işleri amala aşyrylmalydyr we ş.m.

- Demarketing - isleg teklipten aşa ýokary bolan ýagdaýynda ulanylýandyr. Sarp edijilerde siziň firmaňyzyň alyjylarynyň isleglerini kanagtlandyrmak mümkinçilikleri babatda ýaramsyz pikir döremez ýaly nyrh ýokarlanýar, mahabat işi ýatyrylýar we ş.m.

Şol bir wagtda aşa ýokary isleg bolan harytlaryň önümçiligini ýokarlandyrmak boýunça çäreler amala aşyrylýar.

- Garşylyklaýyn marketing - islegi peseltmek üçin ulanylýandyr, ol jemgyýet nukdaýnazarýndan irrasional hasaplanylýar (alkogolly içgileri üçin, temmäki önümleri üçin we ş.m.).

Şeýlelikde öz - özüňize ýekeje sorag bermeli. Siziň kimdigiňizi we haýsy hyzmatlary ýerine ýetirýänligiňizi ýa-da harytlary çykaryandyňyzy pul serişdelerini harç etmezden müşderilere nädip ýetirmeli. Başdan bazary öwrenmek seredip geçmek gerek. Oňa marketingiň 1-nji düzgün esaslanylýar – öz bazaryňy bilmeli. Çykalga ýönekeýdir, hyzmatlar toplumyny hödürleýändiňizi ýa-da belli bir harytlary

önöndüryändiniizi ýatdan çykaryp (aradan aýyryp), sarp edijiniň mörmuna özüňizi goýup görmeli.

Satyn alyjynyň nukdaýnazaryndan siz özüňize şeýle tohorag bererdiniiz:

1. näme üçin men beýleki zatlary däl-de diňe şu zady satyn alýalýaryn ;

2. satyn almak üçin men nirä barmalybolaryn;

3. nämelere baglylykda men ol ýa-da beýleki zatlary satyn alýalmak barada çözümleri kabul edýärin. Haýsy köpçülikleýin deňňabar beriş serişdelerine men gulak asýaryn.

Bazaryň umumy parametrleri kesgitlenenden soňra bazaryň obýektlerini, olaryň häsiýetlerini we ähmiýetlerini kesgitlemelidir. Bazary önüme gerek atributlaryň, demografiýanyň, geografiýanyň, psihologiýa strategiýatynlyklarynyň nukdaýnazaryndan şekillendirip bolar.

Kärhananyň nyrh syýasaty.

Kärhananyň nyrh syýasaty işläp taýýarlananda önümlere b-sya-da hyzmatlara nyrhyň derejesini we bazarda önümiň her bir möçörnüşi boýunça geljekdäki nyrh strategiýasyny kesgitlemek zerurdyr. Kärhanalar esasan öz önümlerine (hyzmatlaryna) bazazar nyrhlaryny tassyklaýarlar. Bu ýerde kärhanalaryň çyşarydynyň nyrh esaslaryny emele getirýän harajatlary bazar nyrhynyň emele gelmegine gatnaşmaýarlar. Olar kärhanada sözbaşdak kesgitlenilýärler we diňe bazarda hereket edýän nyrh bilen takmynan deňşdirmek üçin zerurdyr. Mundan başga-da, olar täze täjirçilik işde işewürliginiň netijeliligini hasaplamak üçin ulanylýarlar. Bazar nyrhynyň emele gelmeginiň esasy – bu bazarda harytlara we hyzmatlara bolan islegleriň we teklipleriň gatnaşygydyr. Şeýlelikde, täze täjirçilik iş döredilende bazaryň bazaragdaýyna dogry baha bermek, harydyň geljekki nyrhyny kesgitlemek we ony önümçilikde harajatlar bilen deňşdirmek zerurdyr. Nyrhyň emele gelmeginiň prosesi indiki esasy ugurapgyrlary öz içine alýar:

- islegiň kesgitlenilishi (bu bölegi “bazaryň derňewi” bapdabqas alyp bilersiniz) ;
- nyryň emele gelmeginiň meselesiniň goýulmagy (ýagny saýal öz harajatlaryňyza ýa-da hyzmatlaryňyza nyrlary tassyklamamas nämäni gazanjak bolýanyňyza baglydyr, mysal üçin: bazaratasygowy abraýy gazanmak, satuw göwrümini ýokarlandyrmamas täze bazar segmentini eýelemek, maksimal girdejini basyýas almak we ş.m);
- harajatlaryň bahalandyrylyşy (başlangyç harajatlaryny meýilleşdirilen ýagdaýynda).
- bäsdeşleriň harytlarynyň we nyrlarynyň derňewini geçirmemisi ;
- nyrlary tassyklamak üçin usul saýlamak. İşlejek pudagsat hasaba almak bilen.
- ahyrky nyrlary kesgitlemek we nyry sazlaşdyrmagyasar döwlet syýasatyny hasaba almak bilen onyň geljekdejek üýtgedilmeginiň düzgünnamasyny kesgitlemek.

Kärhananyň önümi üçin minimal elýeterli nyrh aşakdaş formula bilen kesgitlenilýär:

$$N = \bar{O} / (1 - P)$$

bu ýerde: \bar{O} – harydyň özüne düşýän gymmaty.

P – nyryň içinde kärhananyň minimal derejede alypýat biljek peýdanyň bölegi.

Haryda minimal nyrh we bazar nyry tassyklanandasonra size bäsdeşleriň nyrynyň we harytlarynyň derňewi geçirmek zerurdyr. Ol işewürlik meýilnama taýýarlanylansyl çylşyrymly meseleleriň biridir, sebäbi ol uly göwrümüm maglumatlaryň derňewini we toplamagy boýunça hysyrdybr zähmeti talap edýär.

Bäsdeşleriň nyrynyň öwrenilmegi perwaýsyzlyk nyry kesgitlemek üçin zerur bolýar – bu bahalar bilen satyn alyly üçin siziň ýa-da bäsdeşiniň harydyny satyn almam tapawutsyzydyr. Soňra size satyn alyjylar tarapyndabry perwaýsyzlygy ýenip geçmek meselesini çözmek galýar we b

uzsullar bilen hereket etmek galýar, mysal üçin: hili
 okokarlandyrmak, nyrhlary peseltmek, tölegiň täze şertlerini
 iňirizmek we beýlekiler. Şeýle hem inflyasiýanyň derejesini we
 ysarydyň ýaşayş tapgyrlaryny hasaba almak bilen wagta laýyk
 ysarytlaryň nyrhlaryny sazlaşdyrmak zerurdyr. Onuň üçin
 önümiň ýaşayş siklynyň nazaryetine gaýdyp gelmelidir. Dürli
 ysarytlar edil adamlar ýaly bazarda öz durmuşyny ýaşap geýär
 we indiki tapgyrlary öz içine alýar. Ýaşlyk, kämillik, garyllyk
 we ölüm (kemala gelmegi, ösüş, ösüşiň haýýalamagy we pese
 düşmegi). Bu tapgyrlara laýyklykda nyrhyň emele gelmegi
 meselesi indiki görnüşde çözülip bilinýär.

Tablisa 8.2.

Harydyň (hyzmatyň) ýaşayş sikli.

	Bazara çykarmak tapgyry	Ösüş tapgyry	Kämillik tapgyry	Pese düşmek tapgyry
1	2	3	4	5
Häsiýetnama				
1	2	3	4	5
Satuw	Gowşak	Çalt ösýän	Hayal düşýän	pese Pese düşýän
Peýda	Orän az	Maksimal	Hayal düşýän	pese Pes ya-da 0
Sarp edijiler	Täzelikleri halayan	Köpçülikleýin bazar	Köpçülikleýin bazar	Yza galyan
Bäsdeşleriň sany	Köp bolmadyk	Hemişçe artýan	Uly	Pese düşýän
Öndürijileriň jogap reaksiýasy				
Esasy strategiki tagallalar	Bazaryň giňeldilmegi	Içine aralaşmak	Öz paýyňy goramak	Düşewünliligiň yokarlanmagy
Marke-tinge bolan çykdajy-lar	Yokary	Gaty yokary bolmadyk	Gyzgaldylyan	Pes
Harytlaryň paýlanyşygy	Deň däl	Intensiw	Intensiw	Selektiw
Marketingiň tagallalary	Haryt bilen tanyşly-gy dörtmek	Marka bolan islegi yokarlan- dyrmak	Marka bolan wepalylygy döretmek	Selektiw täsir etmek
Haryt	Esasy wariant	Kämilleşdirilen	Differensirlenen	Düşewünliligiň yokarlanmagy
Baha	Yokary	Biraz pesiräk	Iň pes	Osyän

Eger- de haryt täze bolup we oña bolan isleg inimi döreyän bolsa ,onda bu islegiň çalt ösüşini aktiw nyrh syýasaty esasynda höweslendirmelidir – nyrlary wagtlaýyn pesşä düşürmek strategiýany saýlap almalydyr.

Eger-de haryt kämillige ýeten bolsa we oña bolan islegi dörän bolsa ,onda satuw göwrüminiň ýokarlandyrmagy başdak harydyň modifikasiýasynda nyrlary edemikölim manewrilemegiň hasabyna, ýokary peýdany almak üçin bolşod ony biraz ýokarlandyryp bolar.

Eger-de haryt könelip başlasa we oña bolan isleg pesşä düşüp başlasa, onda harydyň ýaşayşyny nyrhy ýiti pesşä düşürmegiň hasabyna uzaldyp bolar.

Eger-de haryt bazarda, ony täze harytlar gysyp çykary başlasalar we siz tarapdan onuň önümçilikden aýrylmagy sebäpli “ölüp” başlasa, onda elden soňky, ýagny satyş ýetişilmedik galyndylary ýerleşdirmek üçin we ýitireni harajatlaryň haýsy-da bolsa bir böleginiň üstüni ýapmak üçin nyrlaryň ýiti pese düşürilmegini ulanyp bolýar. Şeýlelik-ö-ki nyrhyň emele getirmegiň strategiýasy kesgitlenilende harydyň ýaşayş sikliniň tapgyryny bilmelidir. Ol, önümçiligini düşewüntligini üpjün edýän marketing hereketleri öz yzynda ber çekýär.

8.3 Önümiň hili we onuň bezegi (dizaynyň Mahabatlandyрма.

Häzirki bazar şertlerinde we bäsdeşleriň sany köp bolşod ýagdaýynda kärhanalarda sarp edijilere hyzmat etmegiň derejesini ýokarlandyrmak we önümiň hil meselesine hökmäni seredip geçmeli bolýar. Köp daşary ýurtlardaky kärhanalarny ýaly, Russiýanyň kärhanalary hem öz üstünliginde önümiň ýokary hiline minnetdar bolmalydyrlar. Köp sanly sarp edijiler önümiň orta hili bilen razylaşmaýarlar. Şonuň üçin eger-ö-ki bäsdeşlerden tapawutlylykda ýene-de bir artykmaçlyga eýe s

boljak bolsaňyz, hökmany şekilde önümiň hilini
yokarlandyrmalydyr, mysal üçin hili dolandyrmagyň
ähliumumy ulgamyny girizmegiň hasabyna.

Ähliumumy hil dolandyrylyşy - bu ähli gurama
öňdüşleriniň, önümleriň we hyzmatlaryň (serwisiň) hilini
düzümsiz ýagdaýda yokarlandyrmagyň umumy gurnalýş
usulydyr.

Önümiň ýa-da hyzmatyň hiliniň, sarp edijileri
kanagatlandyrmagyň we kärhanalaryň peýdasynyň
derejesiniň arasynda özara berk baglanyşyk bardyr. Hiliň has
yokary derejesine ýetmeklik sarp edijileriň kanagatlanmagyna
getirýär, şol bir wagtyň özünde yokary nyrlaryň
kaskaklanymagyna we harajatlaryň peselmegine getirýär.
Şeýlelikde, hili yokarlandyrmak boýunça çäreleriň
geçirilmegi kärhananyň girdejisiniň yokarlanmagyna
getirýändir.

“**Hiliň**” nämedigine seredip geçmek gerek. **Hil** - bu sarp
edijileriň isleglerini kanagatlandyrmak ukyplylygyna
esaslanýan we şol bir wagtda hem her bir harydyň ýa-da
hyzmatyň görnüşine bildirilýän talaplaryna laýyk gelyän
hyzmatlaryň ýa-da önümleriň häsiýetleriniň we
salamatlarynyň birligidir.

Şeýlelikde, hil ilkinji nobatda sarp edijileriň talaplaryny
kanagatlandyrmaga gönükdirlen bolmaly. Şonuň üçin eger-de
siziň önümiňiz ýa-da hyzmatyňyz sarp edijileriň umytlaryny
kanagatlandyran ýa-da ösüp geçýän bolsa, onda siz yokary
hilli önümi (hyzmaty) öndürýärsiňiz.

Hemişe önümiň (hyzmatyň) hiline laýyklykda indiki
düzgünleri saklamagy başarmalydyr:

1. hil sarp edijiler tarapyndan bahalandyrmalydyr ;

2. hil kärhananyň işiniň ähli görnüşlerinde şöhlelendirilmelidir ;

3. hil işgärleriň yokary drejede işlemegini talap edýär ;

4. hil hyzmatdaşlaryň yokarydrejede kwalifisirlenen bolmagyny
talap edýändir ;

- kemçiliksiz hil bolmaýar , ol elmydama gowulandyrylmaly durulmaly ;
- hili gowulandyrylmagy sanlaryň ýokarlandyrylmagyny talap edýär ;
- hil uly harajatlary talap etmeýär ;
- hil zerur, emma ýeterlik bolman biler ;
- hile bolan ymtylyş ýaramaz önümi halas edip bilmeýär.

Bazarda harydyň öňe sürülmeginiň ýene-de bir wajygy tapgyrlarynyň biri hem , bu onuň daşky görnüşidir, şol sanda hem onuň gabydyr. Eger-de kärhananyň çykaryan harydy bazarda köp bolsa, onda siziň hödürleýän dizaýnyňyň bäsdeşleriň dizaýnlaryndan tapawutly bolmalydyr.

Goý, ol harydyň gös –göni öz daşky görnüşi bolmaman onuň gaby, söwda markasy, etiketkasy bolsun.

Harydyň daşky durkuna ýa-da tarasyna **gap** diýilýär. Gap materiallaryň üç gatlagyny öz içine alyp bilýär, mysal üçin: 1-nji gap flakon, kagyz görnüşde, 2-njisi harydyň birligi üçin guty we birnäçe haryt birliklerini daşamak üçin guty görnüşinde bolup bilýär.

Häzirki wagtda gap marketingiň täsirli guralydyr. Gowyň işläp taýýarlanylýan gaplar amatlylyk nukdaýnazarýndan sarp edijileriň garaýşyna görä we harydy öňe sürmek üçin nukdaýnazarýndan ,öndürijileriň garaýşyna görä kesgitlenýän gymmata eýedir.

Täze harytlar üçin, netijeli gap işläp taýýarlamaklyk meselesi çylşyrymly meseleleri biri bolup durýar. Ilkibaşda haryda bolan gatnaşykda, gabyň nämedigini kesgitleýän gabyň dizaýn konsepsiýasyny düzmelidir. Gabyň esasy wezipesi bolup, harydyň kemçiliksiz goragy, kärhananyň ýa-da harydyň belli bir hili barada maglumatlar ýa-da mundan başgalar bolup çykyş edýärmi diýen soraga jogap tapmalydyr..

Soňra gabyň goşmaça häsiýetlerini kesgitlemek zerurdyr - onuň ululygyny, reňkini , tekstini, görnüşini we söwda markasyny. Tekstiň mazmuny barada, sellafonyň

ulanylmagy ýa-da başga ýuka gatlagyň ulanylmagy barada ,
lastmas ýa-da lominirlenen aşakda goýulýan zatlaryň bolmagy
barada we ş.m. barada çözgütleri kabul etmelidir . Harydyň
ogoragyny üpjün etmeli bolan ýagdaýynda, gabyň açylmagyna
başgaşlyk berýän elementler goşulýar. Gabyň dürli
elementleri özara sazlaşykly bolmalydyr. Ululyk –
materiallara, reňklere we ş.m. täsir edýär. Gabyň elementleri
önümiň nyrhyna, mahabata we beýleki marketing düzüjilere
garşy çykmary däl. Şonuň üçin gap harydyň öz gymmatyny
ýokarlandyrmaly, bolmasa ol potensial satyn alyjylary
başgaşlydyr.

Gap işläp taýýarlanandan soňra ol barlagdan geçirilýär,
gabyň adaty şertlere çydamlylygy, şriftleriň okujylygyna we
reňkleriň sazlaşygyna, kärhananyň araçylaryň üçin
bolanşykdaky gabyň özüne çekijiliginiň we ýenilliginiň
testirlemesi geçirilýär.

Etiketka – bu gabyň düzüji bölegi bolup, ol haryda
öňki ýaly ýönekeý ýarlyk ýa-da gabyň düzümine girýän
ýüzdüýpli işläp taýýarlanylýan şekil hökmünde çykyş edip bilýändir.

Etiketkada söwda markany görkezýärler, kähalatlarda
öňki maglumatlar goşulýar, mysal üçin öndürijiniň ýurdy
barada, harydyň şekillandirylyşy, harydyň hili we beýlekiler.
Etiketkanyň özüne çekijiligi, bazarda siziň harydyňyzyň öňe
büzülmegine ýardam berýär.

Mahabat.

Indi harydyň ýa-da hyzmatyň mahabatyny kesgitlemäge
gawagt geldi.

Mahabat syýasatyň özboluşlylygy kärhananyň
ýaratynlyklaryna baglydyr. Adatça uly bolmadyk kärhanada
söwda bölüminiň ýa-da marketing bölüminiň, mahabat
agentligi bilen aragatnaşygy saklaýan bir işgär mahabata jogap
berýär.

Şajirçilik kärhanalarynyň köpüsiniň hyzmatlar üçin ýüz tutýan
mahabat agentlikleriniň esasy funksiýasy mahabat

kompaniýalaryny guramak köpçülikleýin habar beriş serişdeleşiş bilen gatnaşygy goýmak we saklamakdyr. Uly kärhana hususy mahabat bölümleri döredilýär, olaryň dolandyryjylary marketing boýunça wise – prezidentiň tabynlygynda bolýarlar. Mahabat bölümiň funksiyalary indikilerden durýarlar:

- mahabat strategiýasynyň işläp taýýarlanylşyny guramak;
- poçta boýunça harytlaryň mahabatyny amala aşyrmak;
- araçylar üçin harytlary we adaty mahabat agentligi hödürleýän hyzmatlaryna girmeyän mahabatny beýlelikde görnüşlerini görkezmek.

Mahabat maksatnamanyň üstünde işläp başlananda, ilki biläldir maksatly bazary we alyjynyň motiwini kesgitlemeli bolýar.

Mahabat maksatnamasynyň mazmuny esasy baş soragyň jogabyny ýüze çykaryar:

- Bu mahabat haýsy maksatlara gönükdirilen?
- Mahabat býüjeti we maliýeleşdirmäniň çeşmeleri haýsylar?
- Haýsy mahabat ýüzlenmäni sarp edijä ýetirmek zerur?
- Mahabat kompaniýanyň netijesini nädip bahalandyrmaly?

Şeýlelik bilen, goýulan maksatlara laýyklykda mahabat indiki görnüşde bolup bilýär:

- maglumatlaýyn mahabat - haryda ilkinji islegi döretme we harydy öňe sürmegiň başlangyç tapgyrynda uly ähmiýete eýe bolmaly;
- mahabat ynandyрма hökmünde - kärhana tarapyndaky harydyň kesgitli markasyna durnukly isleg dörandobutma soňra, bäsdeşlik göreşi tapgyrynda uly ähmiýete eýe bolýar;
- deňeşdirme mahabaty - harydyň belli bir markasynyň onyň bir ýa-da birnäçe alamatlaryny, soňra menzeň harytlaryň bir ýa-da birnäçe markalaryny deňeşdirmiş ýoly arkaly üstünligini tassyklamak üçin ulanylýar;
- ýada salma görnüşindäki mahabat – bazarda belli bolan harytlar üçin örän netijelidir;

- goldaw hökmündäki mahabat - alyjylaryň edil şu önümi saýlamakdaky soňky şübhelerini ýok etmek üçin ulanmak zerurdyr.

Önümiň esasy artykmaçlyklary görkezilen mahabat süzülenmesine işewürligiň ösüş konsepsiyasynyň aýrylmaz bölölegi hökmünde seredilmelidir. Bu konsepsiyanyň çäginde döredijilikli ideýalary ulanmak üçin uly mümkinçilikler bardyr. Işelli bir wagtdan soň harytdan ýüz öwürmän onuň mahabatyny aňytgetmeli bolajmagyňyz hem mümkindir, has-da sarp çäkdijiler harydyň ulanylyşynda goşmaça mümkinçilikleri almaga döwürler bildiren ýagdaýlarynda. Döredijilik ukyplylygy bar bolan mahabat döredijileri : harydyň özüne çekijiligini ýokarlandyrmaga mümkinçilik berýän dürli usullary ulanýarlar.

Mahabat ýüzlenmäniň täsir derejesi atlaryň ýasylanmagyna, habar beriş serişdelerinde gaýtalanmalaryň sanyna we köp sanly beýleki faktorlara baglydyr. Kärhananyň önüminiň geljekki mahabaty taýýarlanylanda ilki bilen onuň esasasyny işläp taýýarlamalydyr - maksadyny, mazmunyny, iläliendirmesini we jähtini (ýagdaýy).

Dürli mahabat üçin onuň sözleri, görnüşi, usuly we tony saýlanşykly bolmalydyr. Şu elementleriň ählisi bilelikde siziň qarşyňyza önüm hakda maglumaty we kesgitli şekili berýärler.

Öz mahabatynyzy ýerleşdirmek üçin siz dürli serişdeleri ulanyp bilersiňiz :

- gazetlerde we žurnallarda mahabat ;
- teleradio ýaýlym boýunça mahabat ;
- radio boýunça mahabat ;
- göni poçta mahabaty;
- köçedäki ýa-da daşky mahabat(öz şäheriňiziň köçelerinde plokatar görnüşinde, köpçülikleýin ulaglarda ýazgylar we şekillar we ş.m.) ;
- göni telefon arkaly soramaklyk.

Harydy we hyzmaty ýerleşdirmek bilen baglylykly çykdaýylar.

Harydy ýa-da hyzmaty öňe sürmek üçin harajatlaryňyzy kesgitlemek, başgaça aýdanymyzda marketing býüjetiniň işewürlik-meýilnamanyň hökmany bölegi bolup we umumy görnüşde marketing maksatnamasynyň ýerine ýetirilmegi bilen bagly bolan, pul girdejileriň we tölegleriň meýilnamasynda hökmünde çykyş edýär.

Marketing býüjeti düzmek boýunça iş indiki gurluşa eýedir :

1. Býüjetin çykdaýjy bölegi :

- önümi öndürmegiň özüne düşýän gymmatyny hasaplamak;
- mahabata we harydy öňe sürmek üçin çykdaýylary hasaplamak;
- ýerlemek ulgamyny guramak we hereketlendirmek üçin çykdaýylary hasaplamak;

2. Býüjetin girdejili bölegi :

- satuwdan girdejileri taslamalaşdyrmak.

Çykdaýylaryň giňeldilen derňewiniň gurallaryny ulanmak bilen marketing maksatnamasy emele getirilende marketing çykdaýylarynyň önünden meýillesdirilmegi we bahalandyryşy geçirilip bilinýär. Marketinge bolan çykdaýylaryň kesgitlenilmegi, hasaplap bolmaýan köp sanly üýtgäp durýan çykdaýylar bilen baglylykda örän çylşyrymly mesele bolup durýar.

Marketing býüjeti kesgitlenilende döp-dessurlar, hünärmenleriň we maslahatçylaryň tejribesi, hem-de bäsdeş firmalarynyň marketing harajatlarynyň seljermesi uly ähmiýete eýedimber. Satuwdan girdejileriň taslamalaşdyrylmagy çaklamalaryň indiki görnüşlerine esaslanýar:

- döwürler boýunça satuwyň göwrümi (mysal üçin, aýy boýunça, hepde boýunça we ş.m.) ;

- hyzmatlar we harytlar boýunça satuwyň möçberleri (girdejili ýa-da girdejisiz, harydy çalt kesgitlemek her büt

harydyň ýa-da hyzmatyň görnüşleri boýunça aýratyn düzülýär)

- sarp edijileriň topary boýunça satuwyň göwrümi (mysal üçin, kompýuter firmasy girdejiniň 50%-i ýuridiki taraplardan, 30%-i döwlet edaralaryndan, 20%-i fiziki taraplardan garaşýar)

- bazaryň paýy (kärhana öz güýji bilen üpjün edýän, bazarda umumy satuw göwrüminden %).

Ähli maglumatlar ýygnaýlar, işläp taýýarlanylýar we ýeke-täk marketing býujete jemlenilýär.

Şeýlelikde, marketing bölüminiň ýa-da marketing boýunça hünärmenler maksat tutunýan sarp edijilerine ýokary bilimli harytlary we hyzmatlary birnäçe ugurlar boýunça kesgitlemeli;

- alyjylaryň isleglerini we gyzyklanmalaryny dogry kesgitlemek ;

- sarp edijileriň isleglerini (garaşmalaryny) önüm öndürjä çenli dogry ýetirmek ;

- sargytlaryň wagtynda bellenilmegine gözegçilik etmek

- alyjylar tarapyndan önümi ulanmakda zerur düzgünnamalaryň we tehniki kömegiň alynmagyny barlamak ;

- önüm satylandan soň hem sarp edijiler bilen aragatnaşygy saklamak ;

- hyzmaty we harydy gowulandyrmak boýunça alyjylaryň oý-pikirlerini toplamak we kärhanalara degişli ogapkär taraplara ýetirmek ;

Bu bap kärhananyň önümçiligini guramagyň meselelerine bagyşlanýar.

BAP IX. ÖNÜMÇİLİK MEÝILNAMASY.

9.1. Önümçilik meýilnamanyň zerurlygy we ähmiýeti

Işewürlik –meýilnamanyň “önümçilik” babyna seredende, geçmek zerurdyr, ol diňe “önümçilik” bilen meşgullanjaň bolýan telekeçiler tarapyndan taýýarlanylýar. Bu ýerde esasy mesele – gerek bolan wagtda we talap edilyän hilde harydyň gerek bolan sanynyň hakykatdan öndürip biljekdikleriniň potensial hyzmatdaşlaryňyza subut etmeli. Başgaçaýyşda, sizden işi nähili goýmalydygyny doly gög ýetirmäni we amallary başlamak üçin hemme zat taýýardygyňy görkezmek talap edilyär. Gynansakda häzirki gün bu mesele Watanymyzyň telekeçileri üçin in kyn meseleleriň biridir. Sebäbi hususy önümçilik üçin durnuksyz hojalyk gatnaşyklary üpjün edijileriň ygtybarsyzlygy we ýokary hilli materiallaryň harydyň ýygnaýjylaryny satyn almaklygyň kynlygy, işewürligiň bolan höwesini pese düşürýär. Ssudalary gaýtarmagyň hakyk mümkinçiliklerini, firmanyň ýolbaşçylarynyň hünär derejesini we olaryň meýilnamalarynyň esaslandyrylyşynyň bahalandyrmak üçin “önümçilik” baby düzmek zerurdyr. Önümçilik üçin köp sanly soraglara jogap bermeli bolýar. Işewürligiň meýilnamanyň özünde diňe esasy soraglara jogaplandyrylmagy girizmelidir, jikme-jikligiň göwrümi çäksiz bolan ýagdaýyň olary goşmaçalara geçirmek bolar.

Işewürlik –meýilnamalaryň bu babynda jogap berilmeli esasy soraglar indikilerdir :

1. Hereket edýän ýa-da täzedan dördedilyän kärhanalaryň harytlar nireden öndüriler ?
2. Nähili umumy önümçilik kuwwatlyklary gerek bolar we teýýel-ýyldan olar nähili artdyrylar?
3. Çig mal, materiallar we ýygnaýjy önümler kimden we nireden, nähili şertlerde satyn alynar?
4. Haryt getirijileriň abraýy nähili we olar bilen iş tejribäniň barmy ?

Ö . Önümçilik kooperasiýalar göz önünde tutulýarmy we kimler bilýän?

Ö . Önümçilik göwrüminiň ýa-da resurslary getirmeginiň belgileýmçilikler bolup bilermi ?

H . Haýsy enjamlar gerek bolup biler we ony nireden satyn aljakmak göz önünde tutulýar ?

B . Bu ýagdaýda kynçylyklar bolup bilermi we haýsy görnüşde çözümlenip biler ?

9.2.Önümçilik meýilnamasy.

Bu bapda kärhanalaryň bar bolan ähli önümçilik ýa-da hyzmatlykly iş prosesleri beýan edilyär. Tutýan jaýyňyz, onuň ýerleşýşi bilen enjamlar, personal bilen bagly soraglara seredip bilýäňiz. Mundan başgada bu ýerde meýilleşdirilýän hyzmatlykly iş prosesleri çözümlenýär. Maýa goýujylar bilýäňiz. Maýa goýujylar şunuň bilen gyzyklanýarlar : işewürlik önümçiligiň ýa-da hyzmatlykly iş prosesiniň hilini nädip kepillendirip bilýär? Maýa goýujy üçin önümiň çykaryş ulgamy nähili guralandygy we önümçilik prosesleri nähili gözegçilik edilyändigini barada bilýäňiz. Maýa goýujylar gysgaça beýan etmelidir.

Mundan başgada, maýa goýjy önümiň gymmatyna bilýäňiz. Esasy elementleriň gözegçiligi nähili amala aşyrylýandygy bilen gyzyklanýar(mysal üçin, zähmete hak bermek üçin harajatlar we materiallar).

Şeýle hem, önümçilik meýdanlaryň ýerleşşine üns bermelidir. Eger-de böläkleýin söwda bilen meşgullanjak bolsaňyz, onda ilkinji siziň pikir etmeli zadynyňz- ýerdir. Şeýle-de bu bapda üpjünçiligiň wagtlary bilen, esasy üpjün edijileriň hyzmatlykly iş bilen we önümiň çykarylyşyny näçe çalt ýokarlandyrmak üçin çäreleriň peseltmek bilen bagly bolan soraglar öz beýanyny tapýar.

İşewürlik - meýilnamanyň “önümçilik” babynyň belgileýmçiliklerini 2-3 ýylyň perspektiwasynda esaslandyrmak üçin amatlydyr, uly kärhanalar üçin bolsa 4-5 ýyl önünden.

Bu ýerde örän peýdaly element bolup, kärhananyň önümçilik akymlarynyň shemasy bolup biler. Bu shemada çiş malyň we gaplaýjy materiallaryň, önümleriň ähli görnüşleri nireden we nädip getiriler, haýsy sehlerde, we olar önümleri gaýtadan işleniler, öz kärhanalaryndan bu önüm haýsy usul bilen we nirä eltiler? ýaly soraglara jogap berýän maglumatlar görkezilmelidir.

Işewürlik- meýilnamanyň derňewini buýuryp bilýän daşky ekspertler, bu bapy ilki bilen tehnologiýa shemalarynyň haýsy derejede rasional: onuň wagt, materiallar, zähmet çýkdajylaryň hemme taraplaýyn tygşytlylygyny üpjün etmegiň şeýle hem bazaryň talaplaryny hasaba almak bilen önümiň assortimentini üýtgetmegiň ýenilikli nukdaý nazarynda bäsleşip geredip geçýärler. Önümçilik akymlar shemasynda hökman bir hil gözegçiligiň prosesi görkezilmelidir. Tekstden hem bu soraglary aýryp bolmaz. Bu ýerde siz tehnologiýa prosesiniň haýsy tapgyrlarynda we haýsy usul bilen hiliň gözegçiligiňiň amala aşyryjakdygynyzy we haýsy dokumentleriňiň esaslanyandygynyzy görkezmelisiniz.

Ahyr soňy işewürlik - meýilnamanyň bu bapynyň önümçilikde bolup biljek ýitgileriň we perspektiwada olaryň depgininiň bahalandyrmasyny jemlenmeli. Bu ýerde zyňyndylaryň ýok etmek we daşky gurşawy goramak bilen bagly harajatlaryň göz önünde tutmalydyr. Sebäbi döwlet organlary we jemgiiýet guramalary tarapyndan garaşylmadyk ýagdaýlar ýüze çykyşy bilýär we şonuň üçin oňa önünden taýýarlanylsa gowy bolar. Bu ýogsa-da täze kärhanalar üçin işewürlik- meýilnamalaryň ýörite “Ýerleşýän ýeri” diýen bap berilýär. Bu bolsa daşky gurşawa uly täsirini ýetirýän kärhanalar üçin we söwde we hyzmat we jemgiiýetçilik iýmiti, kiçi kärhanalar üçin örän wajypdyr. Eger-de siziň dükanyňyz ýa-da ussahanaňyz metropol ýakyn ýerleşip we onuň ýanyndan gije -gündiz köp sanly adamlaryň geçse bu bir ýagdaý, eger-de siz diňe etrapçanyň içinde ýerleşip we adamlaryň esasy akymy geçýän köçede bol-

öggörünmän dursaňyz, onda ýagdaý başgaça bolýar. Ýöne eger-
ebde etrapça uly bolup we siziň ýanyňyzda bäsdeş dükanlar ýa-da
zussahanalar bolmasa, onda siz bu şertlerde hem üstünligi
gazanarsyňyz. Emma bu soraga mysal üçin ýerli ýaşajylar
bädatça nirede satyn almalaryny amala aşyrýarlar we bu
etrapçanyň ilatynyň sanynyň näçedigini bilip, jikme-jik
wöwrenmek zerurdyr. Şeýlelikde “Önümçilik ” babyň işlenilip
ystaýýarlanylmagy indiki tapgyrlardan durýar:

n-1-nji Tapgyr - tehnologiýanyň üpjünçiligi :

1 - tehnologiýalaryň üpjünçiligi ;

2 - tehnologiýany işläp taýýarlamak ýa-da kabul etmek üçin
harajatlar.

n-2-nji Tapgyr - önümçilik bazasy:

1 - önümçilik meýdanlaryň, enjamlaryň barlygy ;

2 - önümçilik bazanyň çeşmeleri, ösüşiniň möhleti we şekili ;

3 - önümçilik prosesiniň häsiýetnamasy.

n-3-nji Tapgyr - Subpotratçylar :

1 - subpotratçylaryň ygtybarlylygy we barlygy;

2 - wagta laýyk subpotratçylar bilen ylalaşyklaryň paýlanylyşy;

3 - subpotrat boýunça harajatlaýyn häsiýetnamalar .

n-4-nji Tapgyr - Çig mal we elektrik energiýasy :

1 - çig malyň we energiýanyň üpjün edijileriniň üpjünçiliginiň
ygtybarlylygy ;

2 - etlemeleri giňeltmegiň mümkinçilikleri;

3 - çig mala we elektrik energiýasyna bolan harajatlar.

n-5-nji Tapgyr - Zähmet resurslary :

1 - gerek bolan hünär derejeli işçi güýjiniň bolmagy ;

2 - işçi güýjini çekmegiň usullary ;

3 - zähmet resurslara bolan harajatlar .

n-6-nji Tapgyr - Hil gözegçiligi:

1 - hil gözegçiligini amala aşyrmagyň usullary;

2 - gözegçiligi üpjün etmek üçin harajatlar .

n-7-nji Tapgyr - Harajatlaryň çaklamasy:

1 - göz önünde tutulýan çykaryş we harajatlaryň çaklamasy .

8-nji Tapgyr - Wagtlaýyn we hemişelik önümçiliklik çykdaýylary:

- hemişelik önümçilik çykdaýylary (önümçiligiň görüminin bagly bolmadyk);
- üýtgeýän önümçilik çykdaýylary (önümçiligiň görüminin proporsional).

Kärhana boýunça we önümçilik prosesleri boýunça esas berlenleriň amatlylygy we aýdyňlygy üçin olary indiki tablicilerde ýerleşdirmek bolar.

Tablisa 9.2.

Esasy önümçilik fondlaryň gymmaty

№	Ady	Sany	Birlik üçin nyrh	Jemi, man	Öndüriji	Yerine ýetirme- giň möhleti
1	Barlag kassalaýyn apparat	2	3500	7000	OAO"SAM"	2
2	Agaçdan prilawkalar	6	7000	4200	PBOYUL"Witr"	14
3	Witrina-lar	4	3000	12000	PBOYUL"Witr"	12
	Jemi :			61000		

Tablisa 9.3.

Zerur bolan enjamlaryň kuwwatlylygy we öndürijiligi.

№	ADY	Sany	Sagatda birligiň öndürijiligi	Netijeli is wagtynyň ýyllyk fondy, manat	Ýylyň kuwwatlyly gy
1	Guratgyç-NS, 12 m ²	1	15	3770	56550
2	Basgyç formalar bilen ştap	8	10	3770	301600
3	Agramlaýyn iýmitlendiriji, kg	2	23.5	3770	177190

Tablisa 9.1.0

2010-njy ýylyň maý aýy boýunça önümiň öndürilişi

N	Ady	San y şta mp	Birliği nyrh, man	Jemi, man	Önümi ň birligin iň agramy ,kg	Jemi	
						Arass a agram ,kg	Çig mala zerurlyk, kg
1	Oturgy çlar	100	600	6000	10	1000	1400
2	Stollar	20	2500	50000	35	700	1000
3	Taburet -kalar	200	250	50000	5	1000	1100
4	Şkaflar	10	800	80000	76	760	1500

Tablisa 9.2.0

Önümiň 1-nji tapgyryny çykarmak üçin zerur bolan çig gij
mallar we materiallar

N	Ady	Sany m ³	Birligiň nyrhy,manat	Jemi
1	Agaç	50	1200	60000
2	Güýler	5000	1	5000
3	Yelim	20	200	4000

Tablisa 9.6.

Göz önünde tutulýan materiallary getirijiler

№	Getirijiniň ady	Sany m ³	Üpjünçiligiň möhleti, gün
	ÇJJ “Agaç”	50	5
	Hususy karhana “Arkaç”	5000	1
	Beýlekiler	20	1

Tablisa 9.7

Önümiň tapgyrynyň doly özüne düşýän gymmaty.

Harajatlaryň elementleriniň atlary	Jemi, man.
Çig mal we esasy materiallar (yza gaýtarylan galyndylary aýyrmak bilen)	400000
a) çig mal we esasy materiallar	360000
b) tehnologiki maksatlar üçin suw	40000
Goşmaça materiallar	20000
Tehnologiki maksatlar üçin ýangyç	5000
Tehnologiki maksatlar üçin energiýa	5000
Komunal hyzmatlary	1200
A) jaýlary ýylaltmak	300
B) jaýlary yagtylandyrmak	900
Awtoulaglar üçin ýangyç	1500
Jemi maddy harajatlar	427700
Onümçilik personalyň zähmet haky	30000
Işgärleriň beýleki kategoriýalarynyň we ýolbaşçylaryň zähmet haky	12000
Zähmet hakyna bolan çykdajylaryň Jemi	42000
Durmuş zerurlyklary üçin geçirmeleriň Jemi	16100
Esasy fondlaryň dikeldilmegi üçin harajatlaryň Jemi	2500
Kärende tölegleri	5000
Ätiýaçlandyryş tölegleri	2000
Mahabat	5000
Kanselýar harytlary	500
Karz üçin göterimler	27000
Awtoulaglaryň eýelerinden salgytlar	300
Beýleki harajatlaryň jemi	39800
Umumy önümiň özüne düşýän gymmaty, JEMI	528100

Senenamalaýyn meýilnama

Senenamalaýyn meýilnama “önümçilik ” babyn aýratylyst bölümi bolup durýadyr.

Işewürlük - meýilnamanyň bu bölümi indiki ädimleri w hereketiň tapgyrlaryny kesgitleýär:

1. Garaşylýan meýilleşdirmegiň wagtyny tassyklaýar.
2. Ähli marketing hereketleriniň günleri boýunça gündeliýet kesgitleýär.
- 3.Önümçilik maksatnamasyny we üpjünçilik grafigiligini görkezýär.

Senenamalaýyn meýilnama kärhanany dolandyrmagym we koordinasiýanyň yzygiderli gözegçiligini üpjün etmegim ýardam berýär.

Ol aýgytlaýjy ähmiýete eýedir, sebäbi ol wagtlaýyn gündeliýet diýen ýalydyr. Şonuň bilen senenamalaýyn meýilnamada zerur işler, ýerine ýetirijiler, ýerine ýetirmegiň möhleti we talab edilýän pul möçberiniň özara utgaşykly bolmagym şekillendirilýär. Senenamalaýyn meýilnama işiň aýratylyst görnüşleri üçin hem düzülip biliner.

Size maýa goýumyň senenamalaýyn meýilnamasynyň indilip görnüşini hödürleýäris.

Tablisa 9.8.

Senenamalaýyn meýilnama.

№	Tapgyryň ady	Dowamlylygy, gün	Başlanan senesi	Tapgyryň bahasy, man	Pul serişdeleriniň ulanylmagy, man
1.	Iş taslamasynyň taýýarlanylmagy				
2.	Taslama- smetalaýyn resminamalaryny taýýarlamak				
3.	ýerleri taýýarlamak we jaýlary ,gurluşlary bejermek				
4.	Gurluşyk- gurnaýyş işleri				
5.	Enjamyň satyn alynmagy,(jemi), şol sanda :				
	Esasy enjamlar:				
	Goşmaça enjamlar:				
6.	Enjamy gurnamak				
7.	Tejribeli tapgyryň öndürilişi				
8.	Onümiň sertifikasiýasy				
9.	Onümçiligiň başlanylmagy				

BAP X. KÄRHANANYŇ DÜZÜMI

10.1. Kärhananyň guramaçylyk düzümi

Berlen bölüm guramaçylyk we dolandyryş soraglarynyň bagyşlanýar. Kärhananyň gurluşy ýa-da onuň guramaçylyk shemasy indikilerden düzülmeli: kim we näme bilelikde meşgullanmaly, ähli gulluklar özara nähili baglanyşykda bolmaly we olaryň işini nähili kordinirlemeli we gözegçilikde saklamaly. Köplenç guramaçylyk bulaşyklyk sebäpli ulanylmagy gelekli taslamalar hem dargap bilýär, şoňa meňzeş maglumatlar bolsa maýa goýujylary gyzyklandyrýar. Mümkün boljak soraglaryň düýpleý jogaby işewürlük-meýilnama teklihi hökmünde goşulyp biliner, mysal üçin siziň geljekki işgärleriňiziň gulluk borçlarynyň sanawyny girizip bilersiňiz.

Kärhananyň guramaçylyk gurluşy düzülende indiki ýörelgeleri hasaba almak zerurdyr:

- merkezleşdirme - operativ dolandyryş wezipelerini aşaky düzümlere geçirilmegi bilelikde kärhananyň gulluklarynda we bölümlerinde işgärleriň wezipelerini dogry paýlamak;
- çeyelik - önümçilikde ýa-da personalda bolşloň üýtgeşmelere laýyklykda çalt täzeden gurulmagy ukyplylygy;
- ýöriteleşme - her bölümçä bir dolandyryş wezipeleri berkidirilýär;
- ýolbaşçylaryň we garaşly işgärleriň sanynyň laýyklygy;
- dolandyryşyň ýokarky zwenosy- 48 adam, orta zwenosy- 8-20 adam, aşaky zwenosy- 20-40 adam;
- işgärleriň jogapkärçiligi we hukuklary;
 - ygtyýarlygyň çäklendirilmegini liniýalaýyn ýolbaşçylyk önümiň çykarylyşy boýunça çözgütleri kabul etmegini üpjün etmeli

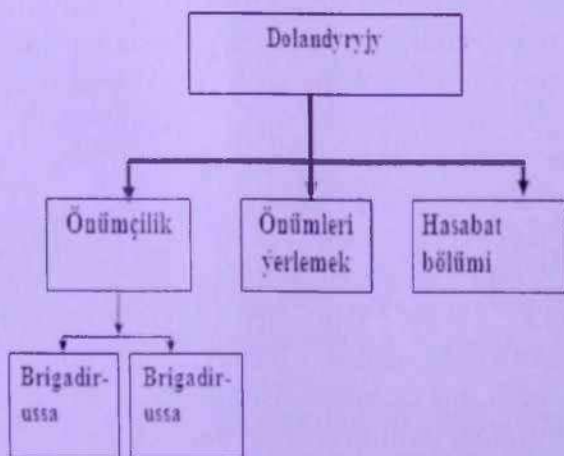
funksional bolsa – çözgütleri taýýarlamaly we ýerine ýetirmeli;

- tygşytlylyk –dolandyryşyň guramaçylyk gurluşyny saklamak we guramak üçin minimal zerur harajatlara ýetmek.

Dolandyryşyň guramaçylyk gurluşyny guramak üçin onindiki maglumatlar bolmalydyr :

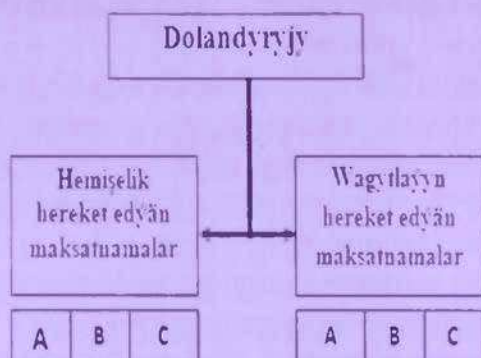
- dolandyryşyň dereje sanynyň hasaby ;
- personalyň zerur sanynyň hasaby ;
- dolandyryşyň tipli gurluşy we ony saýlamagyň düzgünleri.

Kärhananyň guramaçylyk gurluşyny düzmegiň birnäçe esas hemalaryny getireliň (10.1-10.3 şekillar)

Guramanyň funksional düzümi

Işewürligiň başynda iň yönekeý guramaçylyk gurluşy saýlap bolar, soňra wagtyň geçmegi bilen zerurlyk ýüze çykan wagdaýynda has çylşyrymlysyna geçip bolýär.

Maksatlaýyn dolandyrýş düzümleri

Kärhananyň dolandyrlysy.

Kärhananyň dolandyrýş kollektiwi - bu üstünligiň inäni wajyp faktorlarynyň biridir. Maýa goýujy mydama dolandyrýş şert topara uly üns berýändir - sebäbi şu topar kärhana üçin ähli äldi wajyp bolan çözümleri kabul edýär. Şonuň üçin dürlüklü görnüşdäki üstünlikler ýa-da şowsuzlyklar ilkinji nobatda sbr diňe siz bilen däl-de siziň dolandyrýş toparyňyz bilen gel baglydyr, şoňa laýyklykda hem onuň kämilligine, bilim miil derejesiniň we pähim paýhasyň bolmagyna we işewürligiň nig ol ýa-da beýleki çäkde işiň tejribesine baglydyr. OMO dolandyrýş kollektiwinde deňlik häsiýetlerini üpjün etmali lsn we kärhananyň belli bir derejede üstünligi kepillendirlendir.

Şonuň bilen birlikde indikilere üns bermek gerek :

- guramaçylyk ukyplara ;
- meýilleşdirmä ;
- gözegçilige ;
- dolandyrýşa .

Dolandyrýş kollektiwde özüni alyp baryş tehniki weow konsepsual aýratynlyklar özara sazlaşykda bolmaklygy ggy zerurdyr. Sebäbi olar önümçiligi guramakda, önümiň

qüüpjünçiliginde ýa-da hyzmaty hödürlemekde ýüze çykýar.
Dolandyryş toparda maliýe we marketing işlerde, önümçilik
prosesleri guramakda ukyplar we endikler bolmalydyr we
olary, özüňizde kämilleşdirmelidir. Şonuň üçin dolandyryş
toparynyň ähli güýçli taraplaryna üns berip, işewürlük-
meýilnamada görkezmelidir. Berk düzülen dolandyryş
gugurluşy bar bolan kärhanada, kapitaly gazanmak üçin we
ygysga wagtyň içinde goýlan maksatlara ýetmek üçin
 mümkinçilikler bardyr.

Eger-de dolandyryş kolektiwi belli bir sebitde baş
çykarmaýan bolsa, onda öz işgärleriniň gynamany we olaryň
normuna has güýçli adamlary tapyň ýa-da bar bolan işgärleriň
hünär derejesini ýokarlandyryň we diňe öz mümkinçilikleriňize
dogruçylyk bilen baha bermän, şeýle hem ähli işgärleriňize we
kärdeşleriňize hem baha bermelidir hakykat nähili bolsada
onlardan ýüz öwürmeli däldir. Ýeterliksiz bilimli işgärleri
saklamazdan, daşdan hünärmenleri çagyrmak siziň
işewürligiňize has haýyrlý bolmagy hem mümkindir.

Guramaçylyk shemany taýýarlamaly. Kiçi we orta
kärhanalar üçin uly bolmadyk ölçegde guramaçylyk
shemasyny işläp taýýarlamak has amatly. Kärhanany
dolandyrmagyň ähli derejeleri boýunça ýolbaşçylary, olaryň
normuny we işewürlükde ähmiýetlerini kesgitlemeli. Shemany
ähli dolandyryş personaly, olaryň jogapkärçilik sebitini anyk
belläp, işe girizmek üçin ulanmaly.

Eger-de belli bir borçlary öz güýçleriňiz bilen ýerine
ýetirip bilmeýsňiz, shemada bu blogy belläp we şertnama
boýunça bu sebitde ýöriteleşýän hünärmenleri işe kabul etmeli
bolsaňyz.

Şonda az çykdajyly we az güýçleri sarp edip öz
kärhanaňyzyň ösüşini we kämilleşmegini gazanarsyňyz.
Dolandyryş topary beýan edilendeindiki soraglar kömek edip
biler :

- dolandyryşyň ýokarky zwenosyndaky ýolbaşçylaryň wezipelerini beýan etmeli;
 - kärhananyň her bir ýolbaşçynyň ähmiýetini, wezipesini, jogapkärçiligini we borçlaryny beýan etmeli;
 - Maslahatçylaryňyz kimler we işiň haýsy ugry boýunça (bar bolsa);
 - kärhananyň esasy ýolbaşçylarynyň terjimehaly;
 - geljekde size haýsy ýolbaşçylyk wezipeleri gerek bolar.
- Kärhananyň ýolbaşçylyk düzümi boýunça indiki tablisany düzmek maslahat berýläär (tablisa 10.3.)

Tablisa 10.3.01

Kärhananyň ýolbaşçylyk düzümi

№	Wezipe	Wezipeler	Gapdaldan hyzmatlar
1	Direktor (başlyk)	Kärhananyň umumy ýolbaşçylygy	Yok
2	Baş hasapçy	Maliýe hasabatlylygynyň ähli görnüşlerini ýöretmek	Yok

Bu bapda dolandyryş personalyň zähmetine halas tölemek we höweslendirmek meseleleri görkezmek maksadabazlaýykdyr, mysal üçin, girdejiilere gatnaşmak ulgamynyň ulanarsyňyzmy ýa-da maddy höweslendirmegiň beýlekiler görnüşlerini ulanmak göz önünde tutulýarmy.

10.2. Işgärleri dolandyrmak.

Işewürlük - meýilnamada “personal” bölümçe hemme wajypdyr, bu ýerde siz öz işiňizi kim bilen gurnaýandygynyňyz we öz işgärleriňiziň işini nädip sazlaşdyrjak bolyandygynyň barada gürrüň edilýär.

Şeýlelikde başlangyç bolup, hünär derejesine talaplar çykyş edýär, ýagny üstünlikli işi alyp barmak üçin haýsy

hünärmenler (haýsy ugurdan , haýsy bilimli, nähili tejribeli) we haýsy zähmet haky gerekdigini bellemelidir. Degişlilikde bu hünärmenleri nähili işe çekjekdigiňizi görkezmek zerurdyr : tertişlik işe ýa-da utgaşdyrylan görnüşmi.

Bu ýagdaýda eger-de personalyň bu bölegi işe kabul edilýän bolsa, işgärler barada bar bolan hünär derejesine, önki iş tejribesine we kärhana olaryň peýdalylygyna aýratyn üns berip çyşsa terjimehaly bermeli.

potensial hyzmatdaşlaryň kärhana barada hemme zady bilýänleri bilýär. Olar size öz pullaryny ýanýarlar. Şeýlelik-de personal ýygylananda ilkinji ädim kadrlaryň meýilleşdirmek bolýar, olar bolan iş ýerleri , olaryň sany we önümçilik ösüşiň we durumaçylyk tehniki çäreleriň meýilnamasyny hasaba almak bilen düzümine, dolandyryş düzümine we ony kämilleşdirmek üçün işine, şat tertibine, baş wezipelerini çalyşmak meýilnamasyna we ş.m. esaslanýar.

Kärhanalaryň kollektiwiniň işiniň netijeligi köp derejede personalyň dogry çekilmegine baglydyr. Personal çekilmegini meýilleşdirilmegi şu soraga jogap bermäge mümkinçilik berýär: "Geljege perspektiwaly kadrlara bolan ýaklyky zerurlygy nädip kanagatlandyryp bolar?" . Häzirki şertlerde dürli meýilleşdirmeler perspektiwaly bolmalydyr. perspektiwaly kadr meýilleşdirilmesi kadrlary taýýarlamagyň dowamlylygy bilen şertlendirilendir. Mysal üçin, işçileri taýýarlamagyň dowamlylygy üç aýdan üç ýyla çenli, hünärmenleri 4-6 ýyla çenli , köp kärhanalar ýokary hünärli personaly saýlamak üçin ýokary okuw jaýlary, koležleri bilen ad e beýleki okuw jaýlary bilen işleýärler.

Kadrlara bolan zerurlygy kesgitlemek kadrlary meýilleşdirmegini başlangyç tapgyry bolup durýar, sebäbi ýokary hünär derejeli işgärleri gerek bolan sany bilmän netijeli çykarylýan bolmaýar. Bu tapgyrdaky yalňyşlyklar kärhana uly zeperini ýetirýär :

- zähmet resurslarynyň ýetmezçiligi önümi we hyzmatlaryň öndürmegiň göwrüminiň pese düşmegine getirip bilýän usul onuň netijesinde alyjylar başga öndürijilere geçýärler;
- işçi güýjiniň aşa köp bolmagy zähmet haky çykadjylaryň özüni ödemeyän ulanylmagyna we indiki personalyň işden çykarylmagyna täsir edýär.

Adatça aýdyň bölümçede zähmet resurslara bolan zerurlygy ýüze çykarmak üçin olaryň ýolbaşçylary gatnaşýarlar. Bu tapgyrda bar bolan resurslaryň bahalandyrylmasy amala aşyrylýar. Ol bolsa aýdyň amallary ýerine ýetirýän adamlaryň sany we olaryň zähmetleriniň hilini tassyklamakda ýarabaratdyr. Soňra kärhananyň strategiki we gysga möhletde meýilnamalara laýyklykda personalyň sanynyň çaklamalary işlenip taýýarlanylýar. Şol sanda kärhanada işçi güýjüne islegi kesgitlemek zerurdyr. Personalýň sany umumy kärhanadaky boýunça meýilleşdirilip biliner, ýagny ulaldylýar: ýa-da aýrýs hünär derejesi boýunça 1-nji usul, personalýň sany bilelikde kärhananyň işiniň esasy ykdysady görkezjileri arasyndaky baglanyşygyň gurulmaga esaslanan önüm öndürişiň göwrümini we zähmetiň öndürüjiligi hasaplanylýar.

Personalýň meýilnama sanynyň kesgitlenilmesi indiki formula boýunça amala aşyrylýar:

$$Y_n = Y_3 x_{i_0} / i_n$$

Y_n - senenama döwründe personalýň meýilleşdirilýän sany, adam.

Y_3 - bazis senenama döwründe personalýň meýilleşdirilýän sany, adam;

x_{i_0} - önümçilik göwrüminiň ösüş indeksi;

i_n - zähmet öndürijiligiň üýtgemeginiň indeksi.

Şeýlelikde, önümçilik göwrüminiň ulaldylmagy personalýň sanynyň köpelmegine getirýär, zähmet öndürijiligiň ösüşini bolsa peselmegine.

Emma bu diňe durnukly ösüş we durnukly ykdysady ösüş şertlerinde işleýän kärhanalar üçin hakatdyr. Öňümçiligiň möçberinde, tehnikada we tehnologiýada önümiň assortimentinde üýtgemeler diňe umumy sana täsir etmän, şeýle hem işgärleriň ýöriteleşdirilen - hünär derejeli ugurluşyna hem täsir edýär. Onuň üçin aýry hünärler we kärler boýunça işgärleriň sanyny hasaplap bolýar, soňra umumy sany tapyp we jemläp bolýar. Personalýň sanyny jikme-jik meýilleşdirmek meselesi çözülende esasy 4 usul ulanylýar :

1. Köp zähmeti talap edýän önümiň, ýerine ýetirilen işleriň we edilen hyzmatlaryň esasynda (ýeke-täk we köpçülikleýin önümçilikde esasy işgärleriň sany, kömekçi işgärleriň, gullukçylaryň aýratyn hünärlerini kesgitlemek üçin)

$$Y_n = T_n / (K_{bn} \times \Phi_{pz})$$

Y_n – senenama döwürde : önümçilik maksatnamanyň köp zähmeti talap ediljiligi, kada-sagat (aýry işlere bar bolan wagt kadalaryna we natural görnüşde işiň ýerine ýetirmeginiň döwürüne esaslanyp kesgitlenýär.)

K_{bn} – kadalary ýerine ýetirmeginiň koefisientleri;

Φ_{pz} – şol bir senenama döwürde bir işgäriň iş wagtyň hakyky önüföndy (senenamalaýyn döwürde kanun bilen tassyklan iş wagtyň dowamlylygyny we iş wagty meýilleşdirilen ýitgileri hasaba almak bilen işläp bolýjak wagty)

2. Bar bolan iş yerleri boýunça (akymlaýyn önümçilikde esasy işçileriň sanyny, kömekçi işçileriň we kähalatda önümçilik bölümçeleriň lineý ýolbaşçylary meýilleşdirilýär).

$$Y_u = K_{pm} \times K_{cm}$$

K_{pm} – bar bolan iş yerleriň sany;

K_{cm} – iş yerleriň işleriniň smenalayyklygynyň koefisienti

3. Hyzmat etmegiň kadalary boýunça (esasy kömekçiler işçileriň gullukçylaryň we beýlekileriň sanyny meýilleşdirmesiniň üçin)

$$Y_n = K_{oo}/H_o$$

K_{oo} – hyzmat edilyän obýektleriň sany;

H_o hyzmat etmegiň kadasy, bir hünärmen tarapyndan bir wagtda hyzmat edilyän obýektleriň sany ;

4. Sanyň kadasy boýunça (ITI-esasy bölegi üçin we ýolbaşçylar üçin)

$$Y_n = K_{yp} X_a Y_b Z_c$$

K_{yp} -dolandyryş zähmetiniň awtomatizasiýa derejesini hasaba alýan koeffisient;

X, y, z -hünärmenleriň sanyna täsir edýän faktoryň ululygy;

A, b, c - dereje görkezijiler.

Getirilen formulada ähli parametrleriniň ähmiýeti her bir aýratyn hünärmenleriň topary boýunça statistiki ýol bilen kesgitlenilýär.

Talap edilyän personalyň sanyny kesgitlenilenden soň, olaryň tapgyryň ýerine ýetirilişine başlamaly - kadrlary kabul etmek we saýlamak.

Sebäbi geljekde kadrlary dolandyrmak, kabul edişlik personallaryň saýlawyna baglydyr.

Laýyk gelyän işgärleri kabul etmek üçin olaryň önümleriniň nähili meseleler durýandygyny we haýsy wezipeleri olar ýerine ýetirilmelidigini jikme-jik göz önüne getirmek zerur. Kärhanada her bir wezepe we hünär üçin wezipesi düzgünnamalary işläp taýýarlanylýar, olar esasy borçlary sanawyndan, nazary bilimlerden, tejribe endiklerden we işgärleriň hukuklaryndan, hem-de olary ýerine ýetirmek üçin şertlerden ybaratdyr.

Her bir işgär bu düzgünnama bilen tanyş bolmaly we onuň pikirlerine mynasyp bolmaly.

Personalyn ylma esaslanyp kabul edilmegi işçileriň we ugurgullukçylaryň iş ornunyň modelleri kemala gelmeginiň hasabyna amala aşyrylýar, olar öz içine indikileri alýarlar:

1. Kadr maglumatlary: kadrlary hasaba almak boýunça bilist, zähmet kitapçasy, häsiýetnama, terjimehal, bilimi barada resminamanyň nusgasy;

2. Işgäriň tejribesi: durmuş, önümçilik, döwlet, jemgyýetçilik.

3. Aýdyň okuw ylymlary boýunça hünär bilimi;

4. Hünär endikleri we başarmagy;

5. Şahsy häsiýetleri: moral we iş taýdan;

6. Şahsyýet psihologiyasy: şahsyýetiň tipi, motiwasiýa, lukyby, akyly yetiriş.

7. Saglyk we ýagdaýy lukmançylyk taýdan barlamak bilen zähmete ukyplylygy;

8. Kwalifikasiýanyň derejesi: hünäri, bilimi, kwalifikasiýanyň ýokarlandyrylyşy;

9. Iş basgançagy: işgäriň potensialyny we onuň ösüşe gyzyklanmasyny bahalandyrmak;

10. Boş wagtynda gyzyklanýan işi (hobbisi);

11. Zyýanly endikleri we kemçilikler;

12. Zähmeti guramak: jaýlar, ulag, tehniki serişdeler, garaşly işgärler;

13. Zähmete hak tölemek;

14. Sosial amatlyklar;

15. Sosial kepillikler.

Işgärler gözlenende we saýlananda kadrlar bölümiň hünärmenleri wezipä we hünärlere zerur kandidaturalaryň ätiýaçlyklaryny döredýärler.

Kadrlaryň artdyrylmagy indikileriň hasabyna amala aşyrylýar:

1. Içki ätiýaçlyklar, şol sanda ýumuşlary gaýtadan paýlamak, kärhananyň ýa-da goşmaça işiň çäginde işgärleriň ýerine iýtgetmek we ş.m;

- daşky çeşmeler, olardan işgärleri saýlaýarlar;
 - köp kärhanalar öz işgärleriniň arasyndan kabul etmegi amallaryny aýyryarlar. Bu size eger-de bazarda işläp we işewürlik bilen meýilnamasyny täze taslama üçin ýazýan bolsaňyz gerekli bolar. Bu usulyň aýratynlyklary indikiler bolup durýarlar :

- İşgärleriniň ösüşi üçin mümkinçilikleri bermek;
- Personalý çekmek üçin uly bolmadyk harçlar;
- Kärhananyň dalaşgärleriniň bilimi;
- İşgärleriň bilimi, onuň ukyplaryna göz ýetirmek;
- Kärhanada töleg derejesini saklamak;
- Boş wezipeleri basym doldurmagyň mümkinçiligi;
- Ýaş kadrlar üçin wezipeleri boşatmak;
- Kadr syýasatynyň aýdyňlygy;
- Kadrlary meýilleşdirmegiň hasabyna dolandyryjylyk (hünär derejesini ýokarlandyrmak we ş.m)

Bu wajyp artykmaçlyklardan başga kemçilikler hem bardyr:

- Saýlap almak üçin mümkinçilikleriň gysgaldylmagy;
- Kesgitli şertlerde hünär derejesini ýokarlandyrmak üçin ýokary harajatlar;
- İşdeşleriň arasynda örän ýakyn özara gatnaşyk, in meseleler çözülen-de sypaýyçylyksyzlyklaryň ýüzä çykmagy;
- Başlygyň wezipesine haýsy-da bolsa bir işgär hödürlemek makullanmasa işgärleriň arasynda göwünüň degişmeklik ;
- Bäsdeşligiň we dartgynlylygyň ýüze çykmagy;
- Parahatçylygy saklamak üçin wezipä bellemek;
- Uzak wagtlaý işläp işgäre “ýok” diýip bilmezlik;
- Wezipe ýokarlananda awtomatizasiýanyň netijesinde işgärleriň işjeňliginiň pese düşmegi.

Daşky çeşmelerden potensial işgärleri gözlemek usuly öňüne köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde boş ýerler baradyl bildirişleri ýa-da iş bilen üpjün etmek boýunça agentlige ýüz

...durmagy, ýokary okuw jaýlary we beýleki okuw jaýlaryny öz
 ...ine alýar. Bu usullaryň aýratynlygy kärhananyň kadrlara
 ...olan işlemlerini doly kanagatlandyrmak mümkinçiligi bilen
 ...dalaşgärleriň giň saýlawy bolup durýar. Şol wagtda gelen
 ...şasdan adama uzak wagtlap işleýän işgärden tapawutlylykda
 ...ormat gazanmak ýeňil bolýar. Kemçilik hökmünde kadrlary
 ...mekmek üçin ýokary harajatlary, kärhananyň meselelerini gowy
 ...ilmezlik, uýgunlaşmak döwrüň uzaklygy, täze iş ornuna
 ...ýgunlaşmagyň kynçylygyny bellemek bolar.

Adatça anketalary doldurmagyň ýa-da rezýume
 ...üzülmeginiň esasynda dalaşgärleriň köp sanyndan has gerekli
 ...dalaşgärleri saýlap alýarlar. Soňra her bir dalaşgär bilen
 ...ürründeşlik geçirilýär, şol wagtda anketa maglumatlary
 ...läkyklänýar we dalaşgäriň şahsyýet hökmünde galdyran täsirine
 ...redilýär. Kä halatda ukyplary, akyl ýetirişi düýbüligeni, käbir
 ...gagdaýlarda hem fiziki ýagdaýyny ýüze çykarmak üçin
 ...zestirleme (barlag) geçirilýär. Emma ahyrky çözgüt kabul
 ...dilende işgäriň geljekki göniden-göni ýolbaşçysynyň pikirleri
 ...asaba alynýar.

Personal kabul edelenden soňra onuň sany indiki
 ...mzesminamada bellemek gerek:

Tablisa 10.4.

Kärhananyň ştat düzümi

	№	Wezipe	Sany	Zähmet haky	Göşma- ça pul	Başrak- lar	Jemi zähmet haky	Jemi zähmet haky fondy
1		Direk-tor	1	5000	1000	3000		9000
1		Hasapçy	1	4000		2000	6000	6000
2		Satyjy	6	2000		1000	3000	18000
2		Sürüji	2	3000	1000		4000	8000

No	Wezipe	Sany	Zähmet haky	Gosma- ça pul	Bayrak- lar	Jeni zähmet haky	Jeni zähmet haky fondy
1	Direktor	1	5000	1000	3000		9000
2	Hasapçy	1	4000		2000	6000	6000
3	Satyjy	6	2000		1000	3000	18000
4	Sürüji	2	3000	1000		4000	8000

Işewürlik meýilnamanyň bu babyndan sanalyp geçilen möl purlatlardan başga hem indikileri degişli edip bolar :

- Motiwasiýanyň ýörelgeleri.
- Social kepillendirmeler.
- Işgärleriň iş ösüşini düzmegini tapgyrlary we ş.m.

BAP XI. TÖWEGELÇİLİĞİN BAHALANDYRYLMASY.

11.1. Töwegelçiligiň dolandyrylyşy.

Döwürli dolandyryş işine ol ýa-da beýleki derejede töwegelçilik işgäsiýetlidir. Bu bolsa dolandyryan obýektiň dinamikasy we olaryň daşky gurşawy bilen hem-de täsir ediş prosesinde adam faktorynyň orny bilen şertlendirilýär.

Töwegelçilik bu töwegelçilik bar bolan obýekte işgäsiýetli bolup ýetirýän waka ýa-da tötänleýin wakalaryň toplanmagy. Töwegelçiligi dolandyrmak – bu amatsyz wakalar döwürde çykanda obýekt üçin zyýanly peseldýän ýa-da kompensirlenýän prosesdir. Şeýlelikde töwegelçiligiň dolandyrylyşy işewürligiň durnuklylygyny üpjün etmek üçin mümkinçilikleri we ýollary, amatsyz ýagdaýda garşy durmak çärelerini kesgitleýär.

Şonuň üçin töwegelçilik dolandyryşda size indikiler zerurdyr:

- bolup biljek töwegelçiligiň ähli görnüşlerini bilmek;
- ol ýa-da beýleki töwegelçilikleriň döremeginiň uly ähtimallygy bilen bahalandyryp bilmek.
- töwegelçiligi dolandyrmak boýunça bölümleriň işini ýa-da töwegelçilik-menejeriň işini sowatly guramak.
- töwegelçiligi dolandyrmak boýunça dürli çäreleriň deňeşdirme netijeliliginiň bahalandyrylmasy we her bir kesgitli ýagdaýda olary ulanmak boýunça görkezmeler usulyýeti bolmalydyr.

Töwegelçilige baha bermek meýilnamaňyzda goýan maksatlaryňyza doly ýa-da bölekleyin yetip bilmezligiň dowampyny bahalandyrmak üçin zerurdyr. Bahalandyрма işewürlük-meýilnamanyň stadiýalary boýunça geçirilýär. Ol işgäsiýetlenden soňra bolup biljek töwegelçiligi azaltmaga mümkinçilik berýän çäreleriň sanawy işlenip taýýarlanylýar.

Töwekgelçiligi dolandyrmak prosesiniň esasy tapgyrlaryna seredip geçeliň:

Töwekgelçiligiň derňewi – çözgütleri kabul etmek;

- ✓ Töwekgelçilige täsir etmek üçin ussulary, olaryň deňeşdirme netijeliligi bahalandyrylanda, saýlamak;
- ✓ Töwekgelçilige gönüden - göni täsir etmek;
- ✓ Dolandyryş prosesiniň netijeligine gözegçilik etmek we düzetmek.

Şekil 11.1.1.

Töwekgelçiligi dolandyrmak prosesiniň shemasy.

Töwekgelçilige täsir etmek		
Peseltmek	Saklamak	Tabşyrmak
Töwekgelçiligi aýyrmak	Maliýeleşdirmesiz	Ätiýaçlandyрма
Töwekgelçiligiň döremeginiň ähtimallygyny peseltmek	Öz-özüni ätiýaçlandyrmak	Maliýe kepilligi almak
Ähtimal zyýany peseltmek	Daşky çeşmeleri çekmek (dotasiýalar)	Beýleki usullar (ýuridiki, şertnamalaryň)

Töwekgelçiligi peseltmek – bu mümkin zyýanyň azaltmagyny ýa-da ähtimal amatsyz ýagdaýlaryň ýüze çykmagyny azaltmak. Adatça olar duýdurylýan guramaçylyk-tehniki çäreleriň amala aşyrmagy bilen ýetilýär. Olar desgalaryň we tehnologiýalaryň howpsuzlygyny güýçlendirmeginiň dürli usullaryny, gözegçilik we habar etmek ulgamlary, ýanga garşy esbaplary, dikmek, adatdan daşary ýagdaýlarda özüni alyp barmagyň usullaryny personallara öwretmek we ş.m. hökmünde göz önünde tutulýar.

Bar bolan derejede töwekgelçiligi saklamak bu hemişe bolmadyk, zyýanyň öwezini dolmagyna ugrukdyrylan dürli hereketlerden ib

zyýyüz öwürmegini aňlatmaýar, şeýle-de bolsa şunuň ýaly mümkinçilik göz önünde tutulýar.

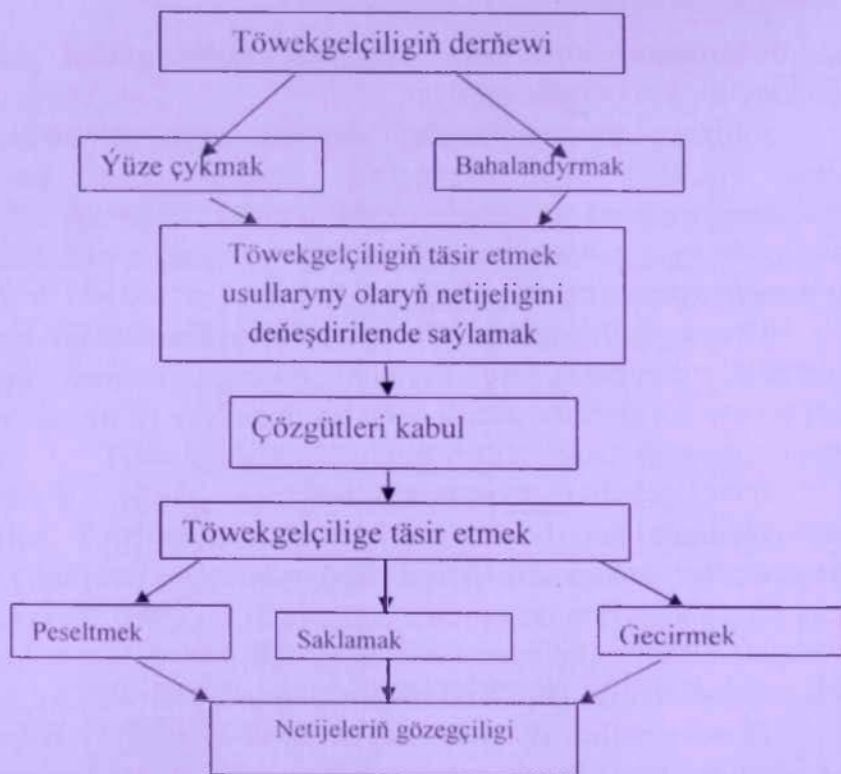
Kärhana amatsyz ýagdaý dörende zyýanyň öwezini doldurmak üçin ýörite ätiýaçlyk fondlary (öz özüni ätiýaçlandyrmak ýa-da töwegelçilik fondy) döredip biler. Töwegelçiligi dolandyrmagyň bu usuly öz-özüni ätiýaçlandyrmak diýip atlandyrylýar.

Töwegelçilik saklananda amala aşyrylýan çärelere hem önümçiligi dikeltmek we zyýanyň öwezini dolmak üçin kärzlary we zaýomlary almak, döwlet dotasiýalary almak we ş.m.

Töwegelçiligi tabşyrmak boýunça çäreler diýilip, töwegelçiligiň bar bolan derejesi saklananda oňa bolan jogapkärçiligi üçünji bir tarapa tabşyrylmagyna düşünilýär. Olara ätiýaçlandyrmak degişlidir, ýagny belli bir töleg esasynda töwegelçilik ätiýaçlandyrmak edarasyna tabşyrylýar, şeýle hem dürli görnüşli maliýe kepillendirmeler, zamunlyklar we ş.m.

Töwegelçiligi dolandyrmagyň jemleýji tapgyry bolup: täze maglumatlary hasaba almak bilen saýlanan strategiýany amala aşyrmagyň netijelerini düzetmek we gözegçilik.

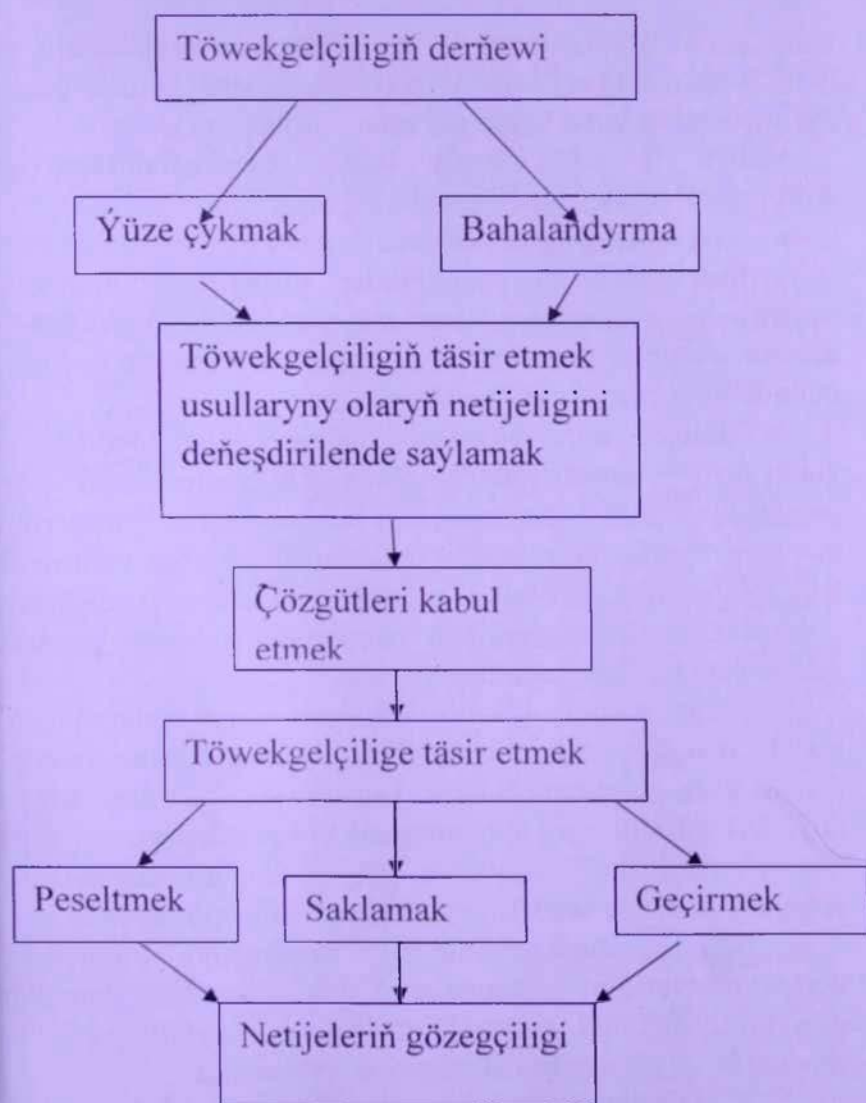
Gözegçilik bolup geçen zyýanlar we olary azaltmak boýunça kabul edilen çäreler barada maglumatlary menejerlerden almakdan ybaratdyr.

11.2. Töwekgelçiligiň toparlanmasy dürli häsiýetnamalaryna görä esaslanyp biliner:

1. Howpuň görnüşi boýunça.

- Tehnogen töwekgelçilikler adamyň hojalyk işiniň netijesinde bolup çykmak bilen emele gelen: heläkçilik ýagdaýlary, daşky gurşawyň hapalanysy, ýeňil we ş.m;

Tehnogen töwekgelçiligiň mysaly bolup dürli obýektlere bolýan täsiri bilen bagly ýangyn töwekgelçiligi hyzmat edýär.

Т - Tebigy töwekgelçilik adamyň işine bagly däl. Olara esasan tebigy betbagtçylyklar töwekgelçiligi degişlidir: ýer titreme, gürürgan, taýfun, ýyldyrym çakmagy, suw alma, wulkanyň çykylyşy we ş.m.

- Garyşyk töwekgelçilik – bu adamyň hojalyk işiniň täsiri netijesinde tebigy häsiýetli wakalar. Mysal üçin : geçirilýän gurluşyk işleri bilen bagly süýşgün.

- Maliýe iş bilen bagly bolan töwekgelçilikleri şertnäz antropogenlere degişli edip bolar.

2. *Işň häsiýeti boýunça:*

Telekeçilik töwekgelçilikler girdeji we önümçiligiň gils ösmegi bilen baglydyr, has takygy: önümçiligiň durmagy sebäpli alynman galan girdeji, batmak, alynmadyk peýda, gög önünde tutulmadyk çykdaýylar we ş.m.

Maliýe we täjirçilige maliýe dolandyryşdaky w y lalaşygyň dowamynda söwda hyzmatdaşlaryň öza gatnaşyklaryndaky töwekgelçiligi degişli edip bolýar: şertnäz boýunça hyzmatdaşyň ylalaşýan borçlary ýerine ýetirmezligi gils karz tölemezlik, göz önünde tutulmadyk kazyýet çykdaýylary;

Hünär töwekgelçilikler taraplaryň öz hünär borçlaryny ýerine ýetirmezligi bilen baglydyr;

Maýa goýum töwekgelçilikleri – goýumlaryň girde almamak maksady bilen serişdeleri goýmagy bilen baglydyr mysal üçin gymmat bahaly kagyzlaryň, göterim, walýuta ätiýaçlyk girdejililigiň üýtgemeginiň töwekgelçiligi.

Yükler äkidilende ýüze çykýan ulag töwekgelçilikleri arasynda deňiz, howa we ýer görnüşleri tapawutlanýar.

Senagat töwekgelçilikleri – kärhananyň önümçilik işi üçin häsiýetlidir: stanoklaryň, abzallaryň, enjamlaryň çylşyrymly tehniki toplumlaryň hatardan çykmagy, hem-de senagat binalara we desgalara zyýan ýetirilmegi.

3. *Töwekgelçilige duçar bolýan obýektleriň tebigat boýunça:*

- Raýatlaryň saglygyna we durmuşyna zeper ýetmegi töwekgelçiligi;

- Emläk töwekgelçilikler, olaryň arasynda Raýat jogapkärçiligiň emele gelmegini belleýäler. Şunuň ýaly klassifikasiýa ätiýaçlandyрма işlerinde ulanylyar.

Emläk töwekgelçilikleriň arasynda emläge fiziki obýekt
 öňhökmünde zyýan ýetirilmeginiň töwekgelçiligi we emläk
 eňbähbitlerine zyýan ýetirmek töwekgelçiligi, mysal üçin girdejini
 ýaýdyp geçmeli.

Kärhananyň hojalyk işinde has köp duş gelyän
 töwekgelçiliklerini jikme-jik seredip geçeli (tab.11.2.).

Tablisa 11.2.

Kärhananyň hojalyk işinde töwekgelçilikleriň görnüşleri.

№	Töwek- gelçiligiň görnüşü	Kesgit-leme	Mysal	Yaramaz netijeler
1	Senagat häsiyetli	Önüm-çilik prosesiniň kada işiniň bozulmady ýa-da üçünji taraplara zyýan getirmeginiň howpy	-Önümçilik enjamlara we ulaglara zeper ýetirmeginiň ýa - da ýetirmeginiň howpy, -desgalaryň we binalaryň weýran bolmagy, -awariýa ýagdayynyň döremegi,	-partlama, -ýangyn, -mehanizmleriň we enjamlaryň döwürmegi, -daşy gurşawa ýa - da kärhananyň işgärlerine ýa - da 3-nji taraplara zyýanyň ýetirilmegi, -önümiň öndürilişiniň pese düşmegi we önümçiligiň togtadylmagy
2	Ekologiki häsiyetli	Daşky gurşawa şeyle hem 3-nji taraplaryň janyna we saglygyna zyýan ýetirilmegi üçin raýat çykmagynyň ähtimallygy	- Awariya, - Yangyn,	Toguň , suw , howa we ýer resurslaryň hapalanmagy ýa - da yok edilmegi biosfera we oba hojalyk yerlerine zeper ýetirmeginiň görnüşinde daşky gurşawy zaýalamak
3	Maya goýum töwekgelçiligi	Maya goýum taslamanyň amala asyrylmagy	Karz möçberiniň we karz boyunça görerimleriň mümkin gaýtarylmazlyk (karz töwekgelçiligi)	Karz töwekgelçiligiň saklanylmagy sebäpli ähli pullaryň ýa - da

		nda girdejini doly môçberde almazlyk ýa — da ýtirmek mümkinçili gı		olaryň belli bir môçberleriniň ýtirilmegi
4	Tehniki töwekgelçiligi	Täze obýektleriň gurluşygy na we olaryň geljekki ulanylyşyna baglanşykly geçyär	-gurluşyk — montaž töwekgelçiligi, -ulanyş töwekgelçiligi, -tabşyrykdan soňky kepillendirilen borçlaryň ýerine ýetirilmezlik töwekgelçiligi,	-ýaramaz wakalaryň tebibgy heläkçilikleriň partlamagyň ýangynyň we ş.m netijesinde ýa — da zalyanmaga; - taslamalaşdyrmag yň we montah ýalňyşlyklary netijesinde obýektiň işiniň bozulmagy , -obýektiň gurluşygynda işleýän personala fiziki zyýanyň ýetmegi,
5	Telekeçilik	Daşkylyar telekeçiligiň kontr- agenty tarapyndan öz borçlarynyň bozmagy ýa — da oňa bagly bolmadyk beýleki sebäpler netijesinde ýtigileriň emele gelmegi we göz önünde tutulan girdejileriň alynmazlyg		

		y bilen baglydyr . Islegler telekeçiniň önümçiligi we önümi yerleşdirme k ukyplaryna bagly.		
6	Maliýe	Kärhananyň maliýesini dolandyрма k prosesinde emele gelyär		-telekeçilik we maliýe işinde ýitgiler .

11.3. Töwekgelçilikleri ýüze çykarmak.

Şunuň bilen kärhananyň işinde ýüze çykyp biljek dürli
ermatsyz wakalara seredip geçmeli. Onuň üçin ähli mümkin
wöwekgelçilikleri kesgitlemeli, ekspert ýoly bilen 100 ball
sgllgam boýunça olaryň döremeginiň ähtimallygyny
bahalandyrmaly we olaryň has ähmiýetlisini saýlamaly.

Ekspert hökmünde dolandyryş toparyňyzdan birnäçe
metdamlary saýlamak maslahat berilýär.

Bahalar şkalasy indiki görnüşde:

- töwekgelçilik ähmiýetsiz hökmünde seredilýär;
- 5 — töwekgelçilik, has dogrusy amala aşyrylmaz;
- 10 — töwekgelçilik barada kesgitli zat diýip bolmaz;
- 5 — töwekgelçilik, has dogrusy ýüze çykar;
- 1000 — töwekgelçilik hökman amala aşyrylar.

Amatlyk boýunça töwekgelçiligi kärhananyň
turamaçylyk stadiýalary boýunça ýüze çykarmak we olary
zil blisa jemlemek maslahat berilýär:

- Töwekgelçiligiň görnüşleri ;
- Ýaramaz täsirler ;
- Döremek ähtimallygynyň bahalandyrylmasy.

Uly bolmadyk we ýygy ýitgiler bilen häsiýetlendirilýän wakalar kiçi näsazlyklar ýa-da maliýe görkezijileriň deslapkykpyrgyldylary netijesinde ýüze çykyp bilerler. Adatça şunuň ýaly ýitgiler önünden ýenil kesgitlenilýär we belli ýylda onuň ululygy ortaça anlatma has ýakyndyr. Şonuň üçin onuň öweziniň domak üçin serişdeler onuň ortaça ululygy bilen geljekki maliýewýl üçin kärhananyň byýjetinde ätiýaçlandyrylyp biliner.

Ortaça we otnositel seýrek ýitgiler bilen häsiýetlendirilýän wakalar, has seýrek emele gelyärler. Olar esaslan esasan düýpli, emma wagtlaýyn we ýok edip bolýan tehniki ulgamyň zyýanlary sebäp bolup bilerler ýa-da mysal üçin kärhana tarapyndan baglansylan şertnamanyň bölümler boýunça, ylalaşylan borçnamalaryň yerine ýetirilmezligi. Kärhananyň ösüşiniň strategiki meýilleşdirilmeginde şunuň ýaly ýitgileri hasaba almak üçin onuň ortaça ululygy ulanylyşy deslapkyda – haçanda bir wagt bar bolan ýa-da nazary usullar bilen önünden kesgitläp boljak, onuň maksimal ululygyna hem düzedişleri girizýärler. Seýrek we adatdan daşary wakalar kärhananyň bolmagyna howp salýarlar, emma kärhananyň bard bolan wagtynda olaryň bolmazlygy hem mümkin. Şunuň ýaly töwekgelçiliklere tarap dolandyryş çözgütleri kabul edilendobny zyyanyň maksimal kabul ederlikli ululygyndan ugur alynýar.

111.4. Mümkün boljak zyýanyň bahalandyrmasy.

Mümkün töwekgelçilikler ýüze çykarlandan soň we olaryň emele gelmeginiň ähtimallygy bahalandyrlandan soň töwekgelçiligiň emele gelmeginden mümkin zyýanlary hasaplamaly.

Emläge bolan zyýanlar başda natural görnüşinde, aňladylýar – ýitirme ýa-da obýektiň alamatlaryň ýaramazlaşmagy görnüşinde. Soňra zyýanyň häsiýetnamasynyň öýörte usulyetine laýyklykda pul görnüşine geçirilip biliner.

Maliýe sferada kada bolşy ýaly amatsyz wakalar san görnüşinde aňladylýar (mysal üçin “meýilleşdirilenden pes alnan girdeji”) we zyýany bahalandyrmagyň ähli prosesi bu wakalara daýanýar. Raýatlaryň janyna we saglygyna zyýanlar natural ýa-da pul görnüşde hem aňladylyp bilner.

Dürli töwekgelçiliklerden zyýanlara baha bermek usulyeti doly görnüşinde göni we gytaklaýyn ýitgileri öz içine almaly. Göni ýitgiler – bu saglyga, emläge ýa-da emläk eýeçiliklere göniden-göni ýetirilen zyýanlardyr. Gytaklaýyn ýitgiler - bu belli bir wagt aralygynda kärhananyň kada işlerini ýerine ýetirip bilmezligidir, mysal üçin goýberilen peýda, işiň kaýat görnüşde we kontragentiň önünde borçlaryň ýerine ýetirilmezligi netijesinde talap arzasy görnüşinde ýitgiler, kärhananyň abraýynyň pese düşmegi, ýuridiki işleri aňsalşdyrmak üçin çykdajylar we ş.m. Köp sanly amatsyz wakalaryň netijeleri zyýanyň diňe bir görnüşi bilen çäklendirilmeýär. İlkibadaky sebäp biri-biriniň yzyndan zynjyr boýunça ösýän wakalaryň yzygiderliligini özi bilen alyp barýar.

Zyýanyň ähli görnüşlerini indiki uly toparlara bölüp bolýar:

1. Kärhananyň emlägine ýetirilen zyýan (esasy we bolanşyk fondlaryna) haçanda bu topar boýunça ýitgileriň umumy möçberi enjamlaryň we desgalaryň harytlaryň we ammardaky gurlaryň, hem-de gurluşyk işlere enjamyň

montažyna we sazlaşygyna harajatlary hasaba alynyp dolylob dikeldiş gymmaty hökmünde hasaplananda.

2. Önümçiligiň togtadylmagy ýa-da peselmegiň netijesinde peýdanyň ýitirilmegi bilen bagly ýitgiler.

3. Kärhananyň günäsi boýunça personalyň janyna we saglygyna awariýalaryň ýa-da betbagtçylygyň netijesinde zyýanlaryň ýetirilse we onuň işgärleri ejir çekseler. Ýitgileriň düzüminde şunlar indikiler girýär: şikeslenen işgärleriň bejergisine bolan saglyk çykadajylaryň tölegi, sanator-kurort bejerginiň tölegi, maýyplyklyk we zähmete ukypsyzlyk boýunça tölegleri, ölüm ýagdaýynda bolan garyndaşlara ýerini dolmalar, kesel sebäpli mejbur işsiz gelmezlikleri üçin ýerini dolmalar we tölegleriň beýlekäki görnüşleri.

4. Daşky gurşawa zyýan ýetirmek – döwletiň ýa-da sahabyýat hapalanan territoriýada ýaşayan ilatyň önünde kärhananyň raýatlyk jogapkärçiliginiň emele gelmegi, ýitgileriň düzüminde şunlar hapalanan territoriýada ýaşayyş şertleriň ýaramazlaşandygy üçin tölenen öwezini dolmalar (howa, suw, iýmit önümleri), daşky gurşawyň hapalanmagy ýüze çykanda uzak wagtly ýitgiler netijeler, tobigy resurslaryň hiliniň pese düşmegi dolanşykdan aýrylmagyna (tokaýlaryň, faunanyň, howdanlary, floranyň, sürülýän ýerleriň) girýär.

5. Üçünji taraplara göni zyýanyň ýetmegi – kärhananyň işleri netijesinde raýatlara we guramalara, kärhanana bilen bagly bolmadyk hojalyk gatnaşyklara zyýan ýetirilende. Mysal üçin, awariýa sebäpli ilatyň janyna, saglygyna we emläğine hem-de awariýa bolan ýerinde ýerleşýän guramanyň emläğine zyýan ýetirilip bilinýär. Ýitgileriň umumy ululygy ejir çeken taraplaryň we döwlet organlaryň talap arzalary boýunça tölenen jirimelerden we öwezini dolmalardan düzülýär.

6. Sarp edijilere hyzmatyň ýa-da önümiň doly üpjün edilmezligi bilen bagly ýitgiler, mysal üçin önüm ýa-da hyzmat bilen üpjün etmek boýunça borçlaryň yerine ýetirilmezligi üçin

ölçerimeler, kazyýet çykdaýylary, kärhananyň mejbury durmagy üçin öwezini dolmalar – önümiň sarp edijileri.

Seredip geçilen zyýanlaryň birinji 2 topary emläk öň töwegelçilikleri bilen baglydyr we kärhananyň emläk ýagdaýyna täsir edýärler.

Adatdan daşary ýagdaýyň emele gelmegi netijesinde kärhananyň personalyna ýetirilen zyýanlar adaty bolşy ýaly kollektiwleýin töwegelçilikler bilen baglanyşdyrylýar. Adatça kollektiwleýin töwegelçilikler bilen baglanyşdyrylýar. Adatça kollektiwleýin işgärleriň şahsy ätiýaçlandyrmasy hökmünde düzülýär.

Ýitgileriň 3 soňky topary üçünji tarapyň önünde kärhananyň raýat jogapkärçiligi, kanunynyň güýje girmeginiň netijesi hökmünde emele gelyär. Olaryň ululygy wakanyň günäkärine ejir çeken taraplardan bildirilýän talap arzalaryň we şikâýatlaryň seredilip geçilmegi esasynda kazyýet tarapyndan kesgitlenilýär.

Daşky gurşawyna zyýan yetmegine getirýän wakalar we ondan gelip çykýan ýitgiler umumy ekologiki töwegelçilik diýip atlandyrylýar.

11.5. Töwegelçiligi dolandyrmak usullarynyň netijeliligine baha bermek.

Töwegelçilikler: dürli usullar bilen peseldilip bilinýär. Birinji nobatda töwegelçiligi pese düşürmek boýunça önüni alyş çäreleri hem-de mümkin zyýanyň möçberini peseltmek boýunça çäreler geçirilmelidir. Innowasion senagat kärhanalar üçin dürli maşynlaryň we desgalaryň howpsuzlygy boýunça tehniki kadalaryň bolmagy we hökman beýan edilmegi sebäpli birinji tapgyrda töwegelçiligi dolandyrmak ýagdaýy has önümçüleşýär. Şonuň üçin ilkinji nobatda töwegelçiligi pese düşürmek boýunça zerur geçirmeli çäreleriň sanawyny kesgitlemek oňus. Goşmaça önüni alyş çäreleriň geçirilmegi belli bir harajatlar bilen baglydyr, sebäbi howpsyz

materiallary we tehnologiýalary girizmäge, tehniki parkynyň täzelenmegini, gözegçilik we duýduryş ulgamynyň gowulandyrylmagyny we ş.m. talap edýär. Bu çäreleriň netijeliligini öwezini dolmalaryň ýa-da geljekde bolup biljek ýitgileriň ýok edilmeginiň derejesi boýunça bahalandyryp bolan.

Eger-de töwekgelçiligi dolandyrmak üçin harajatlaryň we geljekki ýitgileriň peselme derejesini deňeşdirsek, ondan ykdysady nuktaýnazardan töwekgelçiligi dolandyrmak boýunça çäreleriň netijeliligini bahalandyryp bolar.

Töwekgelçiligi dolandyrmagyň ol ýa-da beýlekäki usulyň netijeli ulanmagyň bahalandyrmasy, deňeşdirmäniň esasynda goýlan ölçege baglydyr:

- mümkin bolan çäklerden çykmaýan howply parametrleri saýlamak;
- ykdysady peýda.

Birinji çemeleşme howpsyzlyk kadalaryň berjasy edilmege bilen we kärhananyň durnukly işini üpjün etmek bilen berk baglydyr, haçanda töwekgelçiligi dolandyrmak boýunça dürli çäreler olaryň ählisi howply parametriň derejesini talap edilýän ululyga çenli pese düşürýär diýen çaklama esaslandyrylan bahalandyrlanda, ikinjisinde ätiyaçlandyrmagy degişli edip bolar. Türkmenistanyň 1995 ýyldaky “Ätiyaçlandyrmagyň hakyndaky” (I st) kanunyna laýyklykda ätiyaçlandyrmagyň hakynda belli bir wakalar emele gelende (ätiyaçlyk ýagdaýlaryň ätiyaçlyk möçberleri, we ätiyaçlyk dolmalary tölemek maksady bilen pul we beýleki fondlary döredýän ätiyaçlyk guramalaryň fiziki we ýuridiki taraplaryň töleýän ätiyaçlyk tölegleriniň hasabyna olaryň emläk we beýleki bähbitleri goramak boýunça gatnaşyklaryň ulgamy hökmünde çykyş edýär.

Ätiyaçlandyrylanyň we ätiyaçlandyrylýanyň arasyndaky ykdysady gatnaşklar ýörite ätiyaçlyk şertmanasy bilen sazlaşdyrylýar. Şeýlelikde bir şertmana boýunça ätiyaçlandyrmagy bileleşip amala aşyryp bilerler.

Şunun ýaly bileleşik ätiyaçlandyrma gaýtadan ätiyaçlandyrmak
ib diýip atlandyrylýar . Ätiyaçlyk töwegelçiligiň peseldilmegi
gaýtadan ätiyaçlandyrma ýoly bilen amala aşyrylýar . Bu
ýagdaýda ätiyaçlandyryň önünde öz şertnama borçlaryny ýa –
da bölekleyin gaýtadan ätiyaçlandyryň diýip ätiyaçlandyrylar.
Öz gezeginde ätiyaçlandyryň ätiyaçlandyrylýan bilen üçünji
taraplary ätiyaçlandyrymak barada şertnamasyny tassyklaýan
ätiyaçlyk polisini berýär. Onuň hereket edýän döwründe
ätiyaçlandyrma möhleti diýilýär .

A Ätiyaçlyk polisinde indikiler bellenilýär :

1 -- ady ;

2 -- ätiyaçlandyryň ýuridiki salgysy we bank rekwezitleri ;

3 -- ätiyaçlandyryň ady , familiýasy , atasynyň ady we onuň
salgysy ;

4 -- ätiyaçlyk möçberiniň ululygy ;

5 -- ätiyaçlyk töwegelçiligi ;

6 -- ätiyaçlyk tölegleriniň ululygy , ony girizmegiň tertibi we
möhleti ;

7 -- şertnamanyň hereket edýän möhleti ;

8 -- taraplaryň ylalaşygy boýunça beýleki şertler ;

9 -- taraplaryň gollary.

Kada bolşy ýaly ätiyaçlyk şertnamasy ätiyaçlandyryň
ätiyaçlyk üçin töleg hökmünde çykyş edýän ilkinji pul
geçirmeleri töläň wagtyndan başlap güýje girýär. Ätiyaçlyk
möhçeri – diýip ätiyaçlyk şertnama bilen kesgitlenen ýa-da
kanun tarapyndan tassyklanan pul möçberi, onuň esasynda
ätiyaçlyk pul geçirmeleriň we ätiyaçlyk tölegleriň ululygy
kesgitlenilýär .

Ätiyaçlyk pul geçirme diýlip, ätiyaçlandyrma üçin
tölege aydylýar we ony ätiyaçlandyryň kanuna ýa-da
ätiyaçlyk töleg- ätiyaçlyk ýagdaýy ýüze çykan wagtynda
ýetirilen zýanyň ätiyaçlyk öwezini dolmagyň möçberi
görmüşde çykyş edýär.

Ätiyaçlandyrma obýekti hökmünde emläk bähbitleriniň çykyş edýär we olar indikiler bilen baglydyr :

- ätiyaçlandyrylmanyň ýa-da ätiyaçlandyrylýan tarapyňnyň salgysy, jynsy, zähmete ukuplylygy we pension üpjünçilik bilen (şahsy üpjünçilik) ýagdaýy.

- ätiyaçlandyrylýanyň fiziki tarapyň şahsyna ýa-da seb-emläğine hem-de ýuridiki tarapa ýetirilen zeleliň öweziniň dolmak bilen (jogapkärçiligi dolandyrmak).

Bütün dünýäde ätiyaçlandyrma belli bir wakalar emele gelende amatsyz netijeleriň töwekgelçiliginiň derejesiniň peseldýän esasy usuldyr. Bu ýerde töwekgelçiligiň derejesiniň peselmegi diýlip, ýitgileriň göwrüminiň gysgaldylmagyna we ähtimallygynyň azaldylmagyna düşünilýär.

Ätiyaçlandyrymanyň manysy dahylly fiziki we ýuridiki taraplaryň pul geçirmeleriň hasabyna emele gelmek we geljekde zyýanyň öwezini dolmak üçin, ulanylýan maksatly pulluq fondlaryň döredilmegi, raýatlaryň we agalyk edýän subýektleriniň ýerine dolmak pul serişdeleriň dolanşygynyň üsti bilen fiziki subýektleriň maddy ýitgileriniň ýerini dolmak bilen serişdeleriň pul gatnaşyklary arkaly amala aşyrylýar.

Görkezilen pul fondlaryň emele gelmek we hasabanda almak, paylamak gatnaşyklary hem ätiyaçlygynyň üsti bilen maliýe dereje hökmünde aýdylýar.

Emma ähli töwekgelçiligiň käbirleri ätiyaçlandyrylmaýar ; ätiyaçlandyrma diňe töwekgelçiligiň käbirleri üçin çykyş edýär. Töwekgelçileriň ätiyaçlyk ölçegleriň arasynda ilki bilen totänlik ölçegi çykyş edýär we ondan bolan zyýanyň ululygy yokary bolup bilermi, bu ýagdaýyň degişli fiziki ýa-da ýuridiki hereketine bagly däl.

Ätiyaçlandyrylýan töwekgelçileriň tapawutly aýratynlyklary bolup, ätiyaçlyk guramaçylary maliýe netijeleri kesgitlemek mümkinçiligi çykyş edýär. Bu taraplara ätiyaçlyk ýagdaýy bolmasa-da ätiyaçlyk şertnamasy bolanda özlerini özsö-

er hereketinde goraglanandygyny duýýarlar. Dürli ýagdaýda
at ätiyaçlyk olar üçin töwekgelçiligiň peselmegini anladýar.

By ýerde zyýan diňe maddy sferadaky ýitgiler bilen
ad bagly bolan ,emläk görnüşde bolman şeýle hem adamlara
syýetirilen netijesinde fiziki bolup biler, mysal üçin, adatdan
ad daşary ýagdaýyň tarapynyň zerur toplamak göz önüne tutýar.

Ätiyaçlandyrma we öz- özüni ätiyaçlandyrma
en netijelerini dolmak üçin gönükdirlen. Olary töwekgelçiligi
ob dolandymagyň, kärhananyň çakli ululygy batmagyna getirýän
eq parametri , kärhana hususy howpsuzlygyň derejesini soňra
ad harajatlary kesgitleýärler, soňra bolsa harajatlary ykdysady
eq peýdadan has amatly wariant bilen kesgitleýärler we
ioz soňundan hasaplanan kärhananyň gymmatynyň üýtgemegine
slo olaryň täsiri ýetýär.

Goý, seredilýän modelde seredilýän töwekgelçiliklerden
eq geljek ýitgileriň emele gelmegi hasaba alynsyn; ätiyaçlandyrma
ew we öz-özüni ätiyaçlandyrma deň-derejede geljek ýitgileriň
wo öwezini dolmagyň birmeňzeş derejesini üpjün edýär,
it Ätiyaçlandyrmada kärhana maliýe döwrüň başynda ätiyaçlyk
zed baýragy töleýär we özüne geljekde ýitgileriň öwezini
lob dolmagyny kepillendirýär.

it Ätiyaçlandyrma amala aşyrylanda maliýe döwrüň soňunda
it kärhananyň gymmaty:

$$s_t = s - p + r(s - p), \quad \text{bu ýerde}$$

5-2 s_t -ätiyaçlandyrma maliýe döwrüniň soňuna kärhananyň
ryg gymmaty.

- 2 S -maliýe ýylyň başynda kärhananyň gymmaty;

- 9 P - ätiyaçlyk baýragynyň ululygy;

çi-1 r -işleýän aktiwleriň ortaça girdejililigi.

Ýitgileriň ululygy kärhananyň gymmatyna täsir etmeýär
yt;diýip hasaplanylýar, sebäbi olar tölenen ätiyaçlyk dolmalaryň
zan hasabyna doly ýapylýar.

Öz –özüni ätiýaçlandyrma kärhana hususy töwekgelçiligini saklaýar we ýörite ätiýaçlyk fonduny we töwekgelçilik fondunıň ýöredýär. Doly saklanan töwekgelçiligiň erkin aktiwleriň ululygyna edýän täsiri indiki görnüşde aňladýar:

$$s_r = s - L + r(s - l - F) + iF;$$

s_r -doly saklanan töwekgelçilikde maliýe döwrüň soňundaky kärhananyň gymmaty;

L-seredilýän töwekgelçiliklerden garaşylýan ýitgiler;

F-töwekgelçiligiň ätiýaçlyk fondunyň ululygy;

i-ätiýaçlyk fondunyň ortaça girdejililigi.

Öz-özüni ätiýaçlandyrmada kärhana göni we gytaklaýyş ýitgiler sezewar bolýar. Göni ýitgiler garaşylýan ýyllyk ýitgiler 4 görnüşde aňladylyr, mundan başga kesgitlige serişdeler garaşylýan ýitgileriň öwezini dolmagy üpjün edýän ätiýaçlyk fonduna saklanylýar, aktiwler has likwidli görnüşde saklanylýar, önümçilige goýum edilen aktiwlerde tapawutlylykda şonuň üçin az girdejini getirýärler.

s_1 we s_2 - ululyklaryň deňeşdirilmegi, ätiýaçlandyrmanyň deňeşdirme ykdysady netijelilik barada gürrüň etmäge mümkinçilik berýär.

BAP XII . MALİYE MEYILNAMASY.

12.1. Maliye meýilnamanyň ähmiýeti we düzümi.

İşewürlik meýilnamanyň bu baby öňki bölümleriň bermaglumatlaryny umumylaşdyrmak we olary gymmat görnüşde görüňlädýär.

Maliye çaklama – bu işewürlik meýilnamada esasy swagtda hasaplamanýň başydyr. Ony bar bolan serişdelerini temetijeli ulanmak maksady bilen, kärhananyň işiniň maliye çäküpjünçiligini meýilleşdirmek üçin bagyş etmek zerur.

1 we 2 ýyly üçin aýlar boýunça we 10-njy ýyla çenli ýylyllar boýunça bölünmegi zerurdyr, maliye ýörelgeleriniz siziň potensial goýumçylaryňyz tarapyndan uly gyzyklanma bildirilýär we jikme-jik öz hasapçylaryňyz bilen işläp taýýarlamak zerurdyr.

Eger-de mümkinçilik bar bolsa işewürlik-meýilnamany düzmek boýunça gymmat bolmadyk programmany satyn almaly . Ol köp wagtyňyzy we energiýaňyzy tygşytlap, hasabat bermaglumatlaryny ulanyp, deslapky nagt serişdeleriň çykdaýlary boýunça byýjeti işläp taýýarlamaga kömek berer. Bu programa kömekünde Excell alyp bolar, ol ýeriňize ähli düzmek ýatdan çykarmaň-dürli wagt pursatynda firmanyň ýagdaýyna anyk görkezýär, momental şekila düşürmek üçin aktiwleriň we passiwleriňizi geçirmeli. Olary öwrenmek üçin ýörite ýeterlik galdyrmalydyr.

Maliye meýilnamanyň düzümi.

Şunuň üçin indiki meýilnama - hasabat jemini işläp taýýarlamak zerurdyr.

1. Operatiw çaklama (meýilnama), ol her döwür üçin her bir haryt we bazar firmanyň we onuň maksat tutýan bazarynyň özara gatnaşyklarynyň netijelerini görkezýär. Bu resminama marketing gullugy bilen taýýarlanylmaladyr.

2. Önümi öndürmek boýunça çykdaýlaryň we girdejileriňiň çaklamasy (meýilnama), ol her bir harydyň satuwynda kârhananyň girdeji alyp bilijiligini görkezýär. Bu resminama kârhananyň ykdysady gullugy bilen taýýarlanylýar.
3. Pul serişdelerini çaklamak (meýilnama) ol firmanyň işinde pul çeşmeleriniň we çykdaýlaryň prosesiminiň görkezýär. Jemi girdejini garaşylan çykdaýlaryň hasaplanýňyzda, öz nagt serişdeleriniň hereketiniň sarp edip bilersiňiz. Nagtlaýyn ahyrky hereketi kârhananyň netijeliliginiň wajyp görkezijisini bolup durýar. Sebäbi bu çaklama taslama amala aşyrylanda geljeklik likwidililigi barlamaga mümkinçilik berýär. Bu ýagdaýda likwidililik diýip, kârhananyň hasaplaşygyň hasabynda bar bolan serişdeleriň hasabynyň bergidarlaryň önünde borçlarynyň öz wagtynda üzmek ukyplylygyna düşüňýäris. Bu ýerden taslamaňyzyň umumy gymmatyny kesgitlemek üçin wajyp maglumat gelip çykýar. Hakykatdan hem, eger-de siz önümiňiziň ýerleşdirilmegi sarp edijiler bilen hasaplaşykda, serişdeleriň uzak wagtlap hereketsiz galdyrylmagy bilen bagly bolsa, onda kârhanaňyzyň likwidililigini saklamak üçin pul serişdelerine yzygiderli goşmaça "täsirleri" etmeli bolarсыňyz, bu bolsa sarp edijilere bolan siziň zerurlygyňyzy artdyrýar. Saklamak kârhanaňyzyň maliýe gullugy bilen taýýarlanylýar.
4. Balans hasabat döwri bilen kârhananyň maliýe ykdysady işini jemleýär. Onda ähli aktiwleriňiz passiwleriňiz görkezilýär. Balans adaty hasap bölümleri bilen taýýarlanylýar. Kârhananyň passiwleriniň aktiwleriniň jemleýji balansyny taslamanyň amallary aşyrmagyň 1-nji ýylyň başyna we soňuna düzme maslahat berilýär.

5. Aktiwleriň dürli görnüşlerine goýumlaryň haýsy möçberleri göz önünde tutulýandygyny we telekeçi haýsy passiwleriň hasabyna bu aktiwleriň satyn alynmagyny ýa-da döredilmegini maliýeleşdirjek bolýandygy üçin, täjirçilik banklaryň hünärmenleri maliýe hasabatlylygynyň bu görnüşini adatça jikme-jik öwrenýärler.

Balansyň gurluşynyň, balansyň walýutasy bilen hasabat döwrüň başyna we soňuna kesgitlenen onuň aýry statýalaryny deňeşdirmek ýoly bilen amala aşyrylýar. Balans

görkezijileriň üýtgemesiniň bahalandyrmagyna şunuň ýaly çemeleşme dürli kärhanalar boýunça maglumatlary alnan netijeleri bilen deňeşdirmäge mümkinçilik berýär aktiwleriň gurluşynyň derňewi indikileri ýüze çykarmaga mümkinçilik berýär: pul serişdeleriň düzümini; debitor berginiň düzümini, gorlaryny, dolanşyk däl aktiwleri. Passiwleriň gurluşynyň derňewi kärhanalaryň kapitaly we serişdeleriň beýleki çeşmeleri barada wajyp maglumatlary berýär: gysga möhletli borçlaryň ululygy; uzak möhletli borçlaryň ululygy; ustawlaýyn kapitaly almak üçin mahsus girdejini hasaba almak üçin hususy serişdeleri. Şonuň ýaly resminamalaryň sanawy telekeçiler üçin mahsus däl, emma ol birneme başga buhgalter hasabat ulgamyna daýanyar, dünýä tejribesiniň talaplaryna laýyk gelyär.

Yokarda sanalan resminamalardan başga indikileri bermelidir:

- Ýerleşdirmek göwrüminiň çaklanylmagy;
- girdejileriň we çykdajylaryň tablisalary;
- girdejileriň grafigi.

Ýerleşdirmek göwrüminiň çaklamagy önüm bilen bazaryň haýsy bölegini eýelejek bolýandygynyzy görkezýär. Adatça şunuň ýaly çaklama 3 ýyl önünde düzülýär. 1-nji ýyl üçin maglumatlar aýlar boýunça getirilýär, 2-nji ýyl üçin çäryek boýunça. 3-nji ýyl üçin maglumatlary 12 aý boýunça satuwyň

umumy möçberi hökmünde getirilýär. Başlangyç döwür üçin geljekki alyjylar bellidigini we olar bilen geljekki satuwlar barada ylalaşyklaryň bardygy çen edilýär. 2-nji ýyldan başlap bolsa çaklama etmek zerurdyr. Ýerleşdirmeginiň bu sanlarynyň edeniziň täze işgärleriň haky edersiniz, hususy maliýýet resurslary goýum edersiniz. Şonuň üçin eger-de bu saklamalar bazaryň düýpli derňewiniň esasynda edilmedik bolsa, onda oňa haýal etmän öz täsirini ýetirer.

Girdejileriň we çykdaýlaryň tablisasy bu ýönekeý gurluşly resminama we oňa indiki görkezijiler degişli edilýär:

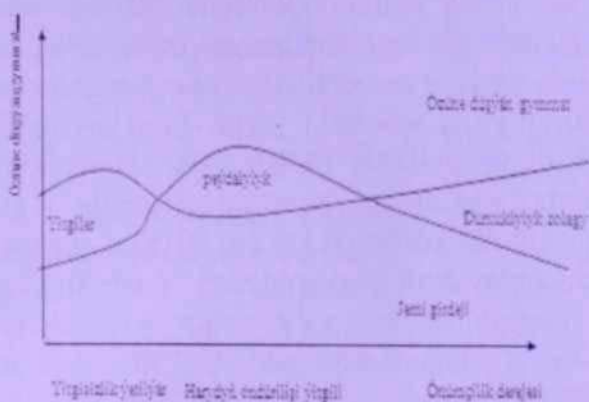
1. Harydy satmakdan girdeji;
2. haryt önümçiliginiň çykdaýlary;
3. satuwdan jemi girdeji ($n_1 - n_2$);
4. umumy önümçilik çykdaýlary;
5. arassa peýda ($n_3 - n_4$)

Girdejileriň we çykdaýlaryň tablisasy girdejiniň nähili emelolern gelyändigini we üýtgeýändigini görkezýär:

- 1-nji ýyl üçin aýlar boýunça;
- 2-nji ýyl üçin çäryek boýunça ;
- 3-nji ýyl üçin ýyl üçin hasaplanýlyar.

Girdeji we özüne düşýän gymmat egrileriň 1-nji kesişmesinde öňürti özüne düşýän gymmatyň egrisi girdeji egrisinden öňe çykýar. Bu bolsa telekeçilik çykdaýlardan pes. Bu ululyklar diňe girdeji we özüne düşýän gymmat egrileriň kesişýän nokadynda deňeşýärler. Bu bolsa ýitgisizlik nokadydyr.

Şekil 12.1. Girdejileriň grafigi.

M. Meýilnama –hasabat döwrüň dowamlylygy kesgitli şertde baglylykda indiki çärelerde üýtgäp biler: aý, çäryek, ýarym-ýyllyk, ýyl.

12.2. Maliýeleşdirmegiň strategiýasy.

Indi maliýeleşdirmegiň strategiýasyny düzmäge başlap bilersňiz. İşewürlük-meýilnamalaryň bu bölümünde kärhanany döretmek ýa-da ulaltmak üçin serişdeleri almak meýilnamasyny beýan etmek zerur. Bu ýerde indiki soraglara jogap bermelidir:

- bu taslamany amala aşyrmak üçin näçe serişde gerek bolar ;
- bu pullary gazanmagyň çeşmeleri haýsylar ;
- goýulan serişdeleriň doly özüni ödemegini we olardan goýumçylar girdejä haçan garaşmaly, bu girdeji nähili bolar.

11 - nji soraga jogap babyň öňki “ maliýe çäklemeleri” bölümünden gelip çykýar.

12 - nji soraga jogap berlende serişdeleriň haýsy bölegini karz görnüşde almak bolar we haýsysyny bolsa paý kapitaly görnüşinde çekmelidigini kesgitlemek zerurdyr.

Bu ýerde pullary karzyna almak amatsyzdyr. Kanak yylalaşygy hökmän berk shemasyny öz içine alýar. Ol bolsa kanak yylalaşykda görkezilen möhletde karz boýunça göterimleriniň w/w t esasy berginiň möçberiniň gaýtarylmalygyny üpjün edýär. Tazak kārhana ilkinji ýyllarda diwidentleri tölemän hem biler we b d e peýdalarda nazarlygy döretmez, eger-de girdeji firmalarynyň ösüşine goýum edilip onuň paýlarynyň ýokarlanmagyna w/w b bazarda ýagdaýynyň berkemegine getirýän ýagdaýynda. Üçünji soraga degişli karz alnan serişdeleriň gaýtarmak möhletini bahalandyrmak, bu işewürlük-meyilnamanyň goýumlaryň özüni ödeýiş möhletlerini kesgitlemäge mümkinçilik berýän, ýörite hasaplaryň girizilmegini w/w geçirilmegini talap edýär. Bu ädimleriň ählisini diňe tazak maýa goýum üçin esasylyk döredýän uly kārhanalaryny ykdysadçylaryna we finansistlerine däl-de, şol sanda öz işini döredip hususy işewürligiň ýoluna durýanlara etmek zerurdyr.

Işewürligiň netijeliliginiň hasaplanmasy.

Şeýlelikde eger işewürlük-meyilnamanyň düzülmeginiň ilkinji maksady- bu täze kārhana ýa-da taslama üçin maliýet resurslary almak bolýan bolsa, onda bu bap göz önünde tutýan goýumçylaryňyza kārhanalaryň geljekki girdejililigini we düşewüntliligini anyk görkezýär, onda-olar maliýet kynçylyklaryňyzy bilip girdejini alyp bilerler.

Satuwyň düşewüntliligini bu girdejiniň önümi iň ýerleşdirilmedik gelmelere bolan gatnaşygydyr:

$$R_{np} = \pi / B \times 100\%$$

Aktiwleriň düşewüntliligi girdejiniň kārhananyň umumy aktiwleriň ortaça ululygyna bolan gatnaşygy hökmünde kesgitlenilýär:

$$R_a = \pi / A \times 100\%$$

M Maýa goýum kapitalynyň düşewüntililigi –bu girdejiniň maýa
g goýum kapitalynyň ortaça ululygyna bolan gatnaşygydyr(MK)

$$R_U = \pi / UK \times 100\%$$

M Maýa goýum kapitaly hususy kapitalyň we uzak möhletli
d borçlaryň ululyklarynyň jemine deňdir:

$$UK = A - K_p O$$

B Bu ýerde $K_p O$ – gysga möhletli borçlaryň jemi.

Innowasion kärhana üçin goýumyň girdejililigi
sd bahalandyrylmagy hökmünde satuwyň ýa-da maýa goýum
st taslamasynyň san bahalandyrmasyňy çözmek üçin 2 esasy
ç çeşmeleri bar - ýönekeý statistiki bahalandyrmagyň
su usullaryny ulanmaga we geljekki tölegler we olary umumy
ig girdejä goýmak üçin diskontirlenen usullaryň ulanmagyna
29 esaslanandyr.

Diskontirlenme usuly. Taslama boýunça ähli geljek
eg gelmeleri. “şu günki gün ” gymmata getirilmegine esaslanan
ib diskontirlenme ammalary maýa goýum barada çözgütler
lid bilen kabul edilen wagtyndan soň, ululygy taslamanyň amala
yg aşyrylmagynyň dowamynda mümkin ähli geljekki tölegleriň
on nominal jeminden kiçi bolar.

id Diskontyň stawkasy, howpsyz stawkasyna rol maýa goýum
völ töwekgelçiligi üçin kesgitlenilýär. Onuň absolýut ululygy
251 taslamanyň amala aşyrylmagynyň dowamynda mümkindir we
lrl ähli geljekki tölegleriň nominal jeminden kiçi bolar.

709 Diskontyň stawkasy howpsyz stawkasyna we maýa
goýum töwekgelçiligi üçin goşmaçasyna baglydyr.

910 Diskontirlemäniň faktorlaryny meýilleşdirmäniň her bir
interwaly üçin kesgitleýärler.

$$DF_i = (1 + DR) - i$$

Bu ýerde DF_i – meýilleşdirmegiň i – interwally üçin diskontirlemegiň faktory ,

DR – kabul edilen meýilleşdirmegiň interwalyna laýyk gelyan diskontyň stawkasy ,

i – taslamany amala aşyrmagynyň başy nol diýip, alnan şertlerinde meýilleşdirmegiň interwalynyň tertip nomeri .

Diskontirlemegiň faktorlarynyň alnan aňlatmalarynda NPV ugur alyp , taslamanyň arassa (getirilen) gymmatyny kesgitleliň :

$$NPV = NCV_0 + NCV_1 \cdot DF_1 + \dots + NCV_n \cdot DF_n$$

Bu ýerde

N – meýilleşdirmegiň i -interwally üçin diskontirlemegiň faktory.

NPV – deslapky arassa gymmat .

NCV_1 – meýilleşdirmegiň i – interwalynyň gutarmagy boýunça pul serişdeleriň arassa akymy. (polozitel ýa-da arassa otrisatel bolup biler)

NCV_n – meýilleşdirmegiň soňky interwalynyň gutarmagy boýunça pul serişdeleriň arassa akymy.

DF_1 – meýilleşdirmegiň 1 – nji interwally üçin diskontirlemegiň faktory

DF_n – meýilleşdirmegiň soňky interwally üçin diskontirlemegiň faktory.

Pul serişdeleriň aralyk akymalary indiki formula boýunça kesgitlenilýär :

$$NCV_i = \Pi_i + A_{0i} + H_i - H_i$$

Bu ýerde

Π_i – meýilleşdirmegiň i – interwally üçin girdeji ;

A_{0i} – amartizasiýa tutymalary ;

H_i – maýa goýum çykdajylary ,

A H_i – salgyt.

Bu serişdeleriň soňky arassa akymyna (NCV_n) aktiwleriň gaýtarylýan galyndy gymmaty hem girýändir (esasy we dolanşyk kapitallary).

Eger – de tasslamanyň hasaplanan arassa desgaply gymmaty $NPV = 0$ bolsa, onda maýa goýujy öz harajatlaryny ödeýär, emma girdeji almaýar. NPV ululygy näçe uly bolsa, şonça – da taslama maýa goýujy üçin özüne çekijilikli bolýar. Eger – de NPV ululygy otrisatel bolsa, onda taslama ýitgili bolýar we onuň amala aşyrylmagyndan boýun gaçyrmaly.

Maliýe resminamalary

Bu bap maliýe resminamalary bilen tanyşdyrýar. Bu babyň öwrenişinden:

- Esasy maliýe dokumentlerini bilersiňiz;
- Olaryň daşky görnüşi boýunça aýdýň görkezmäni alarsyňyz;
- Olaryň nähili dogry doldurmaklygyny bilersiňiz.

Maliýe hasabatlylygynyň indiki görnüşlerini hödürleýäris:

1. Buhgalter balansy;
2. Girdejiler we ýitgiler barada hasabat;
3. Pul serişdeleriň hereketi barada hasabat;
4. Buhgalter balansyna goşmaça.

BAP 13. İŞEWÜRLİK – MEÝILNAMANY HÖDÜRLEMEK

Doly düzülen işewürlik meýilnama bolsa – da, üstünlik sizizä üpjün edilen bolsada we şol wagtda maýa goýujylar siz bileäli işlemäge isleg bildirerler diýip hasaplap bolmaýar .

Şeýle hem jikme – jik düzülen işewürlik meýilnamany amatly tarapdan görkezmek zerur . Edil şonda siz isleyän maýany goýumlaryňyzy ýa – da ssudalary alarsyňyz.

Öz işewürlik – meýilnamany hödürlemekde onuň prezentasiýasy uly kölmek eder. Bu dowamlylygy 20 – 30 minuda çenli bolan, maýa goýujylar ýa – da müşderiler bileäli duşuşyk . Şol wagtyň dowamynda siz öz işewürlik meýilnamaňyzyň esasy 7 sany ugruny beýanyňyzda düşündirmeli:

- Kärhana we onuň önümi ýa – da hyzmaty;
- Bazar – müşderileriňiz we bäsdeşleriňiz;
- Ugur alýan marketing strategiýaňyz;
- Birinji nobatdaky wezipeler (mysal üçin : 40% - 1 - ö kapitalyň dolanşygynda her ýylky 20% - lili umumy ösüş;)
- Dolandyryş toparyňyz
- Ssudalaryň ýa – da paý gatnaşygyň zerur ululygy we bu sereşdeleriň gönükdirilýän maksatlary;
- Tölegiň ýa – da maýa goýumyň amaly aşyrylnagynyň möhleti we şertleri .

Bu soraglara jogap bermäge taýýarlananyňyzda özüňiziň potensial maýa goýujylaryň ornuna goýjak bolup görüň. Haýsyzsyz görnüşli soraglary olar size berip bilerler prezentasiýa dialogdan, gyzyksyz manaloga geçmezligine gözegçilik etmelidir . Prezentasiýanyň talap edýän goşmaça fondlaryň kärhana üçin zerurlygyny anyk görkezmeli. Mysal üçin bankyň wekili talap edilýän ssudanyň görnüşiniň tutan maksadyňyz laýyk gelyändigine ynamly bolmalydyr.

Işewürlik meýilnamanyň hödürlemegini netijeliligini

ýokarlandyrmagyň usullary.

Hemişe işewürlik meýilnamanyň nusgasyny potensial maýa goýujylara duşuşykdan öňürti, onuň bilen tanyşmaga mümkinçilik bolar ýaly , ihermek maslahat berilýär . Şeýlelikde , prezentasiýa ýaly ünslerini çekmeklik mümkinçiligi uly bolýar .

- Sypaýçylykly hünärli, edepli bölmaly ,ýöne wagt ýitirmeli däldir. Eger – de prezintasiýany netijeli geçirip bilmeseniz, onda şunuň bilen siz goýumçylarda firmany netijeli dolandyrmakda öz ukyplaryňyz barada şübhe döreýär. Ilkinji galdyrlan täsir uzak we proporsional däl ähmiýetlidir eger – de siz akylyly we işjeň adam hökmünde täsir galdyrarsaňyz .
- Töwerekdäki adamlar bilen özüňizi hormatly we erkin alyp barlalydyr we şonda siz özüňize kanagatlanarly garayşy gazanmaklygyňyza oňaýly täsir galdyrmaklygyňyz has ähtimaldyr . Tersine , eger – de siz ýaramaz geýinseniz , gowy taýýarlanmadyk bolsaňyz , biperway bolsaňyz onda bergidarlar size ätiýaçlyk bilen gararlar .
- Potensial hyzmatdaşlaryňyz bilen gowy aragatnaşygy ýola goýmaga ymtylmaly.
- Özüňize ynamly bolmaly ,öz harydyňyza ýa – da hyzmatyňyza tarap güýçli höwesini bildiriň.
- Potensial hyzmatdaşlaryňyza gözüne serediň , emma ol ikitaraplaýyn synlamaga öwrülmeli däldir;
- Makullaýjy teklipleri ulanmaga ymtylyň , kesgitsiz we otrisatel sözlemleri ulanmajak boluň;
- Zatlara öz hyzmatlaryňyz nukdaý – nazaryndan serediň ,üns beriň ,olaryň soraglaryny diňläň we olaryň sözünü bölmän;

- Özüňizi ýuwnuksyz alyp barmaň ,emma şol wagtda hem hyzmatdaşlaryňyzy mähirli ýylgyrys bilesli berk elleşip garş alyň
- Prezintasiýa üçin görkezme materiallary ulanmaly ,eger –de mümkinçilik bar bolsa öz harydyňyzy nusgasyny özüňiz bilen alyp barmaly.

Eger –de belli bir sebäpler boýunça şuny edip bilmeseniz ýa – da işewürligiň hyzmat pudagyna degişli bolan şekillamall alyp baryň.Eger –de umuman mümkinçilik bar bolsa geljekki hyzmatdaşlaryňyzyň nusgalara ýa – da şekillamall seretmekligini gazanyň .Ulanylan şekillary çykyşdan soňra aýyrmagy ýatdan çykarmaň, sebäbi olar dinleýjileriň ünsini sowýarlar . Diagrammalary , tablisalary ýa – da grafiklary ulanyň , emma ýatda saklamaly zat bu prezentasiýa wagtynda ýazgyny okaman, gepleşik döretmäge çalyşyň.

- Prezintasiýa özüňiz ýolbaşçylyk ediň , eger –de sizde ulu s pul möçberleri almak höwäs bar bolsa , ondan prezenrasiýa gatnaşmaga öz dolandyrys toparyňyzdaky adamlary çagyryň.
- Emma prezentasiýanyň bu ýagdaýynda toparyňyzyň başarnylygyny siziň önümleriniň bazarynyň meselelerine dinleýjileriň ünsini çekmekde ulanyň .

Gepleşikleri geçirmeginiň shemasy.

Indiki temalar boýunça gepleşikleri geçirmeginiň prinsipleri shemasynda düşünmeginiz gerekdir:

1. Tapgyr – işewürlük – meýilnamanyň ideýasyny örän gijäniň we düşnükli beýan ediň (maksat –maýadarlaryň geljekki hyzmatdaşyň we ş.m haýsy ugurly meseleleri soraglarda gyzyklanma bildirýändiglerini duýmakdyr.)
2. Tapgyr – gepleşikleriň çäginı daraltmak we beýan edilyän maglumata çünlaşmak (maksat – dürli soraglar gepleşikleriň predmetiniň jähti boýunça söhbetdeşleriň başarnylyk derejesini kesgitlemek we söhbetdeşiň bardygyny çykaryan soraglary kesgitlemek)

83. Tapgyr – söhbetdeşini baş çykaryan soraglary boýunça siziň teklipleriňiziň düýpli esaslandyrylan beýanyňy etmek we söhbetdeşini baş çykarmayan beýleki soraglary boýunça düşündirişleri bermek. Bu shemadan ugur alyp siziň maýadarlaryňyzdan taslamaňyzy amala aşyrmak üçin serişdeleri bermeklerini gazanarsyňyz.

Gürrüň alyp barmagynyň usullary – Sokratyň usuly.

- Söhbetdeşe “ýok” diýen sözüni diýmäge rugsat bermeli däl. Gaytam, oňa bir sagdyn adamam otrisatel edip jogap bermejek soraglaryna megzeş sorag berip, bir näçe gezek “hawa (ýa-da “bor”)” diydirmeli.
- mümkin bolmadyk ýagdaýynda, *parafraz* diýen atly belli bolan kiçiräk mekirlik etmeli. Siz şeýle sözleýärsiňiz “Eger-de men sizi dogry düşünen bolsam...”. Soňra bolsa söhbetdeşini pikirini öz diliniňizde aýdýarsyňyz we “Şeýlemi? (ýa-da “Dogrumy?”) diýip sorag berip, sözlemiňizi tamamlýarsyňyz. *Eger-de siziň aragatnaşygyňyz doly zaýalanmadyk bolsa, ol size makullayjylyk bilen jogap berer.*
- Bir näçe şeýle gazanylan “bolýar (ýa-da “hawa”)” sözleri, täsirli psihologik ýagdaýyny gowulaşdyrar we söhbetdeşi has möhümli meseleler boýunça “bor (ýa-da “hawa”)” diýmäge taýýarlaýar.

BAP 14. TELEKEÇILIK MEDENIÝETINIŇ ESASLARY.

Türkmenistanyň Prezidenti hormatly Gurbangulı Berdimuhamedowyň 2010-njy ýylyň maý aýynyň 14-njy Daşoguz şäherinde ýaşulylaryň maslahatynda edebat çykyşynda “Türkmenistanda esasy meseleleriň biri ol hemer durmuş häsiýetli garyşyk görnüşli bazar ykdysadyýetiniň emele getirmekdir diýip nygtap geçdi. Bu babatda ýurdumyzdaky döwlete dahylly bolmadyk sektorynyň ähmiýeti has-da ýokarlanýar.

Beýik Galkynyşlar we özgertmeler zamanasyndaky ýurdumyzda kämil telekeçilik topary emele geldi, olaryň jemgyýetiň ösüşine goşýan goşandy barha artýar, olar diňe bir ýurduň içindäki aragatnaşyklary amala aşyrmán, ulduz möçberli halkara gatnaşyklaryny hem alyp barýarlar. Olaryň beýleki ýurtlaryň işewürleri bilen deňhukukly hyzmatdaşlygy amala aşyrmaklyk üçin, giňden ýaýraýyş halkara etiket kadalary bilen tanyş bolmak zerurlygy has-da ýokarlanýar.

Edil şol bir wagtyda milletiň Lideri şol taryhly çykyşynda hem belläp geçşi ýaly “Biz öz pederlerimizde baý medeniýeti, şol sanda hem özüni alyp barmaýan medeniýetini miras goýdular, türkmeniň ahlak kadalary halkara kadalaryna köp halatda gabat gelýär, edil şol bir wagtda milletiň özüne mahsuz özboluşly gadymdan gelýän ünlüleri bar, olary hem gorap saklamak we ulanmaklyk häzirki zaman durmuşymyzda örän möhümdir. Häzirki zaman telekeçiligiň üstünligi gönüden-göni onuň ahlak taýdan kämilligine baglydyr. Bu babatda telekeçileriň üstünlikleriniň formulasy:

- Üstünlik = hünärmenlik + dogurçylyk .
- Peýda hemme zatdan ýokarydyr, emma namyza peýdadanam ýokarydyr.

- İşewürliginiň altyn kadasy: öz müşderleriniň barada alada et, bazaryň özi bolsa sen barada alada eder diýip, nygtalýar.

Häzirki zaman ösen telekeçiligi adam baradaky alada esaslanýanlygyny göz önüne tutmak bilen onuň esasy ýorelgeleri aşakdakylardan ybaratdyr.

- Bir önümi döretmek ozaldan bar bolan wajyp prosesdir.
- Gazanç we başga girdejiler – jemgyýetiniň her hili ähmeýetli maksatlarynyň netijesidir.
- Ilkinjilik – iş boýunça ýüze çykyan meseleleri çözmekde önümi öndürmek üçin däl-de, adamlaryň arasyndaky islege görä bolmalydyr.

Bütindünýä kämil telekeçiler ahlak kadalaryna esaslanmak bilen, öz işini Häzirki zaman telekeçiniň kodeksine laýyklykda alyp baryrlar. Onuň esasy maddalary aşakdakylardan ybaratdyr:

- Başdeşliginiň zerurlygyna düşünyär, emme hyzmatdaşlyk zerurlygyny hem boýun alýar ;
- Özüni şahsyýet hökmünde sylaýar, we beýleki şahsyýetleri edil özüni sylaýşy ýaly sylaýar ;
- Kanunlary, beýleki eýeçiligi, döwlet häkimiýetini, jemgyýetçilik hereketlerini, sosial tertibi sylaýar;
- Öz zähmediniň wajyplygynyň diňe özü üçin däl-de başga adamlar üçün, umumy jemgyýet üçün wajyplygyna ynanyar.
- Ol ýanyndaky adamlar işläsleri gelyänligine we başaryanlygyna we telekeçiniň özi bilen özüni beýan etmekligine çalyşýanlygyna esaslanýar ;
- İşewürlike ynanyar, ony özüne çekiji döredejilik hökmünde bahalandyryr we işewürlike sungat ýaly garaýar ;
- Diňe özüne däl-de başgalara hem ynanyar ;

- Hünärmenligi we işi bilmekligi (kompetentligi) hormatlaýar ;
- Bilime uly baha berýär ;
- Täzeliklere ýykgyň edýär ;
- Çözüdi kabul etmekligiň jogäpkärçiligini beýlekileriň üstüne ýüklemeyär ;
- Beýleki adamlaryň ýetmezçiligine çydamly garaýar ;
- Kärhananyň maksatlaryny işgärleriň şahsy maksatlary bilen ylalaşdyrýar ;
- Hiç wagt hiç kimi kemsitmeýär .

Halkara işjewürleri bilen deňhukukly aragatnaşyklaryny saklamak üçin we hakyky telekeçilik abraýyňy gazanyp, ygtybarly telekeçi imijini gazanmaklyk üçin *Jen Ýageriň esasy altý prinsiplerini göz önüne tutmak maslahat berilýär:*

1. Ähli zady wagtynda ýerine ýetirmeli.
2. Artykmaç geplemeli däl.
3. Mylaýym, açyk ýüzli, hoşniýetli adam bolmalydyr.
4. Diňe özüň barada pikir etmän, beýlekiler barada-da pikir etmelidir.
5. Bolmalysy ýaly geyinmeli.
6. Gürläniňde, ýazanyňda sowatly gürlemeli we ýazmaly.

ULANYLAN EDEBIYATLAR:

1. Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistanda saglygy goraýyşy ösdürmegiň ylmy esaslary. Aşgabat 2007
2. Gurbanguly Berdimuhamedow. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. Aşgabat 2007
3. Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistan sagdynlygyň we ruhubelentligiň Watanydyr. Aşgabat 2007
4. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň daşary syýasaty. Wakalaryň hronikasy, Aşgabat, 2007.
5. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurdy täzedən galkyndyrmak baradaky syýasaty. Aşgabat, 2007
6. Gurbanguly Berdimuhamedow. Eserler ýygındysy. Aşgabat, 2007
7. Gurbanguly Berdimuhamedow. “Türkmenistanyň ykdysady strategiýasy: halka daýanyp we halkyň hatyrasyna”, 2010
8. Täze Galkynış eýýamy. Wakalaryň senenamasy., 2008
9. Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň başlygy, Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Türkmenistanyň nobatdan daşary XXI Halk Maslahatynyň mejlisinde eden çykyşy. 2008.
10. Gurbanguly Berdimuhamedow. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Aşgabat, 2008.
11. Saparmyrat Türkmenbaşy. Ruhnama. Aşgabat 2001
- 11 Saparmyrat Türkmenbaşy. Ruhnama.II-kitap,Aşgabat 2004
12. Türkmenistanyň Konstitusiyasy (Täze redaksiýa). Aşgabat, 2008
13. Türkmenistanyň zähmet hakyndaky kanunlar kodeksi. Aşgabat 1993

14. "Durmuş üpjünçiligi hakynda" Türkmenistanyň bitewus kanuny, 2007

15. Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriniň etrapdaky şäherleriniň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşayş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli Milliýat Maksatnamasy. Aşgabat, 2007.

16. Türkmenistanyň Aşgabat şäheriniň durmuş-ykdysadyýetiniň 2008-2012-nji ýyllar üçin KONSEPSIÝASY, Aşgabatda 2008.

17. Türkmenistanyň Ahal welaýatynyň durmuş-ykdysadyýetiniň 2008-2012-nji ýyllar üçin KONSEPSIÝASY, Aşgabatda 2008.

18. Türkmenistanyň Mary welaýatynyň durmuş-ykdysadyýetiniň 2008-2012-nji ýyllar üçin KONSEPSIÝASY, Aşgabatda 2008.

19. Türkmenistanyň Lebap welaýatynyň durmuş-ykdysadyýetiniň 2008-2012-nji ýyllar üçin KONSEPSIÝASY, Aşgabatda 2008.

20. Türkmenistanyň Daşoguz welaýatynyň durmuş-ykdysadyýetiniň 2008-2012-nji ýyllar üçin KONSEPSIÝASY, Aşgabatda 2008.

21. Türkmenistanyň Balkan welaýatynyň durmuş-ykdysadyýetiniň 2008-2012-nji ýyllar üçin KONSEPSIÝASY, Aşgabatda 2008.

22. "Türkmenistany ykdysady, syýasy we medeni taýdan ösdürmegiň 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Baş ugry" Milli Maksatnamasy. Aşgabat 2003

23. Türkmenistanyň kanuny. Paydarlar jemgyýetleri hakynda, 2003

- “Türkmenistan”, 1999-nji ýylyň Noýabr aýynyň 26-sy.
24. Türkmenistanyň kanuny. Haryt-çig mal biržalary hakynda.
- “Türkmenistan”, 1994-nji ýylyň Sentyabr aýynyň 29-y
25. Türkmenistanyň kanuny. Türkmenistanda gymmatly kagyrlar we fond biržalary hakynda. “Türkmenistan”, 1994-nji ýylyň Ýanwar aýynyň 18-i.
26. Türkmenistanyň kanuny. Walýuta operasiýalaryny düzgünleşdirmek hakynda. “Türkmenistan”, 1993-nji ýylyň Oktyabr aýynyň 30-y.
27. Türkmenistanyň kanuny. Býujet sistemasy hakynda.
- “Türkmenistan”, 1996-njy ýylyň Iýul aýynyň 11-i.
28. “Salgytlar hakynda” Türkmenistanyň Bitewi Kanuny.
- “Türkmenistan”, 2004-nji ýylyň Oktyabr aýynyň 31-i.
29. Türkmenistanyň kanuny. Daşary ýurt maýa goýumlary hakynda (täze redaksiýada). „Türkmenistan“, 2008-nji ýylyň 18-Mart aýynyň 18-i.
30. Türkmenistanyň Prezidentiniň Karary. „Awaza“ milli habarçylyk zolagy hakynda. „Türkmenistan“, 2007-nji ýylyň 23-Iýul aýynyň 23-i.
31. Makroykdysadyýet. Okuw gollanmasy, Aşgabat 2001
34. Mikroykdysadyýet. Okuw gollanmasy, Aşgabat 2001
35. Menejment. Okuw gollanmasy, Aşgabat 2001
36. “Altyn Asyryň ykdysadyýeti” žurnaly, 2000-2009 ý.ý.

37. Багиев Г.Л., Асаул А.Н. Организация предпринимательской деятельности. Учебное пособие. Под общей ред. проф. Г.Л.Багиева. - СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2001.
38. И.К. Шевченко Организация предпринимательской деятельности
Учебное пособие. Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2004
39. Якокка Л. Карьера менеджера. М., 1995. 37. Агапова Т.А., Серегина С.Ф.
33. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. ММ Книжный мир, 2007
39. Ивашковский С.Н. Экономика для менеджеров. ММ «Дело», 2008

200 _____ 1998 _____

(Kārtlapa numurs ir obligāts)

Kārtlapa numurs (garamanyā) MALIYE HASABATY

+

Beigti

Ad: _____

(Ja ir, norāda adresi (pilsētu, ielu) ad)

Sveiki malā, (āra, āra)

Sāpju (sāpju) sāpju sāpju (āra) (āra)

Tālrunis _____ Faksa _____

Darbinieku adrese:

E-pastā adrese:

Organizācijas adrese:

Valsts (pilsētas) adrese:

Obligāts: _____

XXXXX	
TATODX	
XXXXXX	
XXXXXX	
XXXXXX	
XXXXXX	
XXXXXX	
XXXXXX	

Darbinieku adrese: _____

Obligāts: _____

Valsts (pilsētas) adrese: _____

Kārtanac'i (guraman'i) mal'ic ba:abar'o'i dūzōm'i

地址: 上海南京路 100 号
电话: 021-23112222
www.shanghai.gov.cn

16:25:52

Mathematics: Expressions and Equations

1. What is the purpose of the document?
 2. What is the main idea or thesis?
 3. What are the key points or arguments?
 4. What evidence or examples are provided?
 5. What is the conclusion or final statement?

Negative values: Percentage below zero; + indicates positive value.

National Human Rights

Multi-armed release of

Author's address: Department of Psychology, University of Illinois at Chicago, 4400 South Maryland Avenue, Chicago, IL 60607, USA.
E-mail: shawn@uic.edu

Y. T. LIAW, P. C. CHEN, AND C. C. CHANG

Berkeley on infant and child cancer

1. NAME _____
 2. DATE _____
 3. TIME _____
 4. PLACE _____
 5. REASON _____
 6. HOW _____
 7. WHAT _____
 8. WHO _____
 9. HOW _____
 10. WHAT _____
 11. WHO _____
 12. HOW _____
 13. WHAT _____
 14. WHO _____
 15. HOW _____
 16. WHAT _____
 17. WHO _____
 18. HOW _____
 19. WHAT _____
 20. WHO _____
 21. HOW _____
 22. WHAT _____
 23. WHO _____
 24. HOW _____
 25. WHAT _____
 26. WHO _____
 27. HOW _____
 28. WHAT _____
 29. WHO _____
 30. HOW _____
 31. WHAT _____
 32. WHO _____
 33. HOW _____
 34. WHAT _____
 35. WHO _____
 36. HOW _____
 37. WHAT _____
 38. WHO _____
 39. HOW _____
 40. WHAT _____
 41. WHO _____
 42. HOW _____
 43. WHAT _____
 44. WHO _____
 45. HOW _____
 46. WHAT _____
 47. WHO _____
 48. HOW _____
 49. WHAT _____
 50. WHO _____
 51. HOW _____
 52. WHAT _____
 53. WHO _____
 54. HOW _____
 55. WHAT _____
 56. WHO _____
 57. HOW _____
 58. WHAT _____
 59. WHO _____
 60. HOW _____
 61. WHAT _____
 62. WHO _____
 63. HOW _____
 64. WHAT _____
 65. WHO _____
 66. HOW _____
 67. WHAT _____
 68. WHO _____
 69. HOW _____
 70. WHAT _____
 71. WHO _____
 72. HOW _____
 73. WHAT _____
 74. WHO _____
 75. HOW _____
 76. WHAT _____
 77. WHO _____
 78. HOW _____
 79. WHAT _____
 80. WHO _____
 81. HOW _____
 82. WHAT _____
 83. WHO _____
 84. HOW _____
 85. WHAT _____
 86. WHO _____
 87. HOW _____
 88. WHAT _____
 89. WHO _____
 90. HOW _____
 91. WHAT _____
 92. WHO _____
 93. HOW _____
 94. WHAT _____
 95. WHO _____
 96. HOW _____
 97. WHAT _____
 98. WHO _____
 99. HOW _____
 100. WHAT _____
 101. WHO _____
 102. HOW _____
 103. WHAT _____
 104. WHO _____
 105. HOW _____
 106. WHAT _____
 107. WHO _____
 108. HOW _____
 109. WHAT _____
 110. WHO _____
 111. HOW _____
 112. WHAT _____
 113. WHO _____
 114. HOW _____
 115. WHAT _____
 116. WHO _____
 117. HOW _____
 118. WHAT _____
 119. WHO _____
 120. HOW _____
 121. WHAT _____
 122. WHO _____
 123. HOW _____
 124. WHAT _____
 125. WHO _____
 126. HOW _____
 127. WHAT _____
 128. WHO _____
 129. HOW _____
 130. WHAT _____
 131. WHO _____
 132. HOW _____
 133. WHAT _____
 134. WHO _____
 135. HOW _____
 136. WHAT _____
 137. WHO _____
 138. HOW _____
 139. WHAT _____
 140. WHO _____
 141. HOW _____
 142. WHAT _____
 143. WHO _____
 144. HOW _____
 145. WHAT _____
 146. WHO _____
 147. HOW _____
 148. WHAT _____
 149. WHO _____
 150. HOW _____
 151. WHAT _____
 152. WHO _____
 153. HOW _____
 154. WHAT _____
 155. WHO _____
 156. HOW _____
 157. WHAT _____
 158. WHO _____
 159. HOW _____
 160. WHAT _____
 161. WHO _____
 162. HOW _____
 163. WHAT _____
 164. WHO _____
 165. HOW _____
 166. WHAT _____
 167. WHO _____
 168. HOW _____
 169. WHAT _____
 170. WHO _____
 171. HOW _____
 172. WHAT _____
 173. WHO _____
 174. HOW _____
 175. WHAT _____
 176. WHO _____
 177. HOW _____
 178. WHAT _____
 179. WHO _____
 180. HOW _____
 181. WHAT _____
 182. WHO _____
 183. HOW _____
 184. WHAT _____
 185. WHO _____
 186. HOW _____
 187. WHAT _____
 188. WHO _____
 189. HOW _____
 190. WHAT _____
 191. WHO _____
 192. HOW _____
 193. WHAT _____
 194. WHO _____
 195. HOW _____
 196. WHAT _____
 197. WHO _____
 198. HOW _____
 199. WHAT _____
 200. WHO _____
 201. HOW _____
 202. WHAT _____
 203. WHO _____
 204. HOW _____
 205. WHAT _____
 206. WHO _____
 207. HOW _____
 208. WHAT _____
 209. WHO _____
 210. HOW _____
 211. WHAT _____
 212. WHO _____
 213. HOW _____
 214. WHAT _____
 215. WHO _____
 216. HOW _____
 217. WHAT _____
 218. WHO _____
 219. HOW _____
 220. WHAT _____
 221. WHO _____
 222. HOW _____
 223. WHAT _____
 224. WHO _____
 225. HOW _____
 226. WHAT _____
 227. WHO _____
 228. HOW _____
 229. WHAT _____
 230. WHO _____
 231. HOW _____
 232. WHAT _____
 233. WHO _____
 234.

[illegible][illegible]

© 2001 Macmillan Magazines Ltd. *Journal of Internal Medicine* 250: 103–110

200__nji ýylyn _____ aýynyň 1-ne
BALANSY"

"KÄRHANANYŇ

200__nji ýylyn _____ aýynyň 1-ne KÄRHANANYŇ BALANSY"

AKTIV		Summa	Yygna	Dowar
		Ýygna	Ýygna	abstrak
1		2	3	4
I. Eýaý we dolanyşykdan daşary gatyry serişdeler				
Eýaý serişdeler:	“Eýaý gatyry gatyry serişde” (01.00)	001		
	“Kontak” (02)	002		
	“Gatyry gatyry serişde” (03.00 - 03.99)	003		
Madde 041 skriptler:	“Gatyry gatyry gatyry serişde” (04)	004		
	“Kontak” (05)	005		
	“Gatyry gatyry serişde” (06.00 - 06.99)	006		
Gatyry gatyry gatyry (07)		007		
“Gatyry gatyry gatyry gatyry gatyry” (08)		008		
“Gatyry gatyry gatyry gatyry gatyry” (09)		009		
“Gatyry gatyry gatyry gatyry gatyry” (10)		010		
“Gatyry gatyry gatyry gatyry gatyry” (11)		011		
“Gatyry gatyry gatyry gatyry gatyry” (12)		012		
I balansa (jez) 012 012 012 - 0% sebri (jez)		013		

II. Açıyıcılar ve barajlar			
Madenler (10.1)		104	
Özellikler ve yapılar (11)		105	
Araç ve birimlerin	Her türlü taşıma aracı (12)	106	
adları:	Araba (13)	107	
	Plaza taşıma (14-15)	108	
	Tramvay taşıma (16-17)	109	
	Özellikler ve yapılar (18)	110	
	Tramvay taşıma (19-20)	111	
	Özellikler ve yapılar (21)	112	
	Tramvay taşıma (22)	113	
	Tramvay taşıma (23)	114	
	Tramvay taşıma (24-25)	115	
	Özellikler ve yapılar (26)	116	
	Tramvay taşıma (27-28)	117	
	Özellikler ve yapılar (29)	118	
	Tramvay taşıma (30-31)	119	
	Özellikler ve yapılar (32)	120	
	Tramvay taşıma (33-34)	121	
	Özellikler ve yapılar (35)	122	
	Tramvay taşıma (36-37)	123	
	Özellikler ve yapılar (38)	124	
	Tramvay taşıma (39-40)	125	
	Özellikler ve yapılar (41)	126	
	Tramvay taşıma (42-43)	127	
	Özellikler ve yapılar (44)	128	
	Tramvay taşıma (45-46)	129	
	Özellikler ve yapılar (47)	130	
	Tramvay taşıma (48-49)	131	
	Özellikler ve yapılar (50)	132	
	Tramvay taşıma (51-52)	133	
	Özellikler ve yapılar (53)	134	
	Tramvay taşıma (54-55)	135	
	Özellikler ve yapılar (56)	136	
	Tramvay taşıma (57-58)	137	
	Özellikler ve yapılar (59)	138	
	Tramvay taşıma (60-61)	139	
	Özellikler ve yapılar (62)	140	
	Tramvay taşıma (63-64)	141	
	Özellikler ve yapılar (65)	142	
	Tramvay taşıma (66-67)	143	
	Özellikler ve yapılar (68)	144	
	Tramvay taşıma (69-70)	145	
	Özellikler ve yapılar (71)	146	
	Tramvay taşıma (72-73)	147	
	Özellikler ve yapılar (74)	148	
	Tramvay taşıma (75-76)	149	
	Özellikler ve yapılar (77)	150	
	Tramvay taşıma (78-79)	151	
	Özellikler ve yapılar (80)	152	
	Tramvay taşıma (81-82)	153	
	Özellikler ve yapılar (83)	154	
	Tramvay taşıma (84-85)	155	
	Özellikler ve yapılar (86)	156	
	Tramvay taşıma (87-88)	157	
	Özellikler ve yapılar (89)	158	
	Tramvay taşıma (90-91)	159	
	Özellikler ve yapılar (92)	160	
	Tramvay taşıma (93-94)	161	
	Özellikler ve yapılar (95)	162	
	Tramvay taşıma (96-97)	163	
	Özellikler ve yapılar (98)	164	
	Tramvay taşıma (99-100)	165	
	Özellikler ve yapılar (101)	166	
	Tramvay taşıma (102-103)	167	
	Özellikler ve yapılar (104)	168	
	Tramvay taşıma (105-106)	169	
	Özellikler ve yapılar (107)	170	
	Tramvay taşıma (108-109)	171	
	Özellikler ve yapılar (110)	172	
	Tramvay taşıma (111-112)	173	
	Özellikler ve yapılar (113)	174	
	Tramvay taşıma (114-115)	175	
	Özellikler ve yapılar (116)	176	
	Tramvay taşıma (117-118)	177	
	Özellikler ve yapılar (119)	178	
	Tramvay taşıma (120-121)	179	
	Özellikler ve yapılar (122)	180	
	Tramvay taşıma (123-124)	181	
	Özellikler ve yapılar (125)	182	
	Tramvay taşıma (126-127)	183	
	Özellikler ve yapılar (128)	184	
	Tramvay taşıma (129-130)	185	
	Özellikler ve yapılar (131)	186	
	Tramvay taşıma (132-133)	187	
	Özellikler ve yapılar (134)	188	
	Tramvay taşıma (135-136)	189	
	Özellikler ve yapılar (137)	190	
	Tramvay taşıma (138-139)	191	
	Özellikler ve yapılar (140)	192	
	Tramvay taşıma (141-142)	193	
	Özellikler ve yapılar (143)	194	
	Tramvay taşıma (144-145)	195	
	Özellikler ve yapılar (146)	196	
	Tramvay taşıma (147-148)	197	
	Özellikler ve yapılar (149)	198	
	Tramvay taşıma (150-151)	199	
	Özellikler ve yapılar (152)	200	
	Tramvay taşıma (153-154)	201	
	Özellikler ve yapılar (155)	202	
	Tramvay taşıma (156-157)	203	
	Özellikler ve yapılar (158)	204	
	Tramvay taşıma (159-160)	205	
	Özellikler ve yapılar (161)	206	
	Tramvay taşıma (162-163)	207	
	Özellikler ve yapılar (164)	208	
	Tramvay taşıma (165-166)	209	
	Özellikler ve yapılar (167)	210	
	Tramvay taşıma (168-169)	211	
	Özellikler ve yapılar (170)	212	
	Tramvay taşıma (171-172)	213	
	Özellikler ve yapılar (173)	214	
	Tramvay taşıma (174-175)	215	
	Özellikler ve yapılar (176)	216	
	Tramvay taşıma (177-178)	217	
	Özellikler ve yapılar (179)	218	
	Tramvay taşıma (180-181)	219	
	Özellikler ve yapılar (182)	220	
	Tramvay taşıma (183-184)	221	
	Özellikler ve yapılar (185)	222	
	Tramvay taşıma (186-187)	223	
	Özellikler ve yapılar (188)	224	
	Tramvay taşıma (189-190)	225	
	Özellikler ve yapılar (191)	226	
	Tramvay taşıma (192-193)	227	
	Özellikler ve yapılar (194)	228	
	Tramvay taşıma (195-196)	229	
	Özellikler ve yapılar (197)	230	
	Tramvay taşıma (198-199)	231	
	Özellikler ve yapılar (200)	232	
	Tramvay taşıma (201-202)	233	
	Özellikler ve yapılar (203)	234	
	Tramvay taşıma (204-205)	235	
	Özellikler ve yapılar (206)	236	
	Tramvay taşıma (207-208)	237	
	Özellikler ve yapılar (209)	238	
	Tramvay taşıma (210-211)	239	
	Özellikler ve yapılar (212)	240	
	Tramvay taşıma (213-214)	241	
	Özellikler ve yapılar (215)	242	
	Tramvay taşıma (216-217)	243	
	Özellikler ve yapılar (218)	244	
	Tramvay taşıma (219-220)	245	
	Özellikler ve yapılar (221)	246	
	Tramvay taşıma (222-223)	247	
	Özellikler ve yapılar (224)	248	
	Tramvay taşıma (225-226)	249	
	Özellikler ve yapılar (227)	250	
	Tramvay taşıma (228-229)	251	
	Özellikler ve yapılar (230)	252	
	Tramvay taşıma (231-232)	253	
	Özellikler ve yapılar (233)	254	
	Tramvay taşıma (234-235)	255	
	Özellikler ve yapılar (236)	256	
	Tramvay taşıma (237-238)	257	
	Özellikler ve yapılar (239)	258	
	Tramvay taşıma (240-241)	259	
	Özellikler ve yapılar (242)	260	
	Tramvay taşıma (243-244)	261	
	Özellikler ve yapılar (245)	262	
	Tramvay taşıma (246-247)	263	
	Özellikler ve yapılar (248)	264	
	Tramvay taşıma (249-250)	265	
	Özellikler ve yapılar (251)	266	
	Tramvay taşıma (252-253)	267	
	Özellikler ve yapılar (254)	268	
	Tramvay taşıma (255-256)	269	
	Özellikler ve yapılar (257)	270	
	Tramvay taşıma (258-259)	271	
	Özellikler ve yapılar (260)	272	
	Tramvay taşıma (261-262)	273	
	Özellikler ve yapılar (263)	274	
	Tramvay taşıma (264-265)	275	
	Özellikler ve yapılar (266)	276	
	Tramvay taşıma (267-268)	277	
	Özellikler ve yapılar (269)	278	
	Tramvay taşıma (270-271)	279	
	Özellikler ve yapılar (272)	280	
	Tramvay taşıma (273-274)	281	
	Özellikler ve yapılar (275)	282	
	Tramvay taşıma (276-277)	283	
	Özellikler ve yapılar (278)	284	
	Tramvay taşıma (279-280)	285	
	Özellikler ve yapılar (281)	286	
	Tramvay taşıma (282-283)	287	
	Özellikler ve yapılar (284)	288	
	Tramvay taşıma (285-286)	289	
	Özellikler ve yapılar (287)	290	
	Tramvay taşıma (288-289)	291	
	Özellikler ve yapılar (290)	292	
	Tramvay taşıma (291-292)	293	
	Özellikler ve yapılar (293)	294	
	Tramvay taşıma (294-295)	295	
	Özellikler ve yapılar (296)	296	
	Tramvay taşıma (297-298)	297	
	Özellikler ve yapılar (299)	298	
	Tramvay taşıma (300-301)	299	
	Özellikler ve yapılar (302)	300	
	Tramvay taşıma (303-304)	301	
	Özellikler ve yapılar (305)	302	
	Tramvay taşıma (306-307)	303	
	Özellikler ve yapılar (308)	304	
	Tramvay taşıma (309-310)	305	
	Özellikler ve yapılar (311)	306	
	Tramvay taşıma (312-313)	307	
	Özellikler ve yapılar (314)	308	
	Tramvay taşıma (315-316)	309	
	Özellikler ve yapılar (317)	310	
	Tramvay taşıma (318-319)	311	
	Özellikler ve yapılar (320)	312	
	Tramvay taşıma (321-322)	313	
	Özellikler ve yapılar (323)	314	
	Tramvay taşıma (324-325)	315	
	Özellikler ve yapılar (326)	316	
	Tramvay taşıma (327-328)	317	
	Özellikler ve yapılar (329)	318	
	Tramvay taşıma (330-331)	319	
	Özellikler ve yapılar (332)	320	
	Tramvay taşıma (333-334)	321	
	Özellikler ve yapılar (335)	322	
	Tramvay taşıma (336-337)	323	
	Özellikler ve yapılar (338)	324	
	Tramvay taşıma (339-340)	325	
	Özellikler ve yapılar (341)	326	
	Tramvay taşıma (342-343)	327	
	Özellikler ve yapılar (344)	328	
	Tramvay taşıma (345-346)	329	
	Özellikler ve yapılar (347)	330	
	Tramvay taşıma (348-349)	331	
	Özellikler ve yapılar (350)	332	
	Tramvay taşıma (351-352)	333	
	Özellikler ve yapılar (353)	334	
	Tramvay taşıma (354-355)	335	
	Özellikler ve yapılar (356)	336	
	Tramvay taşıma (357-358)	337	
	Özellikler ve yapılar (359)	338	
	Tramvay taşıma (360-361)	339	
	Özellikler ve yapılar (362)	340	
	Tramvay taşıma (363-364)	341	
	Özellikler ve yapılar (365)	342	
	Tramvay taşıma (366-367)	343	
	Özellikler ve yapılar (368)	344	
	Tramvay taşıma (369-370)	345	
	Özellikler ve yapılar (371)	346	
	Tramvay taşıma (372-373)	347	
	Özellikler ve yapılar (374)	348	
	Tramvay taşıma (375-376)	349	
	Özellikler ve yapılar (377)	350	
	Tramvay taşıma (378-379)	351	
	Özellikler ve yapılar (380)	352	
	Tramvay taşıma (381-382)	353	
	Özellikler ve yapılar (383)	354	
	Tramvay taşıma (384-385)	355	
	Özellikler ve yapılar (386)	356	
	Tramvay taşıma (387-388)	357	
	Özellikler ve yapılar (389)	358	
	Tramvay taşıma (390-391)	359	
	Özellikler ve yapılar (392)	360	
	Tramvay taşıma (393-394)	361	
	Özellikler ve yapılar (395)	362	
	Tramvay taşıma (396-397)	363	
	Özellikler ve yapılar (398)	364	
	Tramvay taşıma (399-400)	365	
	Özellikler ve yapılar (401)	366	
	Tramvay taşıma (402-403)	367	
	Özellikler ve yapılar (404)	368	
	Tramvay taşıma (405-406)	369	
	Özellikler ve yapılar (407)	370	
	Tramvay taşıma (408-409)	371	
	Özellikler ve yapılar (410)	372	
	Tramvay taşıma (411-412)	373	
	Özellikler ve yapılar (413)	374	
	Tramvay taşıma (414-415)	375	
	Özellikler ve yapılar (416)	376	
	Tramvay taşıma (417-418)	377	
	Özellikler ve yapılar (419)	378	
	Tramvay taşıma (420-421)	379	
	Özellikler ve yapılar (422)	380	
	Tramvay taşıma (423-424)	381	
	Özellikler ve yapılar (425)	382	
	Tramvay taşıma (426-427)	383	
	Özellikler ve yapılar (428)	384	
	Tramvay taşıma (429-430)	385	
	Özellikler ve yapılar (431)	386	
	Tramvay taşıma (432-433)	387	
	Özellikler ve yapılar (434)	388	
	Tramvay taşıma (435-436)	389	
	Özellikler ve yapılar (437)	390	
	Tramvay taşıma (438-439)	391	
	Özellikler ve yapılar (440)	392	
	Tramvay taşıma (441-442)	393	
	Özellikler ve yapılar (443)	394	
	Tramvay taşıma (444-445)	395	
	Özellikler ve yapılar (446)	396	
	Tramvay taşıma (447-448)	397	
	Özellikler ve yapılar (449)	398	
	Tramvay taşıma (450-451)	399	
	Özellikler ve yapılar (452)	400	
	Tramvay taşıma (453-454)	401	
	Özellikler ve yapılar (455)	402	
	Tramvay taşıma (456-457)	403	
	Özellikler ve yapılar (458)	404	
	Tramvay taşıma (459-460)	405	
	Özellikler ve yapılar (461)	406	
	Tramvay taşıma (462-463)	407	
	Özellikler ve yapılar (464)	408	
	Tramvay taşıma (465-466)	409	
	Özellikler ve yapılar (467)	410	
	Tramvay taşıma (468-469)	411	
	Özellikler ve yapılar (470)	412	
	Tramvay taşıma (471-472)	413	
	Özellikler ve yapılar (473)	414	
	Tramvay taşıma (474-475)	415	
	Özellikler ve yapılar (476)	416	
	Tramvay taşıma (477-478)	417	

III. Pul seriyələrin hesablayıqları ne gəyir aktivlər			
Bəzidərlər bilan hesablayıqlar:			
azıq kəndərlər yığışın bəzidərlər, qışlar və bəzidərlər (4.42)	200		
qış kəndərlər bəzidərlər bəzidərlər	201		
qışlar bəzidərlər yığışın bəzidərlər, qışlar və bəzidərlər (4)	202		
qışlar kəndərlər bilan hesablayıqlar (5)	203		
qış kəndərlər bəzidərlər bəzidərlər	204		
qışlar bəzidərlər (5)	205		
qışlar bəzidərlər bilan hesablayıqlar (5*4)	206		
qışlar bəzidərlər bilan hesablayıqlar bəzidərlər (5*4)	207		
qışlar bəzidərlər (5)	208		
qışlar bəzidərlər bəzidərlər bəzidərlər (5)	209		
qışlar bəzidərlər bəzidərlər bəzidərlər (5)	210		
qışlar bəzidərlər bəzidərlər bəzidərlər (5)	211		
qışlar bəzidərlər bəzidərlər bəzidərlər (5)	212		
qışlar bəzidərlər bəzidərlər bəzidərlər (5)	213		
qışlar bəzidərlər bəzidərlər bəzidərlər (5)	214		
qışlar bəzidərlər bəzidərlər bəzidərlər (5)	215		
qışlar bəzidərlər bəzidərlər bəzidərlər (5)	216		
qışlar bəzidərlər bəzidərlər bəzidərlər (5)	217		
qışlar bəzidərlər bəzidərlər bəzidərlər (5)	218		
qışlar bəzidərlər bəzidərlər bəzidərlər (5)	219		
qışlar bəzidərlər bəzidərlər bəzidərlər (5)	220		

BALANS AKTIF (Kumulatif dari bagian K.1)	200		
(a) saldo awal bop/akumulasi bop/akumulasi*	200		
Biaya dan biaya penggantian tidak langsung (1)	201		
Gaya dan biaya lainnya primer (2)	202		
Pulau; dalam: rumah (3)	203		
bangunan tetap (3.1)	203		
barang yang bergerak berwujud (3.2)	204		
HPP pulau; dalam (3.1+3.2)	205		
Gedung rumah tetap (3.3)	206		
Biaya dan biaya lainnya bop/akumulasi bop/akumulasi (3)	207		
Gaya dan biaya lainnya:	208		
	330		
III bagian jenu (200-330 seri: letak jenu)			
BALANS (200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208)	340		

№1-məhrə görünüşü

2008 il üçün

PASSIV	İstehsalat	Yatırımlar	Yatırımlar
	İstehsalat	Yatırımlar	Yatırımlar
1	2	3	4
I. Hərbiyyat və hərbi təchizatın qiymətləri			
Hərbiyyat (1)	400		
Hərbiyyat (2)	400		
Yatırımların qiyməti (3)	400		
Hərbiyyatın qiyməti (4)	400		
Hərbiyyatın qiyməti (5)	400		
Hərbiyyatın qiyməti (6)	400		
Hərbiyyatın qiyməti (7)	400		
Hərbiyyatın qiyməti (8)	400		
Hərbiyyatın qiyməti (9)	400		
Hərbiyyatın qiyməti (10)	400		
Hərbiyyatın qiyməti (11)	400		
Hərbiyyatın qiyməti (12)	400		

Gərginləşdirici materiallardan (1-3)		40		
Gərginləşdirici materialların (1-3) (təxmin - əlavə hissə)		40		
Eməliyyatçıların* (2)		40	x	
Eməliyyatçıların eməliyyatçıları* (2)		40	x	
Eməliyyatçıların eməliyyatçıları (1-3)		40	x	
Eməliyyatçıların eməliyyatçıları (1-3) (təxmin - əlavə hissə)		40	x	
I hissənin jəmi (40-40)*2 hissənin jəmi		400		
II. Üst məbləğin parametrləri				
Bankların əmək məbləği	eməliyyatçı (1-3)	40		
	eməliyyatçıların eməliyyatçıları (1-3)	40		
	parametrləri eməliyyatçıları (1-3)	40		
Üst məbləğin gərginləşdirici (4)	eməliyyatçı (1-3)	40		
	eməliyyatçıların eməliyyatçıları (1-3)	40		
	parametrləri eməliyyatçıları (1-3)	40		
Təxminləmə (1-3)		40		
II hissənin jəmi (40 - 40) hissənin jəmi		400		

III. Hesaplayıklar ve gayri passivler				
Bankaların gıze mekhede'in karları (9)	mekhede'in (9)	600		
	mekhede'in karları (9-1)	600		
	mekhede'in karları (9-2)	600		
mekhede'in karları (9)		600		
mekhede'in karları (9)		600		
Gıze mekhe- de'in gayri karları (9)	mekhede'in (9-1)	600		
	mekhede'in karları (9-2)	600		
	mekhede'in karları (9-3)	600		

"MALİE NETİJELER WE OLARYŇ ULANYLYŞY BARADA HASABAT"

1. Maliye netijeler

ÖZLÄNDÜR	Netijy belgisi	Peridat	Qyymat
1	2	3	4
Özümde öýlen, transferler, transferler arasy girdi (çykary girdi)	010		x
Transferler arasy çykary girdi (çykary girdi)	011	x	
Özümde transferler arasy girdi (çykary girdi)	012	x	
Özümde transferler arasy girdi	013	x	
Özümde transferler arasy girdi	014	x	
Transferler arasy girdi (çykary girdi)	015	x	
Özümde öýlen, transferler, transferler arasy (010 transfer girdi, 011-015 transferler arasy)	016		
Özümde transferler arasy girdi	017		
Transferler arasy girdi (çykary girdi) arasy girdi (010 - 015 transferler arasy)	018		
Özümde girdi (çykary girdi) arasy girdi	019		x
Özümde girdi (çykary girdi) arasy girdi	020		x
Özümde girdi (çykary girdi) arasy girdi	021		
Özümde girdi (çykary girdi) arasy girdi	022		

Дөңгөлөк сүзгүчтөрдүн жалпы саны	400				
сүзгүчтөрдүн жалпы саны	400	8	8		8
Материалдардын жалпы саны	400				
Материалдардын жалпы саны	400				
	400				
400-400 сүзгүчтөр	400				
3.3. Дөңгөлөк сүзгүчтөрүнүн жалпы саны					
Төмөнкүдөй сүзгүчтөрдүн жалпы саны	400				
Аягындагы төмөнкү сүзгүчтөр	400				
	400				
400-400 сүзгүчтөр	400				

* Аягындагы сүзгүчтөрүнүн жалпы саны

Төмөнкү _____

400

(F.A.A.)

Баштагы _____

400

(F.A.A.)

Материалдардын жалпы саны

400-400 _____

400-400 сүзгүчтөрүнүн жалпы саны

2. Karz ;ori;dalarıñ hareketi

Goznetmeler	Bakiy n	qiyas bagına gabaydı	Kasabıñ qıymatı		Bakiy L qıymatı n gabaydı y
			qıymatı	gabaydı	
I	1	2	3	4	5
Uzaq möhletleyin karzlar					
Banklarğa ariq möhletleyin karzları (21-2)	210				
Sol senda möhletinde talıqlanadıq:	211				
Uzaq möhletleyin gayrı karzlar (22-2)	220				
Sol senda möhletinde talıqlanadıq:	221				
Gıyga möhletleyin karzlar					
Banklarğa gıyga möhletleyin karzları (30-2)	300				
Sol senda möhletinde talıqlanadıq:	301				
Gıyga möhletleyin gayrı karzlar (31-2)	310				
Sol senda möhletinde talıqlanadıq:	311				
Uğarlar nıñ banklarğa karzları	320				
Sol senda möhletinde talıqlanadıq:	321				
Rısklımerdi karazı hıñu talıqlıdıq: gayrı goclar					
bank möhletleyin bank karzları (33-2)	330				
bank möhletleyin gayrı karzları (34-2)	340				
gıyga möhletleyin bank karzları (35-2)	350				
gıyga möhletleyin gayrı karzları (36-2)	360				
Karızlar talıqlanma qıymatları na kiyimathı					
bank möhletleyin bank karzları (37-2)	370				
bank möhletleyin gayrı karzları (38-2)	380				
gıyga möhletleyin bank karzları (39-2)	390				
gıyga möhletleyin gayrı karzları (40-2)	400				

3. Algılar ve bergiler

Qeydlər	Birim belgi n	Yerdə baş verən hadisələr		Dənizdə baş verən hadisələr	
		gən	Sol sağa mərkəz de səfərb mədiq	gən	Sol sağa mərkəz de səfərb mədiq
1	2	3	4	5	6
3.1. Algılar (100.000 standart gən)	100				
Sol sağa					
yerdən qışkırtki bergilərindən	100				
podan: podaklara alqılar	101				
podan: Alınan məlumatların bəyannaməsi	102				
podan: podaklara alqılar	103				
podan: Alınan məlumatların bəyannaməsi	104				
dişəri yerdə bergilərindən	105				
podan: bergilər (Alınan məlumatların bəyannaməsi)	106				
3.2. Bergilər (100.000 standart gən)	140				
Sol sağa					
yerdən qışkırtki bergilərindən	140				
podan: podaklara bergilər	141				
podan: Alınan məlumatların bəyannaməsi	142				
podan: bergilər	143				
podan: Alınan məlumatların bəyannaməsi	144				
dişəri yerdə bergilərindən	145				
podan: bergilər (Alınan məlumatların bəyannaməsi)	146				

günlük işçiliğine değeri	10 2					
isletmelerin değeri	10 2					
3. Diğer menfa'at pozisyonları	10 2					A

* 4 ve 5 pozisyonları toplamı diğerleri ile toplam değeri gösterir.

Maklumat üçü

Göstergeçer	İşletme değeri	Diğer pozisyonlar
1	2	3
100.000 TL'ye kadar olan - karlılık oranı düşük işletmeler	100	
Karlılık oranı düşük işletmelerin toplamı	100	
100.000 TL'ye 400.000 TL'ye kadar olan - karlılık oranı orta işletmeler	100	
- diğer işletmeler	100	
- diğer menfa'at pozisyonları	100	
- diğer işletmeler	100	
- diğer menfa'at pozisyonları	100	
Diğer pozisyonlar - karlılık oranı yüksek işletmeler	100	
- diğer işletmeler	100	
- diğer menfa'at pozisyonları	100	

6. Maliye pozisyonları

Maliye pozisyonları pozisyonları	İşletme değeri	Karlılık oranı		Diğer pozisyonlar	
		karlılık oranı	karlılık oranı	karlılık oranı	karlılık oranı
1	2	3	4	5	6
100.000 TL'ye kadar olan - karlılık oranı düşük işletmeler	100				
100.000 TL'ye kadar olan - karlılık oranı orta işletmeler	100				
Diğer pozisyonlar	100				

Bertəvələr	540				
Zəmi (500–540 aralığında zəmi)	541				

7. Sərgi edisə göndürüldülmə tarixçiləri

Ünvanlar	Sərgi tarixi	Yıl məhsul
"	"	"
İşğildən ayrılma tarixi (xəbərdarlıq)	190	
Sərgi edisə göndürüldülmə tarixçiləri	150	
İşğildən ayrılma tarixi		
Əməkət tarixi tarixçiləri	151	
Əməkət tarixi tarixçiləri	152	
Əməkət tarixi tarixçiləri	153	
Əməkət tarixi tarixçiləri	154	

5. Daxili yeri pullarının hərəkəti

Ünvanlar	Sərgi tarixi	Yıl məhsul
"	"	"
Yeni işğildən ayrılma tarixi	155	
İşğildən ayrılma tarixi (xəbərdarlıq)	156	
Əməkət tarixi tarixçiləri	157	
Əməkət tarixi tarixçiləri	158	
Əməkət tarixi tarixçiləri	159	
Əməkət tarixi tarixçiləri	160	
Əməkət tarixi tarixçiləri	161	
Əməkət tarixi tarixçiləri	162	
Əməkət tarixi tarixçiləri	163	
Əməkət tarixi tarixçiləri	164	
Əməkət tarixi tarixçiləri	165	
Əməkət tarixi tarixçiləri	166	
Əməkət tarixi tarixçiləri	167	
Əməkət tarixi tarixçiləri	168	

amaliyot uchun qaratilgan bo'lgan	100	
Yil oxiridagi qolgan bo'lgan bo'lgan bo'lgan	100	
Yil oxiridagi qolgan bo'lgan bo'lgan bo'lgan	100	
amaliyot uchun qaratilgan	100	
amaliyot uchun qaratilgan	100	
Davlat xizmatida qaratilgan	540	
amaliyot uchun qaratilgan bo'lgan bo'lgan bo'lgan	100	

9. Kichikroq (guruhlar) edilingan korxonalar

	Sanoat turlari	Yil oxiridagi qolgan	Sanoat		
			amaliyot uchun qaratilgan	amaliyot uchun qaratilgan	amaliyot uchun qaratilgan
1	2	3	4	5	6
amaliyot uchun qaratilgan	100				
Sanoat uchun qaratilgan bo'lgan bo'lgan	100				
amaliyot uchun qaratilgan bo'lgan bo'lgan	100				
amaliyot uchun qaratilgan bo'lgan bo'lgan	100				
amaliyot uchun qaratilgan bo'lgan bo'lgan	100				
amaliyot uchun qaratilgan bo'lgan bo'lgan	100				
amaliyot uchun qaratilgan bo'lgan bo'lgan	100				
amaliyot uchun qaratilgan bo'lgan bo'lgan	100				
amaliyot uchun qaratilgan bo'lgan bo'lgan	100				

10. Sanoatdan davlat korxonalari korxonalari qaratilgan bo'lgan bo'lgan bo'lgan

amaliyot uchun qaratilgan	amaliyot uchun qaratilgan	Sanoat turlari	Yil oxiridagi qolgan	Sanoat		Sanoat
				amaliyot uchun qaratilgan	amaliyot uchun qaratilgan	

**10. Balan dan defteri hesaplarda karışık olmayan
güncelleştirilmiş hareket bütçe maglumat**

Hesaplar ady	Hesap no maglumat	Hesap maglumat	Hesap maglumat	Hesaplar maglumaty		Hesaplar maglumaty
				güncelleştirilmiş	güncelleştirilmiş	
1	2	3	4	5	6	7
Karşılıklı hesaplar	001	001				
Hesaplar maglumaty karışık hesaplar maglumaty	002	002				
Güncelleştirilmiş hesaplar maglumaty	003	003				
Hesaplar maglumaty karışık hesaplar	004	004				
Güncelleştirilmiş hesaplar	005	005				
Hesaplar maglumaty karışık hesaplar	006	006				
Hesaplar maglumaty karışık hesaplar	007	007				
Hesaplar maglumaty karışık hesaplar	008	008				
Hesaplar maglumaty karışık hesaplar	009	009				

Yolbaşçy _____

Baş бухгалтер _____

MAZMUNY

GIRIŞ	7
BAP I. Beýik galkynyşlar we özgertmeler zamanasynda telekeçiligiň tutýan orny.	
1.1. Telekeçilik işiniň düýp manysy.	9
1.2. Telekeçilik işiniň görnüşleri.	15
1.3. Önümçilik telekeçiligi.	18
BAP II. Telekeçilik çözgütlerini kabul etmegiň mazmuny we tapgyrlary.	
2.1. Telekeçilik çözgüdini kabul etmegiň mazmuny we tapgyrlary.	21
2.2. Strategiki çözgütleri kabul etmek.	24
BAP III. Telekeçilik çözgütlerini kabul etmegiň ykdysady-matematiki usullary.	
3.1 Harytlaryň bahalarynyň emele gelşi. Dürli bäsleşik bazarlarynda bahalaryň emele gelşi.	28
3.2.Önümçilik harajatlaryny dolandyrmak.	33
3.3 CVP seljermäniň ýitgisizlik nokady.	36
3.4. Telekeçilik çözgütlerini kabul etmegiň matematiki usullary (mini-max usuly).	40
BAP IV. İşewürlik meýilnamasynyň işlap taýýrlanylyşy.	
4.1.İşewürlik meýilnamanyň ähmiýeti .	46

4.2. İşewürlik meýilnamanyň düzümi .	48
BAP V. İşewürligiň içki we daşky gurşawy.	
5.1. İşewürligiň daşky gurşawy barada düşünje.	55
5.2. İşewürligiň içki gurşawynyň derňewi.	61
5.3. SWOT - derňewiniň usuly.	63
BAP VI. Bazaryň derňewi we kärhananyň bazar strategiýalary.	
7.1. Bazaryň derňewi.	66
7.2. Kärhananyň ösüşiniň esasy strategiýalary.	70
BAP VII. Kärhananyň, önümiň we hyzmatyň beýan edilişi.	
7.1. Önümiň we hyzmatyň beýan edilişi.	76
7.2. Kärhananyň beýan edilişi.	82
BAP VIII. Önümi bazara çykarmaklyk.	
8.1. Önümi bazara çykarmaklygyň beýan etmekliginiň zerurlygy we ähmiýeti.	85
8.2. Bazarda marketing strategiýanyň görnüşleri we kärhananyň nyh syýasaty.	88
8.3. Önümiň hili we onuň bezegi (dizaýn) mahabatlandyрма.	93
BAP IX. Önümçilik meýilnamasy.	
9.1. Önümçilik meýilnamanyň zerurlygy we ähmiýeti.	101

9.2.Önümçilik meýilnamasy.	102
BAP X. Kärhananyň düzümi.	
10.1. Kärhananyň guramaçylyk düzümi.	111
10.2. Işgärleri dolandyrmak.	115
BAP XI. Töwekgelçiligiň bahalandyrylmasy.	
11.1. Töwekgelçiligiň dolandyrylyşy .	124
11.2. Töwekgelçiligiň toparlanmasy.	127
11.3. Töwekgelçilikleri ýüze çykarmak.	132
11.4. Töwekgelçiligi dolandyrmak usullarynyň netijeliligine baha bermek.	134
BAP XII. Maliýe meýilnamasy.	
12.1. Maliýe meýilnamanyň ähmiýeti we düzümi	142
12.2. Maliýeleşdirmeginiň strategiýasy.	146
BAP 13. Işewürlik – meýilnamany hödürlemek.	151
BAP 14. Telekeçilik medeniýetiniň esaslary	155
Ulanylan edebiýatlar	158
Gosundylar	162

A.N.Öraýewa, G.Ş.İşangulyýewa,
Ş.A.Kerimberdiýewa

Telekeçilik işini guramak

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw-amaly gollanma kitaby

